TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
VIII SERİ – No. 2

ANADOLU BEYLİKLERİ

VE

AKKOYUNLU, KARAKOYUNLU DEVLETLERİ

SİYASÎ, İDARÎ, FİKRÎ, İKTİSADÎ, HAYAT; İLMÎ
VE İCTİMAÎ MUESSESELER; HALK VE TOPRAK

İ. HAKKI UZUNÇARŞILIOĞLU
T. T. K. AZASINDAN, BALIKESİR SAYLAVI

1 9 3 7
A N K A R A

Türk Tarih Kurumu tarafından *Türk Tarihinin Ana Hatları* adile bir eser yazılması takarrür etmiştir. Bu eserin muhtelif kısımları üzerinde çalışan üyelerimiz tarafından hazırlanan tetkikler Kurumumuza tevdi edilmiş bulunmaktadır.

Ana Hatları kitabımıza materyel teşkil eden bu tetkiklerin bastırılması için birçok müracaatler vaki oldu; bu büyük istek karşısında Kurumumuz, bu tetkiklerden bir kül teşkil edenleri bastırmağa karar verdi. Neşriyat serilerimizden sekizincisi bu tetkiklere hasrolundu. Kurumumuz, böylece memleketin kültür hayatına yeni bir hizmette bulunmakla bahtiyardır.

Türk Tarih Kurumu

ESERDEKİ BAHİSLER

ANADOLU BEYLİKLERİ'NİN

kuruluşları ve siyasî hayatları

ÖN SÖZ:

Aandolu beylikleri hakkında malûmat vermeden evvel bunların Beylik ettikleri mıntakalarda nasıl meydana çıkmış olduklarını gözden geçirelim.

Selçukilerin Anadoluyu istilâları esnasında ve daha sonra Melikşah zamanında ve Cengiz istilâsını müteâkıb küçük Asyaya yerleşen ve bundan başka Harzemşahlardan Celâlüddini Mengüberti (جلال الدین منکبرنی) ileŞarkî Anadoluya gelen ve daha umumî tabirle on birinci asrın sonyarısı içinde Melazgird muharebesinden itibaren muhtelif tarihlerde küçük Asyaya gelen veya nakledilen Oğuz yani Türkmen boylarının bir kısmı görülen lüzum üzerine Bizans ve Kilikya hudutlarına yerleştirilmişler ve uç'ta muhafız olarak Anadolu selçukilerinin Garp ve Kilikya sınırlarını emniyet altında tutmuşlardı ki Germiyan, Eşref, Hamid, Menteşe türkmenleri bunlardandır; Kilikya yani küçük Ermenistan krallığı hududunda iskân edilen karaman türkmenleri de buraları Ermenilere karşı müdafaa etmişlerdi.

Şimalî Anadoluda ki Feodallerden isimleri hükûmetlerine alem olan Süleyman pervane ile Şemsüddin yaman candar'ın beylikleri, hizmetlerine mükâfat olark selçukiler ve İlhaniler tarafından malikâne tarzında kendilerine verilen yerlerde yani Sinop ve Kastamonu havalisinde teessüs etmişti.

İlk zamanlarında germiyanlılara tâbi iken sonradan müstakil olan ve bizanslılardan garbî Anadoluyu zabt ile beylik kuran Aydın, Saruhan ve Karası Beylikleri küçük fakat mevki ve vaziyetleri ve siyasetteki rolleri itibarile mühim olan devletlerdendi.

Orta Anadoludaki Ertena hükûmeti ise İlhanilerin Anadoludaki (Eyaleti Rum) valiliğinin İlhanilerden sonra bir devlet şeklinde tecellisidir; hattâ Şarkî Anadoluda on dördünçü asrın sonlarında varlıklarını his ettiren Karakoyunlu ve Akkoyunlu türkmenleri de Timurilerin istilâlarını mütaakıb İran, Horasan, Irakıarab عراق عرب Irakıacem عراق عجم ile Azerbaycan ve Şarkî Anadoluda birbiri ardından muazzam iki İmperatorluk kuran Türkmen aşiretlerinden yani Oguzlardan idiler.

Cenûbî Anadolu da on dördüncü asrın ortalarında meydana çıkan Dulgadır ve yüregirli [Ramazan oğulları] aşiretleri ise bu havaliye evvel-

ce yerleştirilip sonradan beylik kurmak suretile şimalî Suriyede ki Türk aşiretlerinin riyasetini elde etmiş türkmenlerden idiler.

***

Anadolu Selçuk hükümdarı ikinci Gıyasüddin Keyhüsrev'in 1243 senesinde Moğullara maglûbiyeti üzerine Selçuk Devleti anî bir zafa uğramiş ve İlhanilere vergi vermeğe mecbur tutulmuştu.

Bu maglûbiyetten sonra Selçok tahtına çıkan son Selçuk sultanları birbirleriyle saltanat mücadelesine giriştiklerinden, Moğulların himaye ve müzaheretini elde edenler sultanlığa getirilir oldular; bir Moğol valisi kadar bile ehemmiyeti olmayan hükümdarlar yine Moğolların nezâret ve kontrolları altında ismen اسما sultanlık yaptılar.

Selçukilerin bu son devirlerinde yani on üçüncü asrın sonlarına doğru uç'ta bulunan ve birer suretle sınırlara yerleştirilmiş olan bazı Türkmen beyleri Anadolu idaresinin hakikatte Moğolların Anadolu valilerine geçtiğini ve metbularının tamamiyle ehemmiyetten ıskat edildiklerini görmeleri üzerine yavaş yavaş hükûmetleriyle olan rabıtalarını çözmeğe başlamışlardı.

İşte Anadoluda hükûmet kuran ve eski tâbirle kendilerine Tavâifi Mülûk (طوائف ملوك) denilen Karaman, Germiyan, Eşref, Hamid, Menteşe, Candar, Pervane ve daha sonra Osmanoğulları hükûmetleri bu suretle meydana çıkan Türkmen beyliklerinden idiler.

Biz bu beyliklerin kısa olarak siyasî, fikrî, idarî ve iktısadî hayatlarını yazarken bunlarla beraber veya bunları takiben meydana çıkan Aydın, Saruhan, Karası, Ladik, Karahisar [Afyon], Dulgadır ve Ramazanoğulları, Ertena [Eretna] Kadı Burhaneddin Ahmed, İzmiroğullariyle Alâiye Beyliklerinden bahsettikten sonra on beşinci asırda Azerbeycan, İran ve Irakta imparatorluk kuran Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerini zikredeceğiz.

I

KARAMAN OĞULLARI

Son tetkiklere nazarn bu âile, Oguzlardan Salur boyunun Karaman şubesindendir. Bunların Afşar boyundan olduklarını söyliyenler de var dır; Karaman Cemâatinin on ikinci asır ortalarında Maveraünnehirde (ماوراءالنهر) oturduklarını biliyoruz; yine bu Karaman aşiretinin bir şubesini de Azerbaycanda Karakoyunlu Devletinin teşekkülü zamanında mühim rol oynarken görmekteyiz.

Karaman oğullarının ilk zamanları hakkında şimdilik malûmatımız azdır; Selçuk hükümdarı Alâüddin Keykubad zamanında Rum ve Ermeni hudutlarına muhafız olarak Türkmen Aşiretleri yerleştirildiği sırada Karaman Aşireti de İçil ve Ermenak taraflarına iskân edilmişlerdi.

Karamanlılardan Sadüddin oğlu Nûre, o zaman Küçük Asyada münteşir Babâî tarikatine girerek muhitindeki Türkmenler üzerinde nüfuz kazanmış ve oğlu Kerimüddin Karaman ise babasının bu nüfuzundan istifade edip huduttaki Ermenilerle muharebe ederek Türk hududını genişletmeğe çalışmıştı.

Cenup sınırında ehemmiyeti artan Kerimüddin Karman'a karşı bir hâdise çıkarmaktan çekinen Selçuk Hükümdarı Rüknüddin Kılıçaslan, 1256 da Karaman Beye Toros'un şimali garbisinde, Kilikya ile konya hudutları arasındaki Ermenak beyliğini tımar olarak vermeğe mecbur olmuş ve bunun biraderi Bonsuz'u (بونسوز) da Candar (Zabıta Müdürü) rütbesile taltif eylemişti.

Karaman Bey sonraları siyasi sebebler dolayısiyle Kılıçarslanın biraderi olup Bizansa iltica etmiş olan Keykâvüs taraftarlığını gütmüş ve hattâ yirmi bin kişilik muntazam bir süvari kuvvetiyle Konya üzerine bir akın bile yapmışsa da muvaffak olamıyarak iki biraderini kaybetmişti.

Karaman Bey vefat ettiği zaman Rüknüddin Kılıç Arslan onun evlâtlarını hapsetmişti; fakat bunlar bir müddet sonra vezir (Süleyman Pervâne) nin himayesile tahliye edilip tekrar babalarının tımar'ına sahip olmuşlar ve içlerinden Karaman beyin büyük oğlu Şemsüddin Mehmed Bey Karaman Begi olmuştu.

Mehmed Bey, Selçuk ümerasından olup Moğollara karşı cebhe alan Hatir [خطير] oğullarının teşvikiyle muhalefete başlıyarak Selçukileri işgal etti. Mehmed Bey, Mogolların tahrikiyle, Selçukilerin kendi üzerine sevkettiği kuvvetleri mağlûb ettiğinden dolayı cesareti arttı ve her sene İlhanilerin divanına göndermesi lâzımgelen vergiyi göndermekten de vazgeçti. Bunun üzerine Muiynüddin Süleyman Pervânenin (معين الدين سليمان پروانه) muhalefetine rağmen Moğol kumandanları, Karamanlıların tedibine karar verdiler.

Kuvvetine güvenen Hotenli Bedrüddin, mağrurâne hareket edip ihtiyatsızca ilerledi; fakat sarp yerlerde Karamanlılar tarafından sıkıştırılarak fena hale bozuldu ve ordusunun bütün ağırlıklarını terke mecbur oldu; bundan sonra ikinci bir orduyu daha mağlûp eden Mehmed Beyin maddî ve manevî معنوى nüfuzu yükseldi ve bu sıralarda Memlûk ملوك ordusunun Anadolu'ya girmesi ise Karaman oğlunu teşci eyledi.

Mogol mezalimine karşı Niğdede kıyam eden ve Selçukilerin yüksek beylerinden bulunan Hatir oğulları, Mısır ve Suriye Türk hükümdarı Meliki Zâhir Beybarsdan yardım istemişlerdi. İşte, Anadolu müslümanlarını putperest Moğulların elinden kurtaracağı propagandasını yapan Memlûk ordusu, Elbistan sahrasında Mogolları mağlûb ederek Anadoluya girdiği sırada zaten böyle bir vaziyeti beklemekte olan Karaman oğlu Mehmed Bey, Konyayı zabt ile İzzüddin Keykâvüs'ün oğlu olarak gösterdiği Siyavüş isminde birisini hükümdar ilân eylemiş ve kendisi de bu yeni hükümdara vezir olmuştu [mayıs 1277].

Mehmed Bey Konyayı zabtedince derhal resmî muamelâtta kullanılan Acemce ve Arabcayı ve hatta bu lisanlarla konuşmayı men منع ederek bütün devlet işlerinde ana dili olan Türkçenin kullanılmasını emretmişti.

Memlûk ordusunun avdetinden sonra Mehmed Bey, kendi üzerine gönderilen birinci Selçuk ordusunu mağlûp ettise de ikinci orduya karşı mağlûp olarak iki kardeşiyle [1] beraber maktul düştü ve anı müteakib de selçuknâmelerin tezyif makamında Cimri dedikleri düzme Selçuk hükümdarı da Germiyan Türkleri tarafından yakalanarak öldürüldü.

Mehmed Beyden sonra Karaman Beyliğinin başında kardeşi Günari (گونرى) Bey'i görmekteyiz [2].

Karaman oğulları her fırsat düştükçe Selçukiler ve Mogollarla mücadelelerine devam ediyorlar ve bazan Selçuk hükûmeti işlerine bile müdahale eyliyorlardı; hattâ ücüncü Gıyasüddin Keyhüsrev'in Moğollar tarafından katlini müteâkip anın evlâdından olan iki kardeşin cülûslarında Eşref oğlu Süleyman Bey, Ata Bey ve Karaman oğlu Günari Bey de beylerbeyi tayin edilmişti [3]. 1299 da vefatına kadar Moğollarla mücadelesine devam eden Günari Bey zamanında Karaman şehri ve diger Karaman beldeleri Mogollar tarafından, tahrip edilmişti.

Günari Beyden sonra Karaman Beyi olan kardeşi Mahmud Bey ve andan sonraki Karaman beyleri zamanında Karamanlılar silâhlarını doğrudan doğruya İlhanilere tevcih eylemişler ve 1312 de İlhanilerin meşguliyetinden istifade ile ikinci defa Konyayı zabtetmişlerdi; hattâ 1314 te Anadolu beylerinin İlhanilere karşı rabıtalarını temin ve takviye için büyük bir kuvvetle Anadoluya gelen (Emir Çoban) a, diğer Anadolu beyleri itâat ettikleri halde Karaman oğulları bunu da yapmamışlar ve bundan dolayı Emir Çoban tarafından Konya zabtolunarak surları yıktırılmıştı.

[1] Paris milli kütüphanesindeki farisi selçuknâme (Bay Mükremin Halil inanc tarafından istinsah edilen nüsha).

[2] Müverrihler Mehmed Beyden sonra zayıf bir ihtimalle yerine oğlu Mahmud Beyin bu Aile'nin başına geçtiğini yazarlarsa da Paris nüshası Selçukname bu zayıf olan noktayı tashih eylemektedir.

[3] Aynı eser.

Karaman oğulları, Emir Çobanın oğlu ve İlhanilerin Anadolu valisi Demir Taş ile de uğraşmışlarsa da başa çıkamıyarak zâhiren itaat göstermişler ve ancak 1327 senesinde tamamile serbest olabilmişlerdi.

1319 dan evvel Karaman hükümdarlığına geçmiş olduğunu bildiğimiz Bedrüddin İbrahim Beyin hükûmeti uzun sürmüş, dahilî vaziyetini kuvvetlendiren bu zat, o sırada siyasî nüfuzu fazla olan Memlûk hükûmetile münasebâtını muvaffakiyetle idare ve idame etmiştir.

1356 dan 1396 senesine kadar Karaman Hükûmetinin idaresini eline alan Halil Beyin oğlu Alâüddin Bey, Hamid oğulları arazisinden birhaylısını kendi milkine ilhak ettiği gibi Ertena ve Sıvas hükümdarı kadı Bürhanüddin Ahmed ve Germiyan Hükümdarı Süleyman şah ve Osmanlılarla mütemâdiyen çarpışmıştır.

Osmanlı Devleti bunun zamanında Hamid ve Germiyan oğulları memleketlerinden bir kısmını alarak Karamanlılarla hem hudut olmuştur. Alâüddin Bey, Osmanlı Hükümdarı birinci Murad Bey ve daha sonra oğlu Yıldırım Beyazıtla harp ederek mağlûp olduğundan Konya, Aksaray, Niğdeyi zabtedilmiş ve Alâeddinin muracaatı üzerine Konya ovasındaki Çarşmaba suyundan hudut kesilmişti.

Alâüddin Bey, Osmanlılarla yaptığı müteâddit harplerin sonuncusunda ve Akçay muharebesinde maglub olarak Konya'ya kaçmış ve orada kayın biraderi Yıldırım Bayezit tarafından esir edilip öldürülmüştür: Karaman şehrinde elde edilen Alâüddin beyin oğulları Mehmed ve Ali beyler ise Bursaya götürülmüşlerdir.

Bu vak'a üzerine Karan beyliğinin hemen hepsi Osmanlılara geçmiştir.

***

1402 senesinde Ankara muharebesini müteakib Timurun torunu Mehmed Mirza tarafından hapisten kurtarılarak Karaman hükümdarlığına getirilen ve Karaman Memleketlerinden başka osmanlılara âit Beypazarı, Sivrihisar. Isparta, Egirdir, Kırşehri, Kayseri de kendisine verilen ikinci Mehmed Bey, Osmanlı Devltinin Ankara mağlûbiyetinden sonraki parçalanması esnasında oralardan bazı yerler ele geçirdiği gibi Germiyan ilini de zapt ile Bursaya kadar inerek intikam almış ve daha sonra bir muharebede Osman oglu Çelebi Mehmed'in eline esir düşmüş ise teminat vererek salıverilmiş fakat şimalden bazı memleketleri Osmanlılara terke mec bur olmuştur (1415).

Osmanlılardan çekinen Mehmed Bey, bir aralık Mısır Memluk Hükümdarı Meliki Müeyyet namına para bastırmak suretiyle o devletin himayesini kabul eylemeğe mecbur olmuş fakat iki sene sonra Tarsus meselesinden dolayı bunlarla da bozuştuğundan, Konya ve Kayseri şehirleri. Memlûk ordusu tarafından elde edilerek Mehmed Bey esir ve Mustafa adındaki oğlu da harpte maktul düşmüştü.

Mehmed Beyin yerine evvelce Mısıra kaçmış olan kardeşi Ali Bey Memlûk'ların muzahereti sâyesinde Karaman Hükümdarlığına geçirildi isede Konyayı elde edemiyerek diğer şehirlerle iktifa etti ve Konya Meh-

med beyin oglu İbrahim beye sadık kaldı [1419]. Bilâhara Meliki Müeyyed'in vefatiyle Memlûk Hükümdarı olan Seyfüddin Tatar, Mehmed Beyi hapisten çıkararak bir kısım Karaman memleketini de buna verdi ve bu suretle merkezi Konya ve Niğde olmak üzere Karaman Beyliği ikiye ayrıldı [1421].

Mehmed Bey 1423 Şubat iptidalarında Osmanlıların elinde bulunan Antalya kalesini muhasara ederken bir gülle parçası isabetiyle vefat etti; bunun üzerine kardeşi Ali Bey bütün Karaman Memleketlerini elde etti. Bu vaziyet üzerine kardeşleriyle beraber Osmanlılara iltica ile onların yardımına nâil olan ve padişahın hemşiresini alan Mehmed beyin oğlu İbrahim Bey, o sâyede Karaman beyi oldu ve buna mukabil, Timurun Osmanlılardan aldığı Hamid eli [İsparta ve Havalisi] memleketlerini Osmanlılara terketti.

İbrahim Bey, nüfuzü altına düşmüş olduğu Osmanlılardan kurtulmak için her fırsattan istifadeye kalkıştı. Bundan dolayı Karaman Beyliğini tamamiyle bertaraf etmeği zihnine yerlrştiren Osmanlı Padişahı ikinci Murad, Memlûklara karşı muhalif cephe almış olan Anadolunun cenubundaki Dulgadır oğulları ile ittifak etmiş, Osmanlı ve Dülgadır kuvvetleri 1436 da evvelce kendilerinin elinde iken sonradan Karamanlılara gençen Kayseri şehrini bile almışlardı.

Osmanlı akıncılarının macaristanda mağlûp olmaları üzerine Frenkler tarafından tertip edilen ittifaka İbrahim Bey de dahil oldu; ve Anadoluda Osmanlılara epi zarar verdi; fakat sonradan mağlûp olarak (1444) de pek ağır bir muahede imzalamaya mecbur oldu. 1453 de Osmanlılara karşı beraber muhasama ettikleri Venediklilere arazisinde serbest ticaret yapmağa müsâade ile onlarla tecavüzî muahedeler akteyleyen İbrahim Bey, vefatından pek az evvel memleketini büyük oğlu olup cariyeden doğan İshak Beye verdise de Osmanlı Padişahı Çelebi Mehmedin kızından doğan diğer oğulları buna razi olmadıklarından babalarını tazyik eylediler.

İbrahim Bey vefat edince İshak Bey kardeşlerine karşı mukavemet edemiyerek Selifke taraflarına çekildi; biraderi Pir Ahmed Bey de Osmanlıların yardimiyle Konyayi elde eylediğinden Karaman Beyliği bu defa da ikiye ayrıldı.

***

Bundan sonra Karaman devletindeki hükümdrlık mücadelesinin hulâsası şudur:

Pir Ahmed Beyin Karaman Hükûmetini elde etmesi üzerine Selifkeye çekilerek oradan da evvelâ Suriyeye ve sonra da Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Beye iltica eden İshak Bey, onun yardımiyle Karaman Hükûmetini tekrar elde etti. Buna mukabil Pir Ahmed Bey de dayısının oğlu İkinci Memed'e bazı yerler vermek şartiyle Osmanlıların müzaheretine nâil oldugundan İshak Bey tekrar geri çekildi.

Pir Ahmed Bey bu defada Ana, baba bir kardeşleriyle uğraşmağa mecbur oldu ve 1465 te İkinci Mehmed'in yardımcı askeriyle Ermenak muharebesinde kardeşlerini mağlûp etti ve bu tarihten itibaren Osmanlı Padi-

şahını metbu تبوع tanıdı; fakat bir müddet sonra metbuiyle de bozuştu. Osmanlılar aleyhine Venedililerle münasebâta girişmek suretiyle babasının siyasetini takip eyledi.

Bunun üzerine Osmanlılar kati surette Konyayi zapteylediklerinden Pir Ahmed Bey, Niğde ve Lârende [Karaman] taraflarına çekildi, Daha sonra Osmanlılar tarafından eyice sıkıştırılan Pir Ahmed, Uzun Hasan Beye iltica eyledi ve o da biraderi İshak Bey gibi Akkoyunlu hükümdarından yardım gördü.

İşte bu yüzden epi müddet Karaman Ermenak, Selifke tarafları alt üst oldu; bu hal nihayet Osmanlılarla Akkoyunluların çarpışmasını intaç eden sebeplerden birini ieşkil eyledi.

Osmanlı kumandanı Gedik Ahmet Paşa tarafından memleketinin dörtte üçü zaptedilen Pir Ahmed Bey, biraderi Kasım Beyle beraber Niğde ve Lârende (Karaman) taraflarında bir müddet daha Beylik etmiş ve sonra orada da duramayarak Akkoyunluların yanına gidüp orada vefat etmiştir.

Kasım Bey ise yine o sene de Osmanlılar tarafından tazyik olunduğundan Lârendeden kaçmış ve şehzade (Cem) in, biraderi İkinci Bayezide karşı vaki kıyamında meydana çıkarak o hâdiseden istifade eylemek istemiş ise de Konya ve Aksaray gibi, büyük şehirlerin kendisine teslim olmamaları ve bundan başka şehzade Cem'in firarı üzerine arzusuna muvaffak olamamıştı.

Karaman oğlu Kasım Bey, bundan sonra İkinci Bayezitle yaptığı bir anlaşma üzerine Osmanlıların himayesinde olarak vefatına kadar İçil taraflarında hükûmet etmeğe razı olmuştur; Vefatı 1483 senesindedir. Şikârının Karaman tarihinde, Kasım Bey'in üç oğliyle beraber İkinci Bayezit tarafından zehirlettirildiği yazılıdır.

Kasım Beyin ölümiyle Karaman Beyliği sona ermiştir. Bazı müverrihler Karaman oğullariyle karabetlerinden dolayı Karaman Beylerinden olan Turgut oğlu Mahmud Beyin Karaman valiliğini, Karaman Beyliğinin devamı addederler; Kasım Beyin vefatı üzerine Karaman Beyleri; Mahmud Beyin Karaman Beyligine tayinini Osmanlı Padişahından istirham etmişler ve oda muvafakat göstermişti.

Mahmud Bey sonradan Osmanlı ve Memlûk harbi esnasında Memlûk'lar tarafına meylettiğinden azlolunarak üzerine asker gönderilmiş ve o da Haleb'e kaçmıştı (1487).

* * *

Karaman oğullarının siyasî, ticarî ehemmiyetleri memleketlerinin coğrafî vaziyeti dolayısiledir. Bunlar mukabeleye muktedir olamadıkları hasımlarının karşısında sarp yerlere çekilerek korunurlar ve tehlikenin bertaraf olması üzerine tekrar Konya ve Kilikya ovalarına inerlerdi.

Karaman oğullari Toros geçitleri vasıtasiyle tüccarlardan almış oldukları resimlerden mühim miktarda varidat temin ediyorlardı. Bu resimler Küçük Asya ile ticarî münasebetlerde bulunan Kıbrıs ve Cineviz

denilen Ceneve tüccarlarından alınmakta idi. Lamos, Selifke, Anamor, Manavgat gibi kendilerine tâbi limanlardan tahsil ettikleri gümrük resimleri de onların mühim varidatını teşkil eylemekte idi.

Karaman oğullarının başlıca Larende [Karaman] Konya, Niğde, Aksaray, Ermenak ve Anamor'daki eserleri kendilerinin Selçuk sanatının muakkibi olduklarını göstermektedir. Karaman oğlu Birinci Mehmed Beyin farisî ve arabî yerine resmî işlerde türkçeyi kullanması Türk inkılâb tarihinde mühim bir noktadır.

Karaman oğullarının ilk hükûmet merkezi Ermenak olup sonra epey müddet Larende kasabasını merkez yapmışlar ve daha sonra Konyayı elde ederek buraya nakleylemişlerdir.

1467 de katî قطعی surette Konya şehrini Osmanlılara terke mecbur olduktan sonra Karaman oğulları Larendeye avdet etmişlerdi. Hükûmetlerinin muvakkat bir zaman için ikiye ayrıldığı zamanlarda Niğde ve Selifke de biraz müddet beylik merkezi olmuştu.

Karaman oğulları Ermenaktan başlayarak Larende, Selifke taraflarını elde ettikten şonra Konya, Aksaray, Niğde, Kırşehir, Kayseri, Ilgın, Akşehir ve sonra da Beyşehri, Egirdir ve havalisine kadar yayılmışlar ve bir aralık Âlâiyeye dahi sahib olmuşlardı.

Mehaz مأخذ lerimizden olan [Mesaliküİ'ebsar مسالك الابصار] ondördüncü asrın ilk yarısında Karaman ordusunun yirmi beş bin atlı ve yirmi beş bin kadar da yaya Askerden mürekkeb olduğunu yazmaktadır.

Karaman oğulları Devletinin siyasî icmali burada bitti; devlet ve askerî teşkilâtiyle fikir hayatına ve iktisadî vaziyetine dair olan malûmat bütün Anadolu beylikleri için yazılan kısımda görülecektir.

Karaman oğulları 1327 den 1417 senesine kadar müstakil olarak hükûmet etmişlerse de bu tarihten sonra da zaman zaman Memluklıların Timurun ve Osmanlıların himayeleri altında kalmışlardı. Karaman oğullarının mükemmel Kanunnları ve arazi Tahrir defterleri olduğun Hazinei evrak خزینهٔ اوراق kayıtlarından anlayoruz. [1]

---

[1] Karaman oğullarını yazarken görülen eserler:

مسالك الابصار, İbni bibi ابن بیبی ve Aksarayı ve Paris millî kütüphanesindeki yegâne nüshadan istinsah edilen farisi Selçuknameler; Nihayetülereb=نهاية الارب, Camiüddu vel=جامع الدول, Düveli İslâmiye دول اسلامیه ve Ahsenüttevârih احسن التواريخ, Karaman tarihi [Şikârî] Nücumı Zahire, نجوم زاهره, Karaman oğulları hakkında vesaikı mahkûke [Bay Halil Ethem Tarih encümeni mecmualarında sene 2 den başlar] Türkiyat mecmuasında Karaman oğulları makalesi [Bey Fuat Köprülü 2 S. 14], Tarih encümeninin neşrettiği Osmanlı tarihi [Necip Asım ve Arif] Tacüttevârih تاج التواريخ, neşri, Aşıkpaşazade tarihleri İslâm ansiklopedisindeki [Karaman oğulları] maddesi ve Manuel de Genealogie et de chronologie pour L'Histoire de L'islam [Zambaur], Histoire du Commerce du Levant [Heyt] C. 2., Şilt Bergerin Hatıratı, Halkondil, ve bazı osmanlı tarihleri.

II

GERMİYAN OĞULLARI

Germiyan, Türkmen Boylarından birinin ismi iken sonradan bir Âile ve Beyliğin adı olmuştur Germiyan Türkmen aşiretini, Anadolu Selçuk tarihinde iptida Malatya taraflarında görüyoruz. Bu kayıt, Germiyan Türklerinin Harzem خوارزم Hükümdarı Celâlüddini Mengüberti ile bu taraflara gelerek sornadan Selçuk hizmetine girdiklerinli zannettirmekte ve bilâhara bunların - siyasî esbaba mebni olacak - garbe nakledilmeleri de bu zannı kuvvetlendirmektedir.

Malatya havalisinde iken Germiyan aşireti başı olarak ilk gördüğümüz adam, Âlişir oğlu Muzafferüddin'dir. Muzafferüddin, İkinci Gıyasüddin zamanındaki Baba İshak isyanında hükûmet tarafından isyanı bastırmak için çalışmış ve fakat muvaffak olamıyarak iki defa mağlûp olmuştu. Yine bu Âileden olan Kerimüddin Alişir, Bizansa kaçmış olan Selçuk Sultanı İzzüddin Keykâvüs taraftarı olmakla takriben 1264 te vezir Muinüddin Süleyman Pervâne'nin teşvikile Moğollar tarafından idam olunmuştu.

***

Germiyan Türklerinin hangi tarihte eski (Kutyom) yani Kütahyada yerleştiklerini şimdilik bilmiyoruz; yalnız 1283 ten itibaren Germiyanlıların Kütahya, Lâdik [Denizli'de] taraflarında kuvvetli nüfuzları olduğu malûmumuzdır [1].

Germiyan Ailesi 1286 dan itibaren metbuaları olan Selçukilerle mücadele eylemişler. bazan kazanmış ve bazan da kaybetmişlerdir [2].

Germiyanlılardan ilk defa hükümdar olarak gördüğümüz Germiyan Beyi, daha evvel Selçuk devleti Beylerinden olan Alişir oğlu Yakub'dır ki babası yukarıda ismi geçen Kerimüddin Alişirdir.

1299 tarihli kitabeden anlaşıldığına göre Yakup Bey, hükümdar olmadan evvel Üçüncü (Alâüddin) i metbu tanımaktadır [3]. Alâüddinin saltanatını müteakip, hükümdarlığını ilân eylemiş ve fakat İlhanî divanına senevî vergi vermek suretiyle anlarla rabıtasını bozmamıştır.

Müverrihler Yakup Beyin istiklâli tarihini 1300 senesinde göstermekte iseler de bunun diğer Anadolu beyleri gibi İlhanîlere rabıtası malûm ol-

[1] Paris milli kütüphanesinden Bay Mükremin Halil inanc tarafından istinsah edilen farisi Selçukname.

[2] Ayni eserden; (682 hicret senesi vukuatı).

[3] Bu kitabe, Ankarada Kızılbey camiinin minberinde idi. Şimdi İstanbul müzesindedir. Kitabe sureti kıymetli âlimimiz Kurumumuz azasından Bay Halil Ethem tarafından Tarih Encümeni mecmuasında [sene 1. S. 112) neşredilmiştir.

duğundan istiklâli mevzuıbahs olamaz. İlhanîlerin hâkimiyetini tanımak suretiyle olan hükümdarlığının da Selçuk hükümdarı (Alâüddin) in hal'i خلع tarihi olan 1302 senesi olması daha kuvvetli ihtimal dahilindedir.

İptida (Germiyan sultanı) lâkabını almış olan Yakub Bey, muasırı olan Anadolu beylerinin en kudretlilerinden biridir; Germiyan hükûmeti bunun zamanında büyümüş, Bizanslılarla harp etmek için sevkettiği ordular, Ege ve Marmara denizleri sahillerine kadar inmişlerdir.

Yakub Bey bizzat Mendires nehri kenarındaki (Tripolis) şehrini [1] almış ve 1305 te Filadelfiya yani Alâşehri muhasara eylemiş ise de, bu sırade Bizans imparatorunun yardımına çağırmış oldıgı Katalan kuvvetlerine mağlûp olarak geri çekilmiştir [2].

Katalanların Anadoludan avdetleri üzerine tekrar faaliyete geçen Yakub Bey, kumandanlarından Aydın oğlu Mehmed ve gene Germiyan kumandanlarından olması büyük bir ihtimal dahilinde olan Saruhan, Kalem قلم ve bunun oğlu Karası beyleri garbe sevkederek Birgi, Ayaslug ile Manisa ve Balıkesir, Aydıncık taraflarını istilâ etmiştir.

Birinci Yakub Beyin hükûmeti müddetini bilmiyoruz; yalnız 1320 de sağ oluğunu kuvvetle tahmin etmekteyiz.

On dördüncü asrın ilk yarısındaki Anadolu vaziyetine dâir elimizde esaslı mehaz olan Mesalikülebsar مسالك الابصار ismindeki mühim eser, Germiyan Hükûmetinin bu devirdeki kuvvet ve satvetinden, uzun uzadıya bahisle Bizans İmparatorunun bu hükûmete her sene yüz bin altın ile kıymetli hediyeler verdiğini yazmakta ve bütün Anadolu beylerinin Germiyan hükümdarından çekindiklerini beyan eylemektedir [1]. Ayni eser tamamen toplanmak suretile [yani Germiyana tâbi beylerin de kuvveti dahil] askerinin iki yüz bin olduğunu da mübalagalı olarak yazar.

Yakub Beyin oğlu Mehmed Bey zamanında Germiyan Hükûmeti zayıf düşmüş garbda ona tabi olan Karası, Saruhan, Aydın oğulları ayrılmış ve Bizanslılar da bazı şehirleri elde etmişlerdi; Mehmed Bey Bizanslıların eline geçmiş olan Kula ile Simav gölü havalisini geri almağa muvaffak olmuştur. Mehmed Beyin vefatı 1363 tarihinden evvel olup yerine (Şah Çelebi) lâkabını alan oğlu Süleyman Şah geçti.

Hükûmetinin ilk zamanları sızıltısız geçen Süleyman Şah, şimalden Osmanlı hududunun büyüdüğünü ve cenubı şarkisinden de Karamanlıların tazyikını gördüğünden, Karaman oğullarına karşı memleketin bakiyesini muhafaza edebilmek için hükûmet merkezi olan Kütahya ile beraber Tavşanlı, Simav, Eğri Göz denilen Emet kasabalarını kızının çeyizi

[1] Tripolis şehri, Denizli vilâyetinin Buldan kazasının şarkında ve Mendires nehri üzerinde idi. Burası şimdi bir harabe olup Yenice köyüne pek yakındır.

[2] Katalan kuvvetleri ücretli İspanyol bölükleri idi. Katalanlar yalnız Katalan halkından olmayıp Aragon, Navar ve sâir yerler ahalisinden terekküp etmiş sekiz, on bin kişilik ücretli asker sınıfı idiler; bunlar harp ile maişetlerini temin ederlerdi. Her kimin aleyhinde olursa olsun harbederler, her kim tarafından davet edilirlerse edilsinler derhal anın hizmetine girerlerdi. Orta zamanlarda bu tarzda maişetlerini temin eden bölükler vardı. On dört ve on beşinci asırlarda İngiliz ve Fransız ücretli bölüklerinin garbta yüz sene muharebesine iştirak ettiklerini de biliyoruz.

olarak Osmanlılara terk ile kızını Murad Beyin oğlu Yıldırım Bayezid'e nikâhlamak ıztırarında kalmıştı.

Süleyman Şah zamanı, bu hükûmetin ilim ve fikir adamlarına verdiği ehemmiyet itibarile çok mühimdir. Şeyh oğlu Mustafa, Ahmedî, Süleyman Şah sarayına intisap etmiş fikir adamlarından idiler.

1387 de babasının yerine Germiyan hükûmdarı olan ikinci Yakub Bey, kız kardeşininin çeyizi olarak Osmanlılara verilen en güzel Germiyan şehirlerini istirdada fırsat kollamakta idi.

Kosova Muharebesinde Murad Beyin şehit düşmesi üzerine Yakub Bey, Osmanlı tahtında vukua gelen tebeddülden kısmen istifade ile bazı şehirleri istirdat eyledi ise de [2] Rumeli işini hallederek Anadoluya geçen yeni Osmanlı Padişahı Bayezid, bütün Germiyan memleketlerini eniştesinin elinden alarak Anı Subaşısı Hisar Bey ile beraber Rumelideki İpsala kalesine hapsetti [1390].

Yakub Bey 1399 senesine kadar orada kaldı ve bir çaresini bulup kıyafetini tebdil ile Şama kaçıp oradan da Anadolunun Şark hudutlarına gelmiş olan Timura iltica eyledi ve Ankara muharebesinden sonra bütün Germiyan memleketine sahip oldu. Yakub Bey natuk bir zat olduğundan Timur kendisine çok iltifat etmiştir.

Yakub Bey bundan sonra Osmanlılarla hoş geçinmiş ve yeğeni olan Çelebi Mehmed'in vefatına kadar Osmanlı devletinin himayesi altında bulunmuştur [3].

Yakub Bey, Çelebi Mehmedin vefatından sonra Osmanlı Devleti himayesinden kurtulmuş ve muhtelif gailelerle uğraşmağa mecbur olan genç Osmanlı hükümdarı ikinci Murad da buna karşı ses çıkarmamıştır.

Yakub Beyin evlâdı yoktu; başka bir valideden olan kardeşi veya kardeşinin çocuklarından birisine Beyliğini terketmiyerek kız kardeşinin torunu olan İkinci Murad Beyi tercih ile memleketini ona vasiyet etmiş ve 1428 de vefat ederek Germiyan Beyliği Osmanlılara geçmiştir.

***

Yakub Bey ilim ve fikir adamlarını himayede babasının izini takib etmiş ve arabça vakfiye yerine meşhur türkçe vakfiyesini taşa hâk ettirmiştir; Güzel bir yazı ile açık türkçe olarak yazılan ve son zamanlarda Kütahyada Yakub Bey medresesinden yine kendi imareti mescidine naklolunan bu vakfiye gerek imlâ ve gerek lisan itibariyle de tetkike değer eserlerdendir.

---

[1] Mesâlikülebsar مسالك الابصار [Ayasofya nüshası, No. 3416] ve M. Teşnar tarafından bastırılan kısım [Sahife 35 ve 36].

[2] Bezmürezm بزم ورزم [Sahife 388].

[3] Kütahyadaki taş vakfiyede açıktan açığa bu himayeden bahsedilmiştir.

İsak Fakih, Şeyhişşüara شيخ الشعرا Sinan Şeyhi ile Ahmed Dâî, Yakub Beyin himaye eylediği kıymetli âlim ve şâirlerdendir.

Kütahya, Kula, Sandıklı, Afyon Karahisar, Uşşak, Denizli kasabalariyle bazı köylerde Germiyan oğullarına âit eserler vardır. On dördüncü asrın ilk yarısında Germiyan hükûmetinin yedi yüz şehir ve kalâsı vardı. Ticaret cihetinden Mendires nehrinden istifade eden Germiyanlılar bir kısım ihrac eşyalarını bu vasıta ile Ayasluğ ve Palatiya [Balat] taraflarına kadar indirirler ve o tarikle harice sevk eylerlerdi [1].

---

[1] Bu kımı yazarken istifade edilen eserler şunlardır: Kütahya şehri, [İ· H. Uzunçarşılıoglu] Camiüddüvel, جامع الدول İbnibibi Selçuknamesi, Düveli İslâmiye, Tarih Encümeni Mecmuaları (Bay Halil Ethem ve Ahmed Tevhid Hocalarımın yazıları sene 1. C. 112 ve sene 2. S. 505) Bizans tarihi (Le Beau) Katalanlar tarihi (Umumi kütüphane. İstanbul) Mesalikülebsar, مسالك الابصار Aksarayi Selçuknamesi, Paris milli kütüphanesindeki Selçukname, Zambaver tarafından yazılan İslâm aileleri silsileleri, Hammer Tarihi, Şikârî ve bahsimize taallûk eden Osmanlı tarihleri, Bezmürezm, Kitabüssülûk (Makrizi) Menâkıbül'arifin = مناقب العارفين İslam Ansiklopedisi ismindeki kitaplar.

III

EŞREF OĞULLARI

Merkezleri Gorgurum ve Beyşehri olan Eşref oğulları hakkında bu güne kadar elde edilen vesikalar farisî Selçukname ile Mesalikülebsar = مسالك الابصار Menâki-bülârifin = مناقب العارفين ve bazı kitabelerden ibarettir.

Eşref oğullarından birinci Süleyman Beyi, on üçüncü asrın son yarısında selçuk Beylerinden olarak görüyoruz. Yine bu zat, 1284 tarihlerinde Selçuk şehzadeleri arasındaki mücadelelerde de mühim rol oynamaktadır:

Selçuk hükûmdarı üçüncü Gıyasüddin Keyhüsrev, Mogollar tarafından öldürülmüş ve yerine amcasının oğlu Mesut geçmişti. Keyhüsrevin validesi, torunlarının yani Keyhüsrevin iki oğlunun da saltanata iştirâklerini temin ettiği zaman kendisine muhalif olan Sahip Ata vesair Selçuk Beylerine karşı eyalet ümerasından olan Eşrefoğlu Süleyman Beyle Karaman oğluna istinat etmişti [1]; hattâ bu kadın, Süleyman Beyi, torunları olan küçük hükûmdarlara nâip yapmış ve Eşrefoğlu da maiyyetine mühim bir kuvvet alarak Konyaya gelmişti [1285 mayıs].

Yine bu sene içinde öldürülen bu çocukların âkibetinden sonra Süleyman Beyin tekrar Beyşehrine çekilerek Selçuk Hükûmdarı Mesut'la mücadele eylediğini ve 1288 de muhalefetten vazgeçerek Konyaya gelip hükümdara itaat ettiğini Selçuknameden öğrenmekteyiz [2].

Süleyman Beyin vefatı tarihi belli değil; Paris nüshası Selçuknameden 1291 de Karamanlılar tarafından öldürüldüğü anlaşılıyorsa da Beyşehrindeki cami kitabesiyle taşa oyulmuş vakfiyesinden anlaşılacağı üzere [3] vefatı 1301 veya az daha sonradır.

Süleyman Beyin vefatında Mehmed ve Eşref isimlerindeki oğullarından Mübarizüddin مبارز الدين Mehmed Beyi 1320 senesinde Eşrefoğlu hükümdarı görüyoruz [4]. Mehmed Bey, babasının kendisine devrettiği hükûmeti elinde tutmağa muvaffak olduğu gibi hududunu genişleterek Akşehir ve Bolvadın taraflarını da ele geçirmişti; fakat yerine geçen oğlu İkinci Süleyman Beyin Hükûmeti, Anadolu beyliklerini ortadan kaldırmağa başlıyan İlhanîlerin Anadolu valisi Timurtaş'ın kuvvetli zamanına tesadüf ettiğinden 1325 te (Beyşehri) ni elde eden Timurtaş, esir ettiği Süleyman Beyi öldürmek suretiyle Eşrefoğulları hükûmetine nihayet vermiştir.

---

[1] Selçukname [Paris nüshası].

[2] Ayni eser 1288 vukuatı arasında.

[3] Bu vakfiye Eşrefoğlu Camiinin kapısının üzerinde iki satır üzere tertip edilmiş olup 696 tarihlidir; vakfına oğlu Mehmed Bey mütevellidir.

[4] İkinci kısım kitabeler, (İ. H. Uzunçarşılıoğlu) S. 46, 47 ve Menakibül'ârifin.

Eşrefogullarının ilk zamanları müsâit gitmiş ve epice arazi de elde etmişlerse de Timurtaşın kuvvetli darbası onları bir hamlede ezip bitirmiştir. Bunların Bolvadin taraflarına kadar hudutlarını tevsi ettikleri oradaki Çarşıcamii kitabesinden anlaşılmaktadır [1].

Mesalikül ebsar, bunların yetmiş bin kadar askeri ve altmış beş şehiri ile yüz elli köyü olduğunu yazmaktadır.

Beyşehrinde Eşrefoğullarına âit cami, Seçukileri takliden yapılmış en nefis mimarî eserlerdendir. Bunların kitabeleri üstadımız Bay Halil Ethem tarafından Tarih Encümeni mecmuasında (Sene 5, S. 135) neşredilmiştir. Beyşehrine daha evel (Süleyman şehri) denildiğini de sikkelerden ve bazı kayitlerden anlamaktayız.

Eşref oğullarının meşhur merkezlerinden birisi de Selçuknamede ismi geçen gargurum, olup Beyşehirle Seydişehir arasındadır. [2] [3].

---

[1] İkinci kısım kitabeler Bolvadinde (Çarşıcamii kitabesi).

[2] Eski Defterhane kayıtlarında Seydişehir köyleri arasındadır.

[3] Eşrefoğllarını yazarken görülen eserler :

Paris nüshası Selçukname, Aksarayi tezkiresi, ikinci kısım kitabeler, Tarih Encümeni mecmuası (Sene 5 S. 135 ve sene 5, S. 201). Zambaverin [Zambeaur] silsilenamesi, Düveli İslâmiye, Menakibülarifin = مناقب العارفين Mesaliküleb sar = مسالك الابصار .

IV

HAMİD OĞULLARI

Eğirdir, Uluborlu, Yalvaç, Antalya ve havâlisinde Hükûmet etmiş ve sonra arazisi daha ziyade genişlemiş olan Hamid oğulları Beyliğinin müessisi Feleküddin Dündar Beydir. Dündarın büyük babası Hamid'in veya babası İlyas Bey'in daha evvel bu taraflara yerleştirilmiş Aşiret reisi olmaları pek muhtemeldir.

Bu beyliğin ilk merkezi Borlu ve sonra da Eğirdir kasabalarıdır. Hamid oğulları iptida cenuba doğru hudutlarını genişleterek Gölhisar, Korkuteli ve Antalyaya kadar inmişlerdir; bunlardan Antalyadaki Hamid Beyleri daha sonra ayrıca bir beylik kurmuşlar ve bu suretle Hamid oğulları Beyliği ikiye ayırlımıştır.

Dündar Bey Hükûmetinin başlangıcı 1301 den evveldir. Antalyayı elde eden Dündar Bey zamanında burayı kardeşi (Yunüs Bey) idare etmiştir. Dündar Bey evvelce ufak bir kasaba olan Eğirdiri tevsi ile kendisine merkez yapmış ve kendi unvanına nisbetle Felek Âbât = فلك آباد demiştir.

Mesalikül'ebsar, Dündar Beyin on beş bin yaya ve on beş bin atlı askeri olduğunu ve meşhur beldelerinden başka on beş kadar da kalesi bulunduğunu yazmaktadır.

1314 de Anadolu beylerinin itaatlerini temin için Anadoluya gelen İlhanî veziri Emîr Çoban'a itaat eyleyen beyler arasında Dündar Beği de görmekteyiz; hattâ Dündar Bey, Hükümdar Olcayto namına Felekabât'ta para bile bastırmıştır.

Anadolu beylerini ortadan kaldırmağa başlıyan İlhanîlerin Anadolu valisi Demirtaş, Hamidoğlu Dündar Beyi mağlûp ederek Antalyada yakalayıp öldürmüştür (1324).

Dündar Beyin katliyle memleketi Demir Taş'a geçmiş ve anın da 1327 de Mısıra kaçması üzerine Dündarın oğlu İshak Bey meydana çıkarak babasının hükûmetini elde etmiştir.

Dündar Beyden sonra Hızır Bey ismindeki oğlunun hükûmdar olduğunu ve Demirtaş'ın firarını müteâkıb meydana çıkarak babasının bir kısım mülkünü istirdat eylediğini yazan müverrihler varsa da elde bunu teyit edecek henüz sağlam bir vesika yoktur; Bu zihabın, yine bu âileden olan Antalya emiri (Hızır bin Yunüs) ün Dündar oğlu Hızır zannedilmesinden ıleri gelmesi de ihtimal dahilindedir. Yunüsoğlu Hızır'ın Demir Taşın Mısıra kaçması üzerine Eğridir taraflarına kadar olan yerleri İshak Beyin avdetine kadar işgal eylemesi ihtimali de vardır. Biz şimdilik bu hususda katî birşey söyliyemiyeceğiz.

Bizi bu tereddüde sevkeden nokta, Dündaroğlu İshak Beyin, Demir Taş'ın Mısıra ilticasının akabinde Anadoludan Mısıra giderek Sultan Meliki Nasır ملك ناصر huzurunda Demir Taşla münakaşa etmesi ve az sonra hemen avdetle memleketine sahip olmasıdır [1328] [1].

İbni Batuta = ابن بطوطه Eğridir sultanı diye İshak Beyden bahsetmekte ve onun iyi ahlaklı bir hükûmdar olduğunu yazmaktadır [2]. İshak Bey, Eşref oğulları arazisinden istifade ile memleketinin hududunu genişletmeğe muvaffak olmuştur.

İshak Beyden sonra (Eğridir) ve İsparta taraflarında hükümdar olarak Hamid oğullarından Gölhisar Beyi Mehmed bin Dündar'ın Torunu ve Mustafa Beyin oğlu (Hüsamüddin İlyas)ı görüyoruz. İlyas Bey, Karaman oğullariyle epi zaman uğraşmış ve hattâ bir aralık memleketi Karamanlıların eline geçmiş ise de Germiyanlıların yardımiyle geri almağa muvaffak olmuştur.

Babasının yerine geçen Kemalüddin Hüseyin Bey zamanında Karaman oğullarının tecavüzleri devam eylediğinden buna karşı Hüseyin Bey evvelâ Osmanlıların yardımını istemiş, fakat sonra bu fikrinden caymıştı; lâkin hudunu genişletmek isteyen Osmanlı hükümdarı Birinci Murad Bey, Hüseyin Beyi tehdit eyliyerek sesken bin altın mukabilinde Yalvaç, Karaağaç, Beyşehri, seydişehri, Akşehir ve Işpartayı satın aldı.

Hüseyin Beyin vefatından sonra elindeki memleketlerin bir kısmına Osmanlılar ve bir kısmına da Karaman oğulları sahip olduklarından Hamid oğullarının Eğridir şubesi bu suretle sona ermiş oldu [1390].

ANTALYA'DA HAMİD OĞULLARI

Anadolu Selçukilerinin Frenklerden aldıkları Antalya havalisine Teke aşireti yerleştirilmiştir.

Burada Hamid oğullarından ilk Bey olarak İlyasın oğlu Yanüs'ü görmekteyiz. Sonradan bunun oğullarından Mahmud ve Hız'ır Beyler de Antalya Beyi olmuşlardı. Bunlardan Mahmad, İlhanilerin Anadolu valisi Demir Taşın taraftarı olup onun Mısıra firarında birlikte giderek Timurtaş'la beraber Kahirede hapsedilmişti [1327] [3].

Takriben 1329 ile 1339 seneleri arasında Anadoluyu gezen İbni Batuta Antalyaya geldiği zaman oranın beyi Yunüsoğlu Hızır'ın hasta olduğunu yazmaktadır.

Hızır Beyin vefatı senesini ve yerine bu âileden kimin Antalya beyi olduğunu bilmiyoruz; İslâm ansiklopedisindeki Teke oğlu maddesinde, Meskûkât mütehassısı merhum Ali Beyin Tarih encümeni mecmuasında neşredilen bir tahminine kuvvet verilmek suretiyle Hızır Beyden sonra biraderi Mahmud'un Antalya Beyi olduğu yazılıdır. Daha sonra Hızır

[1] Paris nüshası, selçukname ve kitabüssülûk = كتاب السلوك 728 senesi vukuatı.
[2] İbni Batuta seyahatnamesi, Cilt I, Sahife 315.
[3] Aynı عيني tarihi (İkdilcüman عقد الجمان) 728 senesi vukuatı arasında.

Beyin oğlu Sinan [veya Şan] ve anı müteâkıb yine bu Âileden bir takım beyler gelmişlerdir. Fakat hiç birisinin zamanı vukuatını bilmiyoruz [1].

Yalnız 1361 de Antalya, Kıbrıs krallığının işgaline ugramış ve Hamid oğulları şimale çekilmişlerdir. Bu âileden ve yukarıda ismi geçen Mahmud Beyin oğlu olan Mehmed Bey, işgalden on bir sene sonra yani 1373 de Antalyayı Frenklerden geri almıştır.

Mehmed Beyden sonra Antalya Beyi olduğunu gördüğümüz Osman Beyin, bunun oğlu olduğu kuvvetli ihtimal dahilindedir.

Antalya 1392 de Osmanlıların eline geçmiştir [2]; 1402 deki Ankara muharebesinden sonra Osman Bey, memleketinin Antalyadan maadasına sahip olmaştu. Osman Bey, Antalyanın tekrar eline geçmesi için çok çalıştı ise de muvaffak olamadı. Karaman Oğlundan yardım isteyen Osman Bey, Karaman kuvvetlerinin gelmesini beklerken, Osmanlıların Antalya muhafızı Hamza Bey tarafından Korkuteli taraflarında baskın neticesined öldürülmüş ve Hamid oğullarının Antalya şubesi de bu suretle tarihe karışmıştır [1422 sonu veya 1423 başı.]

***

Eğirdir, Antalya, istanos (Korkuteli) ve Burdur da Hamid oğullarına âit bazı eserlere tesadüf edilmektedir. Hamid oğullarının en kuvvetli devri Dündar Bey zamanıdır; Dündardan sonra Hamid oğulları ikiye ayrılmışlardır. Eşref oğullarının inkırazından ve Timurtaşın Mısıra firarından sonra hudutları, Beyşehri ve Akşehir taraflarına kadar genişlemişti.

Eğirdirdeki Hamidoğullarının on beş bin atlı ve bir o kadar da yaya ve Antalya Hamidoğullarının ise sekiz bin atlı kuvvetleri olduğunu Şehabüddin Ömerî yazmaktadır [3]. Antalya Hamid oğullarının arazisi kuçük ise de Antalya limanı on dört ve on beşinci asırlarda Akdenizin birinci derecede piyasa mahalli olması itibariyle bunların varidatları pek mühim ve ahalisi de çok zengindi [4].

[1] Kitabüssülûk كتاب السلوك ile Ayni'nin (عقد الجمان) mütalealari ve vukuat gözönünde tutularak hüküm vermek lâzım gelir. Demir Taş Antalyayı elde edip Dündarı öldürmüş ve vukuatın cereyanına göre (Mahmud bin Yunüs) ü Antalya emirliğinde bırakmış veya yeniden tayin etmiştir.

Demir Taş Mısıra kaçınca arkasından Mahmud da Kahireye gelmiş, Demir Taş'ın hapsi üzerine o da ayni âkıbete uğramıştir. Mahmud'un sonradan ne olduğunu bilmiyoruz, belki biraderinden sonra tekrar Antalya beyi olmuştur. Şimdiki halde buraları karanlıkdır.

[2] İbni Kemal tarihi Teke oğlunun Antalyada sakin olup Osmanlılara itaat ile Yıldırım namına para bastırdığını yazar.

[3] Mesaliktil'ebsar. مسالك الابصار

[4] Bu kısmı yazarken görülen eserler:

Mesalikül'ebsar, Subhul'âsâ, صبح اعشى C. 5, ikinci kısım kitabeler; [İsmail Hakkı Uzunçarşılı oğlu] Takvimülbüldan, تقويم البلدان Düveli islâmiye, İbni Batuta seyahatnamesi (C. I.) Paris nüshası Selçukname, Aynî, Kitabüssülûk. Aksarayi tezkiresi, Camiuddüvel, Türkiyat mecmuası C. II. S 12, Bay Fuat Köprülü'nin bir tetkiki, Tarih encümeninin Osmanlı tarihi, Tarih encümeni mecmuasında Hamid oğullarına ve Teke Beyliğine dair merhum Ârif ve Ali Beylerin yazıları, sene 3. S. 14, S. 77, İslâm ansiklopedisinde (Tekeoğlu) maddesi. Kütüphanemizdeki vesikalar, Meskûkât katalogı [Kısım 4] Bay A. Tevhid. Osmanlı Tarihleri.

Teke oğulları:

Müverrihlerin yazdıkları gibi Antalyada Teke oğulları diye bir Âile hükûmet etmemiştir; Teke Türkmenleri, Harzem خوارزم ve Serahs سرخس taraflarında idiler; bunların bir kısmı sonradan garbe hicret ile Antalya taraflarına yerleşmişler ve selçukilerin hizmetinde bulunmuşlardı. Hamidoğulları âilesi belki de bu Teke Türkmenlerindendir.

Tarihçiler Antalyada hükûmet etmiş olan Hızır, Mahmud, Sinan, Mehmed, ve Osman Beyleri Teke Âilesinden zan ile ortaya Teke oğulları diye bir silsile çıkarmışlarsa da sonradan elde ettiğimiz vesikalar, yukarıdaki isimlerin Hamid oğullarının Antalya şubesi Beyleri olduklarını meydana koymuştur [1].

Takvimülbüldan تقويم البلدان ile Teskîf تثقيف den naklen Subhulâşâ صبح الاعشى ismindeki mühim eser Antalya hâkiminin ora ahalisinden biri olup memleketinin bazı yerlerini gezmeğe çıktığı sırada Türkmenler tarafından baskın neticesinde öldürülerek Antalyanın bu suretle Türkmenlerin eline geçtiğini yazarlar ki, takvim sahibi Ebilfida'nın 1332 de vefat ettiği düşünülürse bu Türkmenlerin Hamid oğullarına mensup Türkmenler olduğu anlaşılır [2].

Antalya ve havalisine Teke Aşiretinin yerleştirilmiş olmasından dolayı Teke eli denilmiş ve bu kayit müverrihlere Antalyada hükûmet sürenlerin de bu Tekelilerden olduğu zannını vermiştir. Bundan başka Aşiret reisine (Teke Beyi) denilmesi ve eski imlâda sondaki (y) harfinin yazılmaması (Teke Bey) isminde birisini meydana çıkarmış olabilir. Nitekim Germiyan Beyi tabiri de bu yanlışlığa sebebiyet verdiginden müverrihler Germiyan Bey diye ortaya bir hükumdar çıkarmışlardır.

---

[1] İkinci kısım kitabeler (Antalyada Hamid oğulları S. 239 ve müteakip kısımlar) ve Türk Tarih. Arkeologya ve Etnografya Dergisi sene 1933 No 1 de neşrettiğim Teke ogulları makalesi.

[2] Teke emareti (Tarih encümeni mecmuası sene 14 S. 79) Takvimülbüldan Drest tabı.

V

MENTEŞE OĞULLARI

Bu Âilenin ilk zamanları hakkında bilgimiz azdır. Bunların bulundukları Muğla, Balat [Palatya] Beçin, Milâs Megri ve Çine taraflarına Mesalikul'ebsar isimli eser Foke eli diyor. Bu tabirin daha ziyade garp ve cenub taraflarına verilmiş olması zannolunur. On üçüncü asır sonları ve on dördüncü asır başlarında bu taraflara menteşeeli denildiğini Selçuknameden öğrenmekteyiz [1].

Türkmenler tarafından kurulan Menteşe Hükûmetinin ilk beyini bilmiyoruz; bunların nereden geldiklerine dâir de malûmatımız yoktur. Menteşe türkmenlerinin de Selçûkiler zamanında diğer Türkmen Âşiretleri gibi Anadolunun garbı cenubisindeki Bizans hududuna yerleştirilmiş oldukları şuphesizdir.

1280 senesinde ve Bizans İmparatoru Mişel Paleolog zamanında Menteşe Beği Salpakıs'ın yani sahil beyinin Tral [Aydın] şehrini ve Sultanhisarını zapteylediğini biliyoruz. Şu halde bunların tarihî faaliyetleri on üçüncü asrın son senelerinde ve Selçukilerin inkırazından evveldir.

Deginyi, müverrih Pahimerden naklen Andirinikopolis veya Paleologopolis ismi verilen Tral'in Foke Beyi Menteşe tarafından elde edildiğini yazmaktadır [2]. Şu halde doğrusu Sahil Beyi demek olan Salpakıs'ın Menteşe Bey olduğu bu kayitten istidlâl edilmektedir. (Le Beau) da Bizans tarihinde ayni mütaleayı yazmaktadır [3].

1300 senesinde Menteşe hükümdarı, Rumlardan Rados adasını almış ve fakat on sene sonra Senjan şövalyaları da burayı menteşe Türklerinden zaptetmişlerdi. Menteşe beği ile Aydın oğlu Mehmed Beyin biraderi Osman Bey yine o senelerde bu adanın istirdadı için müttefikan çalışmışlarsa da bir muvaffakiyet elde edememişlerdir. Maamafih Menteşe oğulları adayı almak için mütemadi uğraşmışlar ve bir aralık zabtını kuvvei karibeye bile getirmişlerse de şövalyalara yardım gelmesi üzerine arzularına nânil olamamışlardır [4].

Kitabelere nazaran Menteşe beyinin babasının adı Eblistan ابلستان [5], onun

[1] Paris milli kütüphanesinden istinsah edilen Selçukname.

[2] Türklerin tarihi umumisi, terceme edilmiş olan nüsha cilt 4, sayfa 135.

[3] Le Beau C. 22 bap 101 fasıl 62 [1781] senesi tabı].

[4] Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu (Gibons)un terceme edilmiş nüshası S. 29.

[5] Eblistan ابلستان ismi dikkate şayandır. Bugün Maraş vilâyetinin kazası olan Elbistan'ın eski adı Eblistin'di. Acaba bu memleket ismi ayni zamanda şahıs ismi midir? On dört ve on beşinci asırlarda tarihte Dımşık, Mısır, Bağdat, Mardin, Isfahan gibi şahıs isimlerine de tesadüf etmekteyiz. Bunun için kitabedeki Eblistan şahıs ismidir.

babasının adı da Kurı Bey veyahut Karı (کری قری) Beydir [1]. 1312 ile 1319 seneleri arasında hayatta olan Mesut Bey, Menteşe Begin oğlu olduğu gibi onun oğlu da Urhan Beydir [2]. Meşhur seyyah İbni Batuta, Urhan Beyi hükûmet merkezi olan Beçin de ve oğlu ibrahim Beyi de Muğlada görmüş ve görüşmüştür [3].

Urhan Beyin Rados adasını istirdat için çok uğraştığını ve fakat muvaffak olamadığını biliyoruz. 1321 senesinde Urhan Beyin yaptığı Rados taarruzundan garp eserleri uzun uzadıya bahsederek bu Urhan Beyin Osmanoğlu Urhan Bey olduğunu yazarlar [4].

Makrizî, 1364 senesinde Kıbrıs Kıralına karşı yapılacak harpte Memlûk Sultanına yardım etmek için Urhan Beyin ikiyüz kadırga hazırladığını yazıyorsa da bunun Urhan Bey olmayıp torunu Gazi Ahmed Bey olması icabeder [5].

Zamanına âit şimdilik birşey bilmediğimiz Urhanın oğlu İbrahim Bey 1354 ten evvel vefat etmiştir.

Bundan sonra oğulları Musa, Ahmed ve Mehmed Beyler arasında ihtilâf çıkarak Menteşe Beyliğinin parçalandığını vukuâtın cereyanından anlamaktayız. Milâsta basılmış bir parası ve Mısır ile muhaberesi olması sebebiyle Musa'nın Âile Reisi olarak Menteşe Hükümdarı olduğu anlaşılıyor. Fakat hangi tarihte öldüğü belli değildir[6[. Bundan sonra İbrahim Beyin ikinci oğlu Ahmed Bey Menteşe Beyi olmştur; Mehmed Bey buna karşı koyarak kendisine (Palatiya) yı ve Ahmed Bey de asıl hükûmet merkezi olan (Beçin) i merkez yapmışlardır.

Mehmed Beyin 1364 tarihli bir parası vardır. Mehmed Bey, 1390 senesinde Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid tarafından mağlûp edilerek kaçmış ve memleketi Osmanlıların eline geçmişti; evvelâ Mısıra, oradan da (Sinab) a Candaroğlu İsfendiyar Beyin yanına kaçan Mehmed Bey, daha sonra Timur Hana iltica eylemiş ve Ankara harbinden sonra biraderi Ahmed Beyin memleketi de dahil olmak üzere Menteşe Beyliği kendisine verilmiştir.

Takriben 1402 senesi sonlarında vefat eden Mehmed Beyden sonra oğlu Ilyas Beyi Menteşe Beyi görüyoruz. 1425 senesine kadar Beylikte bulunan İlyas Beyin ilk hükûmet seneleri müstakil geçmiş ve 1410 dan sonra da Osmanlıların himayesini kabule mecbur olmuştur.

İlyas Beyin hükûmetinin ilk senesinde basılmış [1402] bir gümüş sikkesi ve 1415 tarihinde de Osmanlı Hükümdarı Çelebi Mehmed namına bastırılmış diğer bir parası vardır. İlyas Beyin Frenklerle ticarî muâhede aktettiğine dâir mühim vesikalara malikiz. Vefatı 1421 senesindedir.

[1] Bu ismi Doktor M. Vitek Karabay Bey diye okumuş ise de ikinci kısım kitabelerde Kurı veya Karı Bey diye okunmuştur.

[2] Menakibülarifin ve Milâs Becin kitabeleri.

[3] Beçin ve Barcin, şimdi köy halinde olup Milâs kasabasına bir buçuk saat kadar mesafededir. Köyün haricinde Menteşe oğullarının eserleri vardır.

]4] Düsturnamei Enverî ismindeki esere Bay Mükremin Halil İnanc tarafından yazılan tenkit (Sayıfa 25).

[5] Kitabüssülûk کتاب السلوك 766 hicret senesi vukuatı arasında.

[6] 1366 dan evvel

İlyas Beyden sonra oğlu Leys'in لیث Menteşe Emiri oldıgını ve bir parası da bulunduğunu meskûkât kataloğları yazarlar [1].

İlyas Beyin Osmanlılar tarafından rehin olarak alıkonulan Üveys اویس ve Ahmed isimlerinde iki oğlu babalarının vefatını duyunca mahbus bulundukları Tokat kalesinden kaçmışlarsa da bunlardan Üveys yakalanarak öldürülmüş, Ahmed Bey ise Akkoyunlu Hükümdarına iltica eylemiştir.

* * *

Menteşe oğullarından, Milâs, Beçin, Muğla taraflarına sahib olan Ahmed Beye gelince; babası İbrahim Beyden sonra asıl Menteşe beyliğine Musa'yı müteâkıb bu geçmiş ve fakat kardeşi Balat Emiri Mehmed Bey muhalefet ettiğinden Menteşe hükûmeti ikiye ayrılmıştır. Evliya Çelebinin yazışına bakılırsa Ahmed Gazi, 1345 te Rumlardan Milâsın şarkındaki Eskihisarı almıştır[2].

Bu mütalea doğru çıkarsa Ahmed Gazinin daha bu tarihten evvel ve Babasının saglıgında faaliyette bulundıgı anlaşılır.

Ahmed Gazi, pek mükemmel bir donanmaya malik olup bu sâyede (1391 Temmuz) da vefatına kadar zamanını muvaffakıyetle geçirmiştir. Kitabelerdeki (Emirülkebir mürabit Sultanüssevahil = امیرالکبیر مرابط سلطان الساحل] tâbiri kendisinin mütemadî mücadele ve muvaffakıyetlerine delil olabilir.

Ahmed Beyin vefatından sonra Milâs ve Beçin'i Osmanlılar elde ettiler. Ankara muharebesinden sonra Timur tarafından burası da Menteşe hükümdarı Mehmed Beye verilmiştir. Gazi Ahmed Beyin Milâs ve Beçin'de müteaddit eserleri vardır.

* * *

Menteşe oğulları mükemmel donanmaları sâyesinde etrafa akınlar yapmışlar ve Rados adasını bile bir aralık ellerine geçirmişlerdi. Bunlar kuvvetli donanmalariyle icabında Mısır ve Aydın oğulları hükûmetlerine de yardım etmişlerdir. Memlûk hükûmetinin Kıbrıs üzerine yapacağı bahrî harekete Menteşe oğlunun iki yüz gemi ile iştirâk etmesi bunların deniz kuvvetleri hakkında bize bir fikir verebilir.

Menteşe oğulları ticaret gemileri vasıtasiyle de Frenk memleketleri, Mısır ve civar adalariyle de münasebette bulunmuşlardır; bunların Venedik ile ticaret muâhedesi akteylediklerine dâir vesikalar vardır. On dördüncü asırda Balatın (Palatya), Avrupaya ihraç edilen Anadolu eşyasının garpta birinci derece pazarlarından olduğunu garp menbaları yazarlar.

Venedikliler son zamanlara kadar bu devletle ticarî münasebetlerini idame ettirmişler ve bu yüzden mühim menfaatler temin eylemişlerdi. Bu ticaret muahedelerinin en mühimmi 1403 ve 1414 tarihli iki muahededir ki İlyas Beyle Venedikliler arasında yapılmıştır.

Menteşe oğulları Balat ve Milâs limanları sayesinde mühim varidat temin etmişlerdir. Bunlardan Balat, on dördüncü asırda birinci derecede

[1] Meskükâtı İslâmiye kataloğu kısım 4 (Bay Ahmed Tevhid).

[2] Milâs ile Muğla arasındski Eskihisar'da Ahmed Beyin bir camii varsa da şimdi kitabesi yoktur; Evliya Çelebi hisarın fethi tarihini belkide o zaman mevcut olması lâzımgelen kitabeden almıştır.

Anadoluda piyasa merkezi idi; sonra ehemmiyetini kaybederek bilfiil بالفعل nakliyat yapmamış ve bu iş hıristiyan gemicilere terkedilmiştir.

Menteşe oğullarının Avrupa ile ticarî münasebatta bulunduklarından dolayı Jigilyati şeklinde paraları görülmektedir.

Bu hükûmetin Milâs, Muğla, Becin, Balat'ta zamanına göre Fakûlte derecesinde bakayasını hâlâ görddğümüz yüksek medreseleri vardı.

Menteşe oğullarının Germiyan oğllarından başka hiç bir hükûmetten çekinmediklerini ve mevcut kuvvetlerinin yüz bin kadar olduğunu Mesalikülebsar yazmaktadır.

Menteşe oğulları millî lisana da hizmet etmişlerdir. Balat hükûmdarı Mehmed Bey, Barcınlı [Beçin] Mehmed oğlu Muhmud'a Bâznâme بازنامه isminde avcılığa dair yazılmış olan farisi bir eseri Türkçeye çevirttiği gibi oğlu İlyas Bey namına da İlsyasiye الياسيه isminde tababete dair Türkçe bir eser daha vardır. Bunlardan Bâznâme nin Milândaki Ambrozyana kütüphanesinde bulunan yegâne nüshasını Hammer 1840 senesinde Almanca tercümesi ile birlikte bastırmıştır [1].

(1) Menteşe oğulları yazarken müracaat edilen eserler:
Kitabüssülûk = (مقریزی) كتاب السلوك Subhulâşâ صبح الاعشى Mesalikül'ebsar, Düveli islâmiye, Cmiüddüvel, Türklerin tarihi umumisi (Düginyi Deguignes) Timurname (Yezdi), Menakıbülarifin, ikinci kısım kitabeler, (Menteşe oğulları ve milâs, Becin kitabeleri) orta zamanlarda şark ticareti tarihi (Heyd) Türkiyat mecmuası cilt 2, sahife 9, Tarih encümeni mecmuası, Sene 2, sahife 761, (Bay Ahmed Tevhid (Encümenin Osmanlı tarihi, İslâm ansikiopedisi (Menteşe oğulları maddesi), bahse taallûk eden Osmanlı tarihleri. Zambaver'in İslam Aileleri silsilenamesi. Meskûkâtı islâmiye kataloğu (Ahmed Tevhid). Osmanlı Tarihi.

VI

CANDAR OĞULLARI

Osmanlı tarihlerinde İsfendiyar oğulları diye maruf olan Candar Âilesi aslen Türkmendirler; bu Âilenin birinci beyi olan Şemsüddin Yaman Candara, İlhanîler tarafından hizmetine karşılık olmak üzere Kastamonu tarafları verilmişti:

Kastamonu daha evvel Selçuk hükümdarı Alâüddin Keykubat tarafından Hüsamüddin Çobana ikta [Timar] edilmiş ve oğlu Muzafferüddin ve onun oğlu Mahmud Beyler burada Beylik etmişlerdi.

Gıyasüddin Mesud'un birinci hükûmeti zamanında kardeşlerinden olup (Sinob) a ve oradan da Kastamonuya gelen Rüknüddin Keyûmers. (کیومرث) Kastamonu beği Hüsamüddinoğlu (Muzafferüddin Yavlak Aslan)ın yardımiyle biraderi (Mesud) a karşı Kastamonu taraflarında hükûmete kalkışmış ve Türkmenlerden epey taraftar bulmuştu.

Rüknüddin, Moğollara güvenen biraderi Mesut tarafından üzerine gönderilen birinci kuvveti mağlûp ve Mesudı esir etmiş ise de o kuvvete yardımcı olarak gelen Şemsüddin Yaman Candar kumandasındaki ikinci kuvvete mağlûp olmuş ve kendisinin kumandanı Muzafferüddin de harpte maktul düşmüştü [1292].

İşte bu hizmetinden dolayı Yaman Candara Kastamonu ve etrafı verilmiştir. Şemsüddin Candar, Muzafferettin'in katlinden sonra kendisine mukabele eden oğlu Mahmud Beye karşı birşey yapamadığından Mahmud Bey, Kastamonuyu elinde tutmuş, Şemsüddin Candar da Eflâni taraflarını işgal ile iktifaya mecbur olmuştu.

1309 senesinden biraz evvel babasının yerine Bey olan Süleyman Paşa, fırsat düşürerek bir baskın neticesinde Kastamonuyu zaptederek Mahmud Beyi öldürdü ve Beylik merkezini de buraya nakletti.

Süleyman Paşa, daha sonra kendisini metbu tanımış olan Pervane evlâdından Gazi Çelebinin vefatı üzerine (Sinob) u [1] ve daha sonra da (Safranbolu) yu alarak hududunu genişletmişti. Süleyman Paşa İlhanî hükûmdarlarlarına karşı rabıtasını muhafaza eylemiş ve hâttâ 1314 senesinde Anadoluya gelen İlhanî Veziri Emir Çoban'ın davetine icabet etmiştir [2].

[1] Mesalikülebsar (Teşner tabı S. 23).

[2] Aksarayî tezkiresi.

İlhanilerin 1335 deki inkırazları üzerine serbest kalan Süleyman paşanın mevkii icabı bu istiklâline halel gelmemiştir. Süleyman paşa 1339 dan sonra vefat etmiş ve hükûmeti otuz seneden fazla sürmüştür.

Süleyman paşanın son zamanlarda, Sinop Beyi olan oğlu İbrahim, muhalefet ederek babasının elinden Kastamonuyu zapteyleyerek Hükümdar olmuştu [1]. Süleyman paşanın otuz bin kadar atlı askeri olduğunı ve Memlûk hükûmetiyle müttefik bulunduğunu Mesaliķül'ebsar yazıyor.

İbrahim Şahin ısyanına sebeb, babasının yanında bulunup veliaht ولیعهد olan küçük kardeşinin [2] veliahtlığını tanımamış olmasıdır. İbrahim Şah zamanına ait vukuatı şimdilik bilmivoruz; kendisine amcası Yakubun oğlu Âdil beyin halef olduğu zannedilmektedir.

Hükûmetinin iptidası 1345 olduğu tahmin edilen Âdil bey hakkında da malûmatımız yoktur; kendisinin bir harpte şehit düştüğü anane olarak söylenilmektedir. Oğlu Mahmud beyin 1366 tarihli bir kitabesindeki merhum tabirinden bu tarihten evvel vefat ettiği anlaşılıyor. Âdil beye aidiyeti ظنی söylenen muhtelif tarihlerde basılmış isimsiz paralar vardır[3].

Osmanlı tarihlerinde Kötürüm Bayezit bey diye meşhur olan Celâlüddin Bayezit bey, Âdil beyin oğludur. Bu, haşiyn خشن bir hükümdar otduğundan etrafındaki hükûmet ve beyliklerle daimî surette ihtilâf üzere yaşamıştır. Bir aralık İskender ismindeki oğlunu veliaht ولیعهد yapacağından kuşkulanan diğer oğlu Süleyman Paşa, kardeşi İskenderi öldürdükten sonra osmanlılara iltica ederek babasının aleyhine yardım istemişti [1383].

Osmanlı hükûmdarı Murad bey, Süleyman paşaya yardım ettiğinden babası Bayezit bey, Kastamonuyu terkederek (Sinob) a çekilmiş, Kastamonuyu işgal eden Süleyman paşa da, burada hükûmetini ilân ettiğinden Candar oğulları Beyliği ikiye ayrılmıştır, fakat bir zaman sonra Osmanlı hükümdarı Kastamonuyu doğrudan doğruya ilhak eyliyerek Süleman paşayı hapsetmiştir.

Bir aralık fırsat bulup kastamonuya dönen Süleyman paşayı ahali karşılayarak itaat etmişlerse de babası Bayezit bey kendisini sıkıştırdığından Süleyman paşa ister istemez ikinci defa Osmanlıların kucağına atılmıştır.

Murad Bey, Süleyman Paşaya asker verdikten başka onu kardeşi Süleyman Paşanın kızı ile evlendirmek suretiyle aileleri içine almış ve Kastamonunun babasının elinden alınması hususunda lâzımgelen yardımı da yapmıştır.

Tekrar merkezi Sinop ve Kastamonu olarak ikiye ayrılan Candar hükûmetinin Sinob şubesine Bayezit Beyin 1385 te vefatı üzerine oğullarından İsfendiyar Bey geçmiştir.

Osmanlıların nüfûzu altında Kastamonu hükümdarı olan ikinci Süleyman Paşa bunlarla hoş geçinip Kosova muharebesi esnasında askerle Osmanlı ordusuna yardım etmiş ve Yıldırım Bayezid hükûmetinin ilk za-

[1] Mesalikülebsar.
[2] İbni Btuta seyahatnamesi tercümesi, C. 1. S 353.
[3] Meskûkât kataloğu (dördüncü kısım, Ahmed tevhid) ve Takvimi meskûkâtı Selçukiyye (Galip Etem bey merhum).

manlarında da muavenette bulunmak suretiyle onun kuvvetlenmesini ve Karaman Saruhan, Aydın, Menteşe Germiyan oğullarina galebe eylemesini temin etmisti.

Süleyman Paşa, sonradan Osmanlı hükümdarının tekmil Anadolu Beyliklerini ve bu meyanda kendisini de ortadan kaldırmak niyetinde olduğunu hissettiğinden Bayezidin ittifakından yüz çevirip Sıvas hükümdarı Kadı Bürhanüddin Ahmed ile ittifak eyledi; bunun neticesi olarak Yıldırım Bayezitla yaptığı bir harpte mağlûp ve maktul olarak Beyliği, Osmanlıların eline geçti ve Çandar oğullarının Kastamonu şubesi nihayet buldu (1392).

***

Çandar Oğullarının Sinop şubesi beği olan İsfendiyar Bey, Ankara muharebesini müteakip Kastamonu, Zafranbolu, Çankırı, Kalecik havalisini ve bir aralık da Samsun ve Bafra taraflarını elde etti (1402).

İsfendiyar Bey, Osmanlı şehzadelerinin saltanat kavgalarında işine uygun gelen tarafa yardım etmek suretiyle bu mücadeleyi geçiştirmiş ve Samsun, Bafra taraflarını da memleketine ilhak eylemişti; fakat oğlu Kasım Bey, babasına muhalefet ederek Osmanlıların yanına kaçmış ve Çelebi Mehmed'i teşvik ederek Çankırı, Tosya, Kalecik kasabalarını babasından aldırarak Osmanlıların himayesi altında buralarda küçük bir beylik kurmuştur. Osmanlılar bununla da kanaat etmiyerek İsfendiyarın elindeki (Müslüman Samsun) u denilen şimdiki Samsunu da almışlardır.

Bu yüzden arazisinden en güzel parçalarını elinden çıkarmış olan İsfendiyar Bey; Osmanlı Padişahı İkinci Muradın dahilî mücadelelerinden (Düzme mustafa ve Şehzade Mustaf vakaları) istifade ederek Çankırı ve Tosya da dahil olmak üzere Boluya kadar olan yerleri istilâ ettise de bilâhare mağlûp olarak çekildi ve torununu Padişaha nikâhlamak ve tazminat vermek suretiyle sulh yaptı (1423).

Artık bundan sonra 1439 senesinde vefatına kadar mücadeleden el çeken ve yarım asırdan fazla hükûmet süren İsfendiyarın yerine oğlu İbrahim Bey hükümdar oldu. Bunun üç dört sene süren zamanı da sessizce geçti. İbrahim Beyin 1443 de vefatı üzerine yerine büyük oğlu İsmail Bey geçmiş ve bunun hükûmetini tanımıyan kardeşi Kızıl Ahmed Bey de hükûmeti elde etmek için Osmanlıların yanına gitmiştir.

On altı sene kadar hükümdarlık ederek memleketin her tarafını imar eden bu âlim hükümdar, aynı zamanda etrafına topladığı ilim ve fikir adamlarına yazdırdığı eserlerle de Türklerin manen yükselmesine pek ziyade hizmet eyledi.

Karadeniz sahillerini ilhak etmeğe başlıyan Osmanlılar, İsmail Beyin elinden de Kastamonuyu ve Sinop ve sair şehirlerini alarak İsmail Beye evvelâ Yenişehir ve sonra Filibe sancağını has olarak vermişlerdir [1459].

Osmanlı Padişahı İkinci Mehmed, gerek ilmî ve gerek ahlâkî faziletlerine vâkıf olduğu İsmail Bey hakkında akran muamelesi yaparak onun şahsına karşı hörmette bulunmuştu. İsmail bey (884 H 1479 m) senesinde Filibede vefat etmiştir.

Ağabevsi İsmail Beyin elinden hükûmeti almak için mütemadi teşviklerde bulunan Kızıl Ahmed Bey, epey zaman sonra veziri âzam Mahmud Paşanın yardımiyle İsmail Beyin yerine Hükümdar olmak suretiyle arzusuna nail oldise de yine o sene içinde Kastamonu Sinop ve sair Candar şehirlerinin Osmanlı memleketlerine ilhakı dolayısiyle Mora sancağına nakledildiğinden Kastamonudan ayrılmağa mecbur olmuştu.

Kızıl Ahmet Bey Moraya gitmiyerek Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Beye iltica eylemiştir. İkinci Bayezit zamanında osmanlılara ilticaya mecbur olan Kızıl Ahmed'in oğulları bu devletin hizmetinde yetişmişlerdir.

***

Candar Âilesi, ilme ve ilim adamlarına pek ziyade kıymet ve ehemmiyet vermişler ve birçok türkçe eser yazdırarak Türk irfanının yükselmesine hizmet etmişlerdir ki bu hususa dair aşağıdaki kısımlarda izahat verilmiştir. Candar hükümdarları yazdırdıkları eserlerin bilhassa ana dili ile yazılmasına dikkat etmişlerdir. Hüümdar İsmail Beyin Fıkh'a فقه dâir yazmış olduğu (Hulviyyat=حلويات) ismindaki büyük eseri de türkçedir.

Candar oğulları dahilen ellerinden birçok yerlerin çıkmasına rağmen (Sinob) gibi işlek ve şimal ticaretinin piyasalarından olan bir şehri ellerinde tuttuklarından dolayı Malî cihetten okadar sıkıntı çekmemişlerdir. Sinob Anadolunun Karadeniz sahilinde en müsâit bir pazar yeri idi. Bu yüzden Candar hükûmetinin Cinevizlilerle ticarî münasebetleri pek müsait gitmiştir.

Candar oğullarının Sinopta donanmaları da vardı; fakat bu donanmanın faaliyetine dair şimdilik bir vesikaya malik değiliz. Yalnız İsmail Beyin 900 Tonilâto hacmindeki bir gemisinin Osmanlılara örnek oldığını biliyoruz.

Candar hükümdarlarının, Sinob, Kastomonu, Çankırı ve o havalı köylerinde Araç devregâni ve Taşköprü'de bir hayli eserleri vardır. Kastamonudaki Bakır Kuresi hasılatının bir kısmının muahede mucebince Osmanlılara ait olduğı malûmdır[1] [2].

---

[1] Aşıkpaşazade tarihi S. 155 ve Halkondil S. 90

[2] Bu kısmı yazarken istifade edilen eserler:
İbni Bibi ve Aksarayı Selçuknameleri, Bezmürzem, Camiuddüvel ve Subhul'âsâ, Düveli islâmiye, Mesalikülebsar, İbni Batuta seyahatnamesi tercümesi, Candar oğullarına dair notlar [Uzunçarşılı oğlu İsmail Hakkı], Sinob kitabeleri, Zambaver'in İslâm Aileleri silsilesi, Tarih encümeni mecmuasında Ahmed Tevhid ve merhum Ali Beylerin yazıları [sene 1 sahife 383 ve sene 14 sahife 1], Encümenin Osmanlı tarihi, Meskûkât katalogları, İslâm ansiklopedisinde (İsfendiyar oğulları) maddesi. Doğu mecmuası, stan cruda çıkmıştır]. Bahse âit Osmanlı Tarihleri.

VII

AYDIN OĞULLARI

Bu Beyliği kurmuş olan Aydın oğlu Mehmed Bey, ilk zamanlarında Germiyan ordusu kumandanı olup sonraları başlı başına fethettiği yerlerin idaresini eline almıştır [1].

On dördüncü asrın iptidasından itibaren Bizanstaki karışıklıktan da istifade eden Türkmen Beyleri ve kumandanları her taraftan taarruza geçerek Garbî Anadoluyu sür'atle işgal ediyorlardı. Bu cümleden olarak cenuptan şimale doğru Menteşe oğulları ve Mizya, Lidya, İyoniya taraflarını da Kalem ve oğlu Karası ve Saruhan Beylerle Aydın oğlu Mehmed Bey istilâ etmekte idiler.

Germiyan ordusu subaşısı Mehmed Bey ile Menteşe oğullarına damat olan Sasa Bey bu sür'atli akınlar neticesinde Birgi, Ayaslug[Selçuk] Kelas, Tire ve hatta Sakız'ı elde etmışlerdi (1307 ve 1308 seneleri).

Bir müddet sonra aralarındaki rekabet sebebiyle bu iki kumandan bir birleriyle çekiştiler ve nihayet Mehmed Bey, Sasa Beyi bertaraf ederek fütuhatına devam ile takriben 1310 da Müslüman İzmirini ve 1326 da da Sahil İzmirini zapteyledi.

Mehmed Beyin hükûmet merkezi Birgi şehri idi. Büyük oğlu Hızır Bey Ayaslug ve Sultanhisarı, ikinci oğlu Umur Bey İzmir, İbrahim Bahadır Bey Bodemiya [2] ve Süleyman Bey de Tire Beyi olup en küçük oğlu İsa Bey ise babasının yanında bulunıyordı [3].

Âile reisi olması itibariyle Türklerde adet olduğu üzere Ulu Bey unvanını alan Mehmed Bey, Hükûmetininde reisi olup, memleketin idaresini bu suretle oğullarına bırakmıştı.

İlk donanmasını Ayaslûğda yapan Aydınoğlu, Rumlarden Cinevizlilere geçmiş olan İzmiri aldıktan sonra burada da ayrıca bir donanma inşa ettirmiş, oğlu İzmir Valisi Umur Bey, babasının sağlığında bu donanma ile pek muvaffakiyetli seferler yapmıştır ki Bozca ada, Sakız, Rumeli, Ağriboz Mora deniz akınları bunların başlıcalarındandır [4].

---

[1] Menakibül' Ârifin ve anı teyiden düsturname S. 17.

[2] Bodemiya, Ödemiş kazasına merbut merkez nahiyesi köylerindendir. Eskiden üç yüz hane kadardı

[3] Enverinin düsturnamesi, S. 18

[4] Piri Reisin Kitabı Bahriye'sinde ve ondan naklen Cihannüma'nın جهانما Rumeli kısmında Umur Beyin, Gemilerini Atina körfezinden Cerri eskal جراثقال sayesinde inebahti körfezine aşırmış olduğu yazılıdır.

Mehmed Bey Bizanslılarla bazan dost ve bazan düşmanca yaşamış ve icabında İmparatorlara asker ve donanmasiyle yardımda da bulunmuştu. 1333 te bir av esnasında suya düşüp bundan müteessiren vefat eden Mehmed Beyin yerine Âile arasındaki intihap neticesinde ikinci oğlu Umur Bey geçmiştir.

Yirmi altı yaşında hükûmetin başına getirilen bu kahraman hükümdar, Saruhan Beyle ittifak ederek iki yüz yetmiş altı gemi ile denize çıkıp Moraya yaptıkları akından muvaffakiyetle dönmüştür. Umur bey, muhasara etmiş olduğu Alaşehre mukabil Bizanslılardan Sakız Adasını aldı: Bizanslılarla ittifak ederek Foça ve Arnavutluk seferlerinde İmparator (Andronik) e yardım etti [1336]. Umur Bey yine o sene Kıbrıs Kıraliyle çarpışmış ve 1338 de Tsalya'yı ve Siklât adalarını ve sonra da Eflak taraflarını vurmuştur.

1341 de Andronik'in vefatını müteâkip Bizanstaki taç kavgaları esnasında Umur Bey de Bizans işine müdahale ederek Başvekillikten İmparatorluk davasına kalkan eski dostu Kantakuzen'in hükûmetini temin için, onun rakibi olan asıl İmparator Ailesiyle uğraşmış ve neticede eski Başvekili arzusuna muvaffak etmiştir.

***

Umur Beyin pervasız deniz seferlerinden ürken papa, Venedik, Kıbrıs, Rados donanmaları ittifak ederek şiddetli bir muharebeden sonra 1344 te Türklerden sahil İzmiri aldılar. Aydın oğulları Ayaslûğdaki tersaneleri vasıtasiyle faaliyetlerine devam eylemekle berâber sahil İzmirindeki Frenkleri de tehdide devam ettiler.

Aydıneli Türkmenlerinin bu faaliyeti Frenkleri korkuttu, bunlar Papaya ve diğer garp memleketlerine müracaat ile kuvvet getirttiler.

Bir aralık Saruhan Beyin tavsiyesiyle Frenklerle mütareke yapan Umur Bey, hem eski dostu (Kantakuzen) e yarkım etmek hem de epey zamandır mahrum kaldığı ganimet malı elde eylemek kastiyle Saruhan ve Karasi hükümdarlarının kuvvetleri de beraber olarak Çanakkale boğazı vasıtasiyle Rumeliye geçti [1345].

Umur'un Rumeliden avdetini müteakip Frenklerle yaptığı müzakerat inkıtaa ‌اانقطاع uğradı. Tekrar mücadeleye atılan Aydınoğlu, arzusuna muvaffak olmak üzere idi. Çünkü, Türklerle başa çıkamıyacaklarını anlayan Frenkler, Umurla müzakerata girişmişler ve kendilerine imtiyaz verilmek şartiyle sahil İzmirin burçlarını yıkarak şehri Türklere teslime karar vermişlersede Papanın muvafakat etmemesi müzakereyi felce uğratmıştı.

Bunun üzerine işi silâhla halletmekten başka çare bulamayan Umur Bey, kaleyi almak için yaptığı pek şiddetli bir hücümda askerinin önünde bulunarak onları teşci ederken okla vurulup şehid düştü [1347].

Umur'un şehit düşmesi, eski faaliyeti durdurdu; çünkü Umurdan sonra hükûmet başına getirilen biraderi Hızır Bey, Umurun azim ve şecaatine malik değildi.

Hızır Bey, frenklere karşı bir iş göremiyeceğini anlayarak bunların on dokuz madde üzerine teklif ettikleri 18 nisan 1348 tarihli ağır bir muahedenameyi imzalamağa mecbur oldu [1]. Bundan sonra Aydın oğullarının ticarî faaliyetleri ve bahrî kuvvetleri temâmiyle hiçe indi. Frenkler bir takım gümrük varidatına vaziyet eylediler; Memlekette kapitülâsyonlar ihdas ettirdiler.

Hızır Beyden sonra en küçük kardeşi İsa Beyi hükümdar görüyoruz ki hükûmetinin iptidası 1365 den evveldir.

Bunun son zamanlarına doğru eyice kuvvetlenen Osmanlılar, garbî Anadoluyu istilâya başlamışlardı; 1390 da Osmanlıların taarruznna ugrayan İsa Bey, memleketi bunlara teslim ederek kendisine Tire tarafları dirlik olarak verilmiş ve bir müddet sonra da burada vefat etmiştir. Yıldırım Bayezit İsa beyin kızı Hafsa Hatunu almıştır.

İsa Bey, hem âlim ve hem de ilim ve fikir adamlarının hâmisi idi[2].

***

Ankara muharebesini müteakip Osmanlı Devleti'nin parçalanması üzerine İsa beyin, Musa ismindeki oğlu babasının bir kısım yerlerini elde etti ise de az sonra vefat eylediğinden oğlu ikihci Umur Bey Aydın Beyi olmuştu.

Umur Bey, Müslüman İzmiriyle Ayasluğu elde eden Karasubaşı Hasan ile İzmir oğlu Cüneyd Beylerle muharebeye girişerek epey uğraştı ve nihayet bir fâide elde edemiyeceğini anlayarak Cüneyd'i kendisine damad yapıp ordusunun kumandasını ona vermek suretiyle işin içinden çıktı ve az sonra da vefat ederek bu havali doğrudan doğruya Cüneyd'in eline geçti [1403].

Aydın oğullarının altmış şehri otuz kale ve yitmiş bin atlı askeri olğunu ve donanmalarının fevkalâde olup Rum ve Frenklerle daimî sûrette savaş yaptıklarını ve pek çok esir aldıklarını mehazlerimiz yazmaktadır.

Aydın oğullarının bu kuvvetli devri, Mehmed Bey ile Umur Bey zamanlarıdır.

***

Aydın oğulları namına epi eser yazılmıştır. Zamanları daimî surette mücadele içinde geçen Aydın Beyleri, ilim adamlarını da himayeyi ihmal etmemişlerdir. Yüksek Âlimlerden Kadı İzzüddin ibni Melek, Aydın oğlu Mehmed Beyin hocasi idi; ibni Batuta bu Âlimle görüşmüştür. Anadolu Selçukilerinin mimarî tarzını Eşref oğulları ve Karamanlılardan sonra Aydın oğullarıda takip etmişlerdir ki Ayasluğdaki İsa Bey camii bu tarzı mimarının on dördüncü asrın son nısfında görülen nümunelerindendir. Birgi ve Tire'de de bunlara âit eserler vardır.

[1] Enveri'nin düsturnamesi (Sayıfa 80).

[2] Enbâul'gumür انباء الغمر (İbni Hacer), Camiüddüvel ve Şifaüleskam mukaddimesi.

Aydın oğulları zamanında Ege mıntakasında birinci derece piyasa mahalli Ayaslug [Selçuk] idi. Kütahya ve Karahisar, Denizli ve diğer garp mıntakalarının her nevi ihracatı gerek kara ve gerek Mendres nehri yoliyle buraya ve (Balat) denilen Palatiya'ya indirilirdi.

Aydın oğullarının Garpla ticarî münasebette bulunmalarına mebni Jigilyati tarzında [1] kesilmiş paraları vardır. [2]

---

[1] Jigilyati, Kıbrıs ve Napoli krallarının gümüş paraları olup bir tarafında aslan ve diğer tarafında hükümdar resmi vardı. Yazı resmin etrafındadır. Garple ticarî münasebetleri olan bir kısım Anadolu Beyleri bu tarzda para kestirmişlerdir.

[2] Aydın oğullarını yazaaken görülmuş olan eserler:

Enveri'nin düsturnamesi; düsturnamenin tahlil ve tenkidi, ikinci kısım kitâbeler (Aydın oğulları kısmı) Mesalikül' ebsar, İbni Batuta seyahatnamesi, C I, Düveli islâmiye Tarih encümeni mecmuası, (Bay Ahmed Tevhid sene 2 S. 615) Encümenin Osmanlı tarihi, Zambaver'in İslâm âileleri silsilesi, bahse taallûk eden Osmanlı tarihleri, Hammer tarihi, C. I, Türkiyat mecmuası (C.I. S 417) Bizans tarihi (Le Beau) Camiüddüvel.

VIII

SARUHAN OĞULLARI

Manisa, Menemen, Gördes, Demirci, Nif, Turgutlu gibi başlıca kasabalara sahip olan Saruhan Beyliği, Türkmenler tarafından tesis edilmiş olup Beyliğin müessisi olan Saruhan Bey, kuvvetli bir tahmine göre Germiyan ümerasından idi. Saruhan Beyin Harzem kumandanı iken Selçukilerin hizmetine girmiş olan Saruhan ismindeki kumandanın torunu olması da ihtimal dahilindedir[1]. Eski kayıtlara göre Babasının Alpagı (الپاغی) isminde biri idi. Çuga (چوغه) adında da bir kardeşi vardı ki Nif [Kemal paşa] Beyi Ali paşadan Başkadır.

1305 te Manisa ve havalisini tazyik eden Türklerin başında Saruhan Bey vardı. Gersk Löbo [Le Beau] ve gerek Katalanlar tarihi bu sene içinde Saruhan Beyin kumandasındaki Türklerin, Katalan kuvvetlerini - Danyada muhasara ettiklerini ve fakat orayı zaptedemediklerini yazarlar [2].

Saruhan Bey 1313 te Türklerin Leşkerieli dedikleri (Laskariseli) vilâyetinin merkezi olan Manisayı aldı ve hududunu denize doğru ilerleterek denizciliğe ehemmiyet verdi. Foca ile bazı adalardaki Cinevizlileri senevî vergiye bağladı ve bu suretle hemen hemen eski Lidyaya sahib oldu.

Kuvvetli bir donanmaya malik olan Saruhan Bey, icabında Bizanslılara yardım ettiği gibi Aydın oğlu Umur Beyle beraber ve yalnız olarak deniz seferleri de yapardı.

Şihabeddini Ömerî, Şaruhanın on beş şehri, yirmi kalesi. on bini mütecaviz askeri ve bir hayli da donanması olduğunu yazmaktadır.

1346 da vefat eden Saruhan Beyden sonra oğlu Fahrüddin İlyas ve onun da 1364 de vefatiyle yerine oğlu Muzafferüddin İshak Beyler hükümdar oldularsa da zamanlarına âit vukuatı bilmiyoruz. İshak Beyden sonra Hızırşah ismindeki oğlu, Saruhan Begi olmuş ve kardeşi Urhan Bey de Osmanlıların yanına kaçmıştı [1388]. Urhan Beyin gümüş ve bakır olarak tarihsiz para kestirdiğine göre hükümdarlık ettiği anlaşılıyor; Fakat bunun, babası İshak Beyden sonra mı? yoksa Hızırşah Beyin birinci hükûmetini müteakıp mı? olduğu şimdilik bilinmiyor.

1389 da Karaman oğliyle birlikte Osmanlı memleketlerine taarruz eden Hızırşah'ın memleketi 1390 da elinden alınmış ve kendisi Candar oğlu İsfendiyar Beyin yanına kaçmıştır; oradan da Timur Hanın himayesine

[1] İbni Bibi (Hotsma tabı Sahife 188) Türklerin tarihi umumisi Deginyi (Cilt 4, Sahife 140)

[2] Löbo (Cild 23, bab 104, fasıl 36 ilâ 43), Katalanlar tarihi (Umûmî kütüpane nüshası, fasıl 15, Sahife 91).

iltica eden Hızırşah, Ankara muharebesinden sonra memleketine sahib oldu [1402].

Hızırşah Bey, Osmanlı şehzadeleri arasındaki taht kavgalarında İsa Çelebiye yardım etti ise de diğer Şehzade Çelebi Mehmed tarafından mağlûb edilerek yakalanıp öldürüldü ve hükûmetleri de sona erdi [1402].

***

Saruhan Âilesinden Devlet Han oğlu Yakup Hanın Demircide, Saruhanın kardeşi Ali paşa'nın Nifde, Yusuf ve İdris Çelebilerin Gördek ve Kayacık taraflarında Beylik ettikleri bazı vesikalardan anlaşılıyor.

Saruhan oğullarının denizcilikteki maharetlerinin Aydın ve Karası Hükûmetleri derecesinde olmadığı görülmektedir. Bunların Lâtin tüccarlariyle alış verişe yarayacak kıymette ve Anju ve Napoli Prenslerinin paraları tarzında jigilyati ismindeki paraları vardır[1].

Saruhan Âilesinin Manisa ve Demirci kasabalarında essrleri görülmektedir. 1361 tarihli vakfiyesinde, İshak Beyin âlim bir zat olduğu anlaşılmaktadır. Sonradan Murad II ye intisabeden Menemenli şair Hassan حسان Saruhan oğlu Hızır Bey adına şiirler yazmıştır.

Yine Saruhan oğullarından Demircide Camii olan Yakup bin Devlet Han ibni Saruhan namına Salâhüddin adında biri Bahnameyi (باهنامه) Türkçeye çevirmiştir [2].

[1] O tarih'de Napoli Kralı İkinci Karlo [1286-1309] ve oğlu Roberto'nun gümüş paraları Venedik paralarına tercih ediliyordu. Bundan dolayı Türkler ve Adalardaki Hıristiyanlar bunu basıyorlardı. (Lambros) Rumcandan terceme P. F. Nazmi

[2] İstifade edilen eserler :

İkinci kısım kitabeler (İ. Hakkı Uzunçarşılıoğlu) Düveli İslâmiye, Camiüddüvel, Zambaver (İslam Aileleri Silsilenamesi) Bizans tarihi (Löbo), Katalanlar tarihi, Tarih encümeni mecmuası sene 2. S. 615) Encümenin Osmanlı tarihi, İslâm ansiklopedisi (Saruhan maddesi) Subhul âşâ (صبح الاعشى) Mesalikülebsar, Düsturnamei Enverî ve bunun tahlilî ve tenkidî nüshası, Meskûkât katalogları. Hsusî kütübhanemizdeki vesikalar. Osmanlı Tarihi.

IX

KARASİ OĞULLARI

Balıkesir ve havalisinde bir Beylik kurarak ismi hükûmetine Alem olan Karasi Bey, danişmend hükümdarı Melik Ahmed Gazinin neslindendir. Babası Kalem Beyle beraber Selçukilerin hizmetinde iken sonra kuvvetli bir tahmine göre Germiyan hükûmdarı birinci Yakubun Beyleri arasında hizmet etmiştir.

Bizans müverrihlerine ve diğer müdekkiklere nazaran Türklerin Mizya fütuhatı sırasında Karası Beyle beraber babası Kalem Bey de bulunmuştur [1].

Bu mütalealar nazarı dikkate alınınca Karasıdan evvel Mizyayı işgal eden Türk ordusunun ilk Beyi Kalem Beydir ki bunu, Mortman (Kalem şah) diye kaydeder. Karası Beyin babasının Kalem Bey olduğu neşrettiğim Tokattaki mezar kitabeleriyle de sâbittir [2].

1301 senesinde Kizik ve Aydıncık taraflarına kadar yayılan Türklerin 1303 te Katalan kuvvetlerine karşı geri çekilen kısmının Kalem ve Karası Beylerin kuvvetleri olması lâzımgelmektedir.

Karası Beyin şimdiki Balıkesir kasabrsını tesis eylediğini ve oğlunun adının Demir Han olduğunı İbni Batuta ve Şehabeddini Ömerî yazmaktadırlar. Karası Beyin zamanına âit vukuata dair bilgimiz pek az olduğu gibi vefatı tarihini de bilmiyoruz; maamafih vefatının 1330 dan evvel olduğu malûmumuzdır.

1263 te Sarı Saltık kumandasiyle Dobriçeye geçen Batınî mezhebindeki Türklerden bir kısmının sonra Ece Halil isminde bir reisin kumandasiyle ve gemilerle Anadoluya avdet ettikleri zaman, Karası Bey bunları memleketine kabul ederek yerleştirmiş ve bu suretle o taraflardaki Türk kuvvetlerini arttırmıştır.

Hududu Çanakkale bogazı ve Ege denizi kıyılarına kadar inen Karası Beyliği bir de mükemmel donanma yaparek Bizansın Rumeli kıyılarıyle adalarını tehdid etmiştir.

Karası Beyden sonra Demirhan isminde bir oğlunu Balıkesir Beyi ve diğer oğlu Şücaüddin Yahşi Han'ı da Bergama ve Göl marmaras· taraflarının emiri olarak görüyoruz. Dursun Bey isminde bir üçüncü oğlu ise Osmanlıların yanına gitmiştir.

[1] Bizans tarihi (C. 23 bap 103 fasıl 25 (1786 tabı. Löbo) ve deginyi C. 4. S, 140. (Mortman)ın Karasi oğulları makalesi.

[2] Birinci kısım kitabeler (İ. H Uzunçarşılıoğlu Sayıfa 43). Halklondil, Saruhan ile Menteşenin, Kalem Beyin Birader Zâdeleri olduğını yazarsa da (1632 Tab'ı S. 36) doğru değildir.

Demirhan Bey, gerek donanması ve gerek ordusiyle Çanakkale sahillerindeki Bizans şehirlerini tehdit eylediğinden İmparatorluk kendisine güleryüz gösterip sulh yapmağa mecbur olmuştur.

Şahabeddini Ömeri Demirhandan bahsederken bunun asker ve şehirlerinin Osmanoğlu Urhan'dan ziyade olduğunu ve Rumlarlarla muvaffakiyetli deniz muharebeleri yaptığını beyan etmektedir [1]. 1331 den 1333 e kadar devam eden üç deniz seferinde Karasi hükûmeti donanmasının Gelibolu sahillerini, Firecik ve Rumeli kıyılarını ve sonra Selânik, Aynaroz, Kesendire taraflarını istilâ eyledikleri malûmdur [2].

***

Demirhanın biraderi ve Bergama Beyi Yahşihan Anadoluda deniz kuvvetleri olan Türk beylerinin en cesur ve en maharetli olanlarındandır. Bunun rumlarla mütemadî harp edip denizcilikte fevkalâde kudreti olduğunu mehazlerimiz yazmaktadır. Kantakuzen'in, uzun deniz akınlarından bahsettiği Yahşi Bey, işte bu Karasi oğlu Yahşihandır.

1341 den sonra vefat eden Yahşi Hanın Beylerbeyi isminde bir oğlu ve bundan torunları olduğunu Tokatta elde edilen iki kitabe bize göstermektedir [3].

***

Osmanlı tarihlerine göre Karası Beyliğinin Osmanlılar tarafından ortadan kaldırılması 1336 dadır. Osmanlı tarihçilerinin Âşık Paşa zadeden naklettikleri bu malûmat, bu müverrihlerin, Urhanın 1336 da Bizanslılardan Mihalıç ve Kirmastıyı almak için yaptığı seferle, Karasi seferini bu sene içinde zannederek vukuatı karıştırmalarından ileri gelmiştir.

Halbuki Karası beyliğinin bir kısmının zaptını intaç eden seferin daha sonra olduğunu Bizans tarihlerinden öğrenmekteyiz. Zaten Bergama beyi Yahşi Hanın sağ olması Karası fethinin daha sonra olduğunu bize göstermektedir.

Karası arazisi 1341 den sonra da tamamiyle Osmanlılara geçmemişti. Çünkü, bu Âileden olan Süleyman Beyin 1345 te Trova taraflarında beylik ettiği ve Bizans kumandanı Vatas'ın damadı olduğu malûmdur, Bundan başka 1345 te Bizans saltanatını elde etmek istiyen (Kanta küzen) e yardım için giden müttefikler arasında Aydın oğlu Umur ve Saruhan oğlu Süleyman ile birlikte Karası oğlu Süleyman beyin de bulunduğunu Düsturname yazmaktadır. Şu halde Karası Beyliğinin tamamiyle Osmanlılara geçmesi 1345 ten sonradır[4]. Yalnız bu naklettiğimiz şeylerden, Karası Beyi ölümünden sonra memleketinin bir idareden çıkıp üçe ayrıldığını anlıyoruz.

***

[1] Mesalikül'ebsar (Teşner tabı S. 43).

[2] Kantaküzen C 7 Kısım 2 S. 382 ve Kantaküzen'den naklen Hammer tarihi tercümesi C. I, S. 173.

[3] Birinci kısım kitabeler (İsmail Hakkı Uzunçarşılı Oğlu).

[4] Düsturname, Sahife 66.

Osmanlı tarihlerinin rivayetlerine bakılırsa Aclan (عجلان بن قرەسی) Bey oğlu Dursun, babasının vefatında Osman oğlu Urhan Beyin yanında bulunuyordu. Karası memleketini biraderinden alıp kendisine verecek olursa, bir kısım arazisini kendisine terkedeceğini Urhan'a söyledi ve bu suretle Osman Oğlını Karesı üzerine sevketti.

Karasi oğlu Bergamaya kaçtı; Urhan onu takip ile Bergamaya gitti, iki kardeşi barıştırmak istedise de Karası oğlu Bergama kalesinden bir ok atarak Dursun Beyi öldürdü; bu halden canı sıkılan Urhan Bey Bergamayı alarak yakaladığı Karası oğlunu Bursaya getirdi ve o da iki sene sonra orada vefat etti [1].

Bittabi yukarıdaki izahatımızla bu vukuat karşılaştırılınca bazı noktaların tashihe muhtaç olduğu görülür. Urhanın bu seferi 1341 den sonra olup bu seferde Karası arazisinden bir kısmı ilhak edilmiştir. Osmanlı tarihlerinin ismini yazmıyarak Karasi oğlu dedikleri hükümdar da Demir Handır[2].

---

[1] Aşık paşa zade Tarihi sayıfa 45.

[2] Karasi oğullarını yazarken istifade ettiğimiz eserler :

Bizans tarihi : Histoire du - Empire (Löbo: Le Beau), Katalanlar tarihi, Kantaküzen Tarihi C. 7 İslâm ansiklopedisi (Karasi oğlu) maddesi, Mortman'ın (1911) de Karasi oğullarına dair yazdığı yazı, Düsturname ve tahlili, İbni Batuta seyahatnamesi. Cilt 1, Mesalikülebsar, birinci kısım kitabelerden, (Tokat kitabeleri), Hammer tarihi tercümesi, Camiüddüvel, Subhu âşâ صبح اعشی Düveli islâmiye, Karasi vilâyeti tarihçesi, Zanbaver tarafından yazılan silsilename, Tarih encümeni mecmuası, sene 2, sahife 563. (Bay Ahmed Tevhid'in Karasi oğulları yazısı) Tarih encümeninin Osmanlı tarihi, Aşık Paşa zade ve Neşr tarihleri, Hadidî tarihi.

X

SAHİB OĞULLARI

Anadolu Selçuk devleti veziri meşhur Sâhib Ata Fahrüddin Ali'nin ve oğullarının ıkta'ı (Timar) olan Karahisarıdevle قره‌حصار دوله de [1] on üçüncü asrın sonlarında, Fahrüddin Ali'nin torunları tarafından bir küçük Beylik kurulmuştu.

Sâhib Atanın Tacüddin Hüseyin ve Nusratüddin Hasan isimlerindeki iki oğlu, 1277 senesinde, Cimri vakasında maktul olmuşlardı; o zamanda sağ olan Sâhib Ata, (Tacüddin Hüseyin) in oğlu (Şemsüddin Mehmed) i vakfına mütevelli yapmıştı. Şemsüddin Mehmed, Selçukîler tarafından Karahisar Beyi bulunurken, Selçukîlere muhalefet eden Germiyan ordusu kumandanı Bozkuş Bahadır'la yaptığı bir müsademede öldürülmüştü (1287) [2].

Şemsüddin Mehmedden sonra ya oğlu Nusratüddin Ahmed veya amcası Nusratüddin Hasan ın oğlu Muzafferüddin devle'den biri Karahisar Beyliğinde bulunmuştur.

1314 de İlhanî veziri Emîr Çoban Anadoluya geldiği vakit kendisine itaat eden beyler arasında Esbatı Sâhip Fahrettin denilen (اسباط صاحب فخرالدين) Sâhib Ata torunları da vardı.

Sâhib Ata torunlarının bu Karahisardan (Afyon Karahisar) başka müstahkem bir şehri olmayıp, Kendilerine tâbi yerler, Karahisar etrafındaki köylerden ibaretti. Bunların dört bin askeri ve Karahisar etrafında da bin kadar köyü vardı.

Karahisar Beyinin arazisi pek küçük ve kendisi de kuvvetsiz olduğundan o sıralarda Anadolu beyliklerini ortadan kaldırmağa başlıyan Anadolu valisi Demirtaş'tan da korktuğundan Germiyanlıların himayesi altına girmiş, Eşref ve Hâmid oğulları hükûmetlerini bertaraf eden Demirtaş, Yalnız Karahisarı zapt ile iktifa ederek Germiyanlılarla harp etmekten çekinmişti. Bu vaka takriben 1324 senesinden sonradır. Germiyan oğluna iltica eden Karahisar Beyinin, Muzafferüddin devle veya Nusretüddin Ahmed'den hangisi olduğunu bilmiyoruz; yalnız bunlardan Muzafferüddinin 1333 tarihinde vefat ettiğini ve Ahmedin ise 1330 da

[1] Sahib Atanın, ıktaı olan ve müstahkem bulunan Karahisar kalesinde para ve eşyalarını muhafaza eylemesinden dolayı Karahisarı devle, sonraları Karahisarı Sahib diye şöhret bulmuştur. Şimdi ise Afyon Karahisar denilmektedir.

[2] Paris nüshası Selçukname ile tarih encümeni mecmuası sene 15 S. 357(Bay Tevhid'in yazısı).

Karahisar Beyi bulunup 1341 de de sağ olduğunu Karahisar kitabelerinden anlamaktayız [1]. Maamafih Germiyanlılara iltica edenin Nusratüddin Ahmed olması lâzımgeliyor.

Germiyan hükümdarı, Karahisarı sonradan memleketine ilhak ederek Nusratüddin Ahmedi orada bir vali gibi bırakmıştır [1]. Karahisar'daSahib oğullarına Âid eserler vardır, Mezarları da oradadır.

---

[1] Bu kısmı yazarken okunan eserler :
İkinci kısım kitabeler, Mesalikül'ebsar, Camiüddüvel, Paris nüshası Farisî Selçukname, Tarih encümeni mecmuası sene, S 563 ve sene 15 S 358. (Bay Ahmed Tevhid) Aksarâyı tezkiresi, İbni Bibî Selçuknamesi, Zambaver tarafından yazılmış olan İslâm silsilenamesi, Düveli islâmiye.

XI

LADİK BEYLERİ

Germiyan hükûmetinin hâkimiyetini tanımış olan Lâdik veya Denizli beylerine İnanç oğulları da denir. Bu beyliğin Ladik'ten başka dört yüz kadar köyü, on bin kadar da askeri vardı. Ladik Beyliğinden bahsetmeden evvel cereyan etmiş olan vakaların iyi anlaşılabilmesi için Denizliye dair biraz tarihî malûmat vermek icap etmektedir.

Ladik ve Denizlinin Selçukîler tarafından ilk işgali on birinci asrın son senelerindedir. Lâdik bundan sonra muhtelif siyasî sebepler dolayısiyle birkaç defa Bizanslılara terkedilmiş ve nihayet on üçüncü asrın ilk yarısında bir daha ayrılmamak üzere Müslüman Türk devletlerinin idareleri altına girmiştir.

Lâdik, on üçüncü asrın son nısfında Honaz ve Afyon Karahisarla beraber Selçuk Veziri Sâhib Ata'nın oğullarına ıktâ edilmişti [1]. Burası 1276 da Germiyanlıların eline geçerek Ali Bey isminde Germiyan Âilesinden biri burada beylik etmiştir.

Germiyanlı Ali Bey, Cimri vakasında Karaman oğlu Mehmed Beye ve o sırada Moğolları mağlûb ederek Anadoluya giren Memlûk hükümdarı Meliki Zâhir Beybars'a taraftar olmuştu.

Cimriye galebe eden Selçuk hükümdarı Gıyasüddin, Lâdik Emiri Ali Beyi Karahisarda hapsederek burayı tekrar Sahib Ata oğullarına vermiş ise de 1277 de Germiyanlılar tekrar Lâdiği elde etmişler ve beyliğine Germiyan hükümdarının kız kardeşinin oğlu Bedrüddin Murad'ı tayin eylemişlerdir.

Bedrüddin Murad, Germiyanlılarla Selçukiler arasındaki mücadelelerin birinde maktul olduğundan Lâdik tekrar Sâhib Ata evlâdı eline geçmişti (1289) [2]. Bundan sonra Germiyanlıların üçüncü dafa zaptettikleri Lâdik artık son zamanlarına kadar onlara tâbi olarak kaldı.

İşte tarihte Lâdik Beyleri diye isimleri geçen Âile, yukarıda ismini-yazdığımız Germiyanlı Ali Bey ile oğlu Şücaüddin İnanç ve kardeşi Toğan Paşa ve İnanç Beyin oğlu Murad Aslan, onun d aoğlu İshak Beylerdir.

1329 ile 1339 arasında buraları gezen İbni Batûta Denizlide (İnanç) Bey ve oğlu Murad Aslan ile görüşmüştür. Murat Bey ile oğlu Ishak Beyin paraları vardır.

---

[1] İbni Bibi Selçuknamesi (Hotsma tabı Sahife 308).

[2] Paris nüshaşı Selçukname.

Lâdik beyliği Germiyanlıların birinci hükûmet fasılasında yâni 1390 da Osmanlılara geçmiş ise de Ankara muharebesinden sonra Timur tarafından burası tekrar Germiyanlılara iâde edilmiştir.

Son Ladik Beyi İshakın vefatı Germiyan oğlu Yakubun taş vakfiyesine göre 1390 dan sonradır. Murad Bey namına yazılmış Türkçe ihlâs ve fâtiha tefsirleri vardır. Germiyan oğulları, hâkimiyetleri altında bulunan Ladik'de para kestirmişlerdir [1].

* * *

Denizli yakınındaki Davaz beyliği de Germiyan oğullarına tâbi idi. Davaz beyinin dört kale, altı yüz köyü ile dört bin atlı ve on bin yaya askeri vardı. Mehazlerimizden olan Mesaliktil'ebsar مسالك الابصار burayı Tavaza diye yazmaktadır.

---

[1] Lâdik Beylerini yazarken tetkik edilen vesikalar:
İkinci kısım kitabeler, Menakibül' Arifin, İbni Bibi Selçuknamesi. Paris milli kütübhanesindeki Selçukname, İbni Batuta seyahatnamesi, Türkiyat mecmuası, Cilt 2, Sahife 13, Düveli İslâmiye, Mesalikül'ebsar, Tarih encümeni mecmuasındaki yazılar (Sene 328 ve sene 341), Meskûkât kataloğu (Dördüncü kısım). Kütahya Şehri.

PERVÂNE OĞULLARI

Pervâne oğulları Selçuk Devleti vezirlerinden Mûinüddin Süleyman Pervanentn evlâdı olup (Sinob)da beylik etmişlerdir.

Ilk ve Orta zamanlarda Karadeniz sahilinde pek mühim bir ticaret merkezi olan Sinop, 1214 te İzzüddin Keykâvüs tarafından Trabzon imparatorlığından alınmıştı. Buna da sebep Rumların Türk yurduna karşı yaptıkları cüretkârane akınlardı; bundan başka Kafkas, Kıpçak, Rusya ve Kırım ile daimî surette ticarî münasebatı olan Anadolu Türklerinin Karadeniz kenarında böyle bir şehre bizzat sahib olmalarına ihtiyaç ta vardı.

Sinobun zaptından yarım asır sonra Selçukilerin dahilî mücadelelerinden istifade eden Trabzon İmparatorluğu burayı tekrar elde etmişsede vezir Muinüddin Pervâne takriben 1264 te Sinobu istirdat eylemiş ve burası hizmetine karşılık olmak üzere kendine ikta edilmiştir.

Süleyman Pervâne (Sinob) un idaresini oğlu Mehmede bırakmıştı; kendisi 1277 de Moğollar tarafından idam edilince, oğlu Mehmed burada bir beylik kurmuş ve 1296 da vefatına kadar hükûmeti idare etmiştir.

Mehmed'in yerine Sinop Beyi olan oğlu Mesut, İlhanîlerle hoş geçinmek siyasetini takip ederek memleketini muhafaza etti. Kendisi bir gün şehirde gezerken, ticaret maksadiyle Sinopta bulunan Cinevizliler tarafından birdenbire taarruza uğrayarak esir edilip, Kefe'ye götürüldü ve pek ağır bir para vermek suretiyle memleketine dönmeğe muvaffak oldu (1298).

1300 senesinde vefat eden Mesud'un yerine oğlu olup tarihlerin yanlış olarak Selçuk hükümdarı Mesud'un oğlu zannettikleri (Gazi Çelebi) geldi; denizcilikte fevkalâde maharati olan Gazi Çelebi. Rumlar ve Cinevizlilerle muvaffakiyetli deniz muharebeleri yapmıştır.

Gazi Çelebi son zamanlarında Kastamonu hükümdarı Candar oğlu Süleyman Paşanın himayesine girmiş ve 1322 de vefat ederek büyük ceddi Muinüddin Süleynan'ın Sinoptaki medresesl içine defnedilmiştir.

Gazi Çalebinin erkek evlâdı olmadığından kızı bir müddet babasının yerine geçti ise de az sonra Candar oğlu burasını doğrudan doğruya ilhak eyleyerek Sinob beyliğine oğlu (İbrahim Şah)ı gönder-

miştir. Sinob'a bir zamanlar (Hatun eli) denilmesi ihtimali bundan dolayıdır [1].

Anadolunu Şimal kısmında en mühim ticaret ve ihracat merkezi olması itibariyle Pevrâne oğulları buradan çok istifâde etmişlerdir [2].

---

[1] Yazıcı Zâde Selçuknamesinde, Sinob sipahilerinden birinin Sinob'ı elde etmek için bu kadını boğduğunu ve fakat burasının Candar hükümdarı Adil Bey tarafından zaptedildiğini yazar.

[2] Pervâne oğullarını yazarken şu eserlerden istifade edildi:

Mesalikülebsar, Camiüddüvel, Düveli İslâmiye, sinop kitabelerine ait notlar. [İ. H. Uzunçarşılı oğlu] Tarih encümeni mecmuası sene 1326 S. 253. Encümenin Osmanlı tarihi, İslâm ansiklopedisinde (Sinob) maddesi, İbnibibi Selçuknamesi. Aksarâyı Tezkiresi, Yazıcı Zade Alinin Selçuknamesi, Sinop Kitabeleri [Bay Hilmi]

XIII

DULGADIR OĞULLARI

Bu isim Osmanlı tarihlerinde Zülkadir ذوالقدر diye yazılmış isede muasır İslâm menbalarında ve bilhasa dâimî surette bunlarla olan münasebatı yazan Mısır tarihlerinde Dulgadır diye zikredildiğinden ve zaten lehçemize muvafık olan doğru tabir de bu olduğundan biz de asırlarca kullanıla yanlış tabiri birakarak doğrusunu yazdık. Buna (Dulkadır) diyenler de varsa da biz Mısır menbalarının yazışını tercih ettik.

İptidalarında Elbistan ve Maraş etrafında oturmuş olan ve oguzların Bozük kolundan bulunan Dulgadır Türkmenleri şecaat ve cesaretleri ile tanınmışlardı. bunlar, birçok siyasî cereyanlardan istifade ederek 1339 da Maraş ve Elbistan taraflarında bir beylik kurmuşlar, daha sonra hudutlarını genişleterek Malatya, Harput taraflarına kadar gitmişlerdi. Şu halde hükûmetlerinin başlangıcı on dördüncü asrın ilk yarısı demektir.

Dulgadırlılardan ilk hükûmet reisi (Zeynüddin karaca Bey)dir. Karaca Bey, Aşiret reisi iken Memlûk hükûmetinin Ermenilerle yaptığı muharebelere iştirak etmiş ve cesareti dolayisiyle Memluk ordusu kumandanlarının itimadını kazanmıştı. 1339 da Ertena [Eretna] Beyin elinden Elbistanı alan Karaca Bey, orayrı kendisine merkez yapmış ve bir sene sonra da Memluk hükûmdarı tarafından kendisine Türkmenler Beyliği ve Elbistan valiliği verilmiştir.

Karaca Bey bundan sonra Sis Ermenileriyle yaptığı muvaffakiyetili musademeler dolayisiyle nam aldı ve memlûk kumandanlarının başaramadıkları işleri bu yaptı; bunun için bunlar, Karaca Beye hased ettiler ve bir bahane bularak üzerine kuvvet gönderdilese de Karaca onlara da galebe çaldı ve Halep taraflarından epey yer aldı. Bu muvaffakiyetlerden cüreti artan Karaca Bey (Meliki Zâhir) diye kendisine bir de unvan vererek hükûmete kalkıştı [1348].

Karaca Bey vaziyetini sağlamlaştırmak ve Memlûk hükûmeti tarafından gelecek darbeyi karşılamak için kendisine yardımcı arıyordu. İşte tam bu sırada Memlûk beylerinden olup hükûmetine isyan eden (Beybuga) ile birleşti ise de Beybuga'yı mağlûb eden Memluk kuvvetleri Karaca Beyi de yakalamak için Elbistan tarafına girdiler.

Onlara mukavemet edemeyen Karaca Bey, Sıvas ve kayseriye Hükümdarı Mehmed Beye iltica ettise de Mehmed Bey, Dulgadır Beyini Memluklere teslim ettiğinden Kahireye sevkedilip orada öldürüldü [1353].

Karacadan sonra Memlûk hükûmetine itâat etmek şartiyle Elbistan valiliğine Karaca'nın oğlu Halil Bey tayin edildi. Halil Bey biraz zaman sonra Maraş Malatya, Harput. Behisni, Amik taraflarını işgal etmek suretiyle hududunu genişleterek metbuu olan hükûmet ile de çarpışmaktan çekinmedi ve hattâ üzerine gönderilen iki ordu'yu da fena halde perişan eyledi.

Bunun üzerine Dulgadır oğlu işini katî قطعي surette kesip atmağa karar veren Memlûk hükûmetinin sevketliği son ordu, Halil Beyi Harput kalesine çekilmeğe mecbur eyledi. Halil Beyin bu muvaffakiyeteizliğine sebep Melûklerin teşvikiyle Dulgadır âilesi arasına giren münaferet ve istirkap idi. Memlûk hükûmeti derhal bu vaziyetten istifade ile Dulgadır Âilesinden bir kısmını kendi tarafına celbeyliyerek o vasıta ile Halil Beye sui kast yaptırdı ve arzusuna da muvaffak oldu [1386].

Bu defa Dulgadır beyliğine Memlûklere taraftar olan Halil Beyin kardeşi Şaban Süli Bey getirildi. Bu, ilk zamanlarda Memlûklere karşı hareket eden Karaman ve Ramazanoğullariyle ve sonra da Memluk'lerle uğraştı ve bu hükûmetin, biraderine yaptığı gibi bir sui kast ile Süli Bey de ortadan kaldırıldı [1397].

Süli Bey, Osmanlılar ve Sıvas hükûmdarı, Kadı Burhaneddin Ahmet ile dostluk tesis aderek gerek Çelebi Mehme'de ve gerek Burhaneddine kızlarını vermek suretiyle icabında kendisine müttefik bulmak istemiştir.

Süli Beyin yerine Mmlûek hükûmeti tarafından oğlu Sadaka tayin edıldiisede sonra vaz geçilerek Halil Beyin oğlu Nasırüddin Mehmed Dulgadır Beyi oldu; bu suretle Sadaka ile Nasırüddin birbirine düştüler. Zaten Memlûk hükûmdarı Berku'kun siyaseti bu idi [1].

Mehmed Bey, Mısırla hoş geçinmek siyeasetini takîp eyledi ve hattâ Anadoluya giren Timur ordusunu, Elbistan Türkmenleriyle yaptığı baskınlarla taciz eyliyerek Memlûklara karşı rabıtasını filen gösterdi ise de Timur, Elbistanı işgal ve Malatya ile Behisniyi tahrip ettiğinden Nasırüddin Mehmed ister istemez itâate mecbur oldu.

Nasırüddin Bey, bir, iki defa Memluklerle bozuştu ise de coğrafî vaziyeti metbuu olan bu hükûmetle hoş geçinmesini icap ettirdiğinden muhalefeti terk eyliyerek dostana yaşamağa mecbur olmuştur. Bu da amcası Süli Bey gibi, müttefikan Memlûklerle mücadele eden Karaman ve Ramazan oğullariyle daimî surette ugraşmış ve Karaman oğullarının ellerindeki Kayseri şehri hizmetine mükâfat olarak buna verilmiş ve bundan başka Karaman ve Ramazan oğullarını bir harpte mağlûp edereğ Karaman oğlu Mehmed Beyi esir almıştır(1419). Fakat sonradan 1436 da Memluk Sultanı Barsbay'ın hasmı Canbey sofu'yu tuttuğu halde teslim etmemesi elinde olan Kayseri şehrinin Karamanlılara geçmesini intaç etmiştir.

Nasırüddin, Kayseriyi kurtarmak için burada vali olan oğlu Süleyman Beyi Osmantılara göndermiş ve onların yardimiyle Kayseri yine Dulgadırlıların ellerine geçmiştir. Nesırüddin son zamanlarda Memlûklarla tekrar hoş geçinmekyolunu tutmuştur.

---

[1] Türkmen vakayii.

1442 de vefat eden Nasırüddin Mehmed'in Osmanlılarla münasebeti pek samimî idi; vefatından sonra Dulüadır Beyliği Malatya valisi olan oğlu Süleyman Beye verilmiştir.

Süleyman, babasının Osmanlılar ve Memluklerle olan dostluğunu devam ettirdi ve kızı Sitti Mükerreme = مكرمه ست Hatunu İkinci Sultan Murad'ın oğlu Mehmed'e [İkinci Mehmed] ve diğerini de Memlûk Sultanı Meliki Zâhir Çakmağa vererek aradaki rabıtayı kuvvetlendirdi: Bu suretle Karaman oğlu ile Karakoyunlara karşı bir müttefik bulmuş olan Osmanlı hükûmdarı bu akrabalığı memnuniyetle kabul eyledi.

Süleyman Beyden sonra oğlu Melik Aslan, Dulgadır Begi oldı [1454] isede Dulgadır hükûmetinde zâf ضعف eserleri görülmeğe başladı; Akkoyunlulardan Uzun Hasan Bey, bunlardan Harputu aldı: Memluklerden yardım istemek üzere Kahireye giden Melik Aslan kendfsine aleyhdar olan kardeşi Şahbudak tarafından hazırlanmış olan bir fedaî tarafından öldürüldü [1465].

Şah Budak Memluklerin izniyle Dulgaeır Beyi oldısada Dulgadırlılar biraderinin katili olan Şah Budağı istemeyip Osmanlırlara müracaat ettiler; Dulgadır işinde müdahale eden Osmenlılar da oraya Şah Budağın diğer biraderi Şahsuvar Beyi tayin ettiler.

İşte bu suretle Dulgadır Beyliği işi Osmanlılarla Memlukler arasındaki dostluğun bozulmasına ve nihayet bu iki büyük Devletin çarpışmalarına sebebiyet verdi.

Osmanlıdevleti himayesinde olan Şahsuvar Bey, Memluklerle, Ramazan oğullarına karşı iptida muvaffakiyetle harp ettise de Emir Yeşbek [Yaşbey] devadar دوادار kumandasiyle sevk edilen ordu ile Antap'de yaptığı son bir muharebede mağlûp olub iltica eylediği (Zamantı) kalesinde esir olduğundan 1472 senesinde Kahirede öldürüldü.

Bu muvaffakiyet üzerine Memlûk hükûmeti Şah budağı ikinci defa beyliğe tayin eyledi: Osmanlılar da buna karşı kardeşi Alâüddevele علاءالدوله yi intihap ettiler. Osmanlıların seçtiği bu yeni Dulgadır Beyi kurnazca hareket ederek Memlûklere güler yüz göstermek suretiyle biraderi Şah Budağı ortada kaldırdıktan sonra birmüddet - Osmanlılarla da dostluğdna deyam etti ve hattâ kızı Ayşe Hnımı ikinci Sultan Bayezid'e vererek rabıtasını sağlamlaştırdı.

Alâüddüvle cüretkâr bir bey idi; bir aralık Diyarbekiri, Akkoyunluların elinden almış ve Şah İsmail ile de birkaç defa çrrpışmış ise de muyaffak olamamıştı.

Osmanlılarla Memlûkler arasındaki harblerde Hersek oğlu Ahmed ve Hadım Âli Paşaların muvaffak olamamaları üzerine ve Memlûk hükûmetinin teşvikiyle Osmanlılara karşı cephe alan Alâüddüvele'ye karşı o zaman ses çıkarılmamış ve İran harbini müteakib üzerine 1515 te Sinan Paşa kumandasiyle gönderilen Osmanlı kuvvetleri kendisini Turna dağı muharebesinde mağlûb ettikten sonra yakalıyarak dört oğlu ile beraber idam ettiler. Alâüddevlenin başı hâmisi olan Memlûk hükûmdarına gönderildi.

Alâüddevle'nin ölümünden sonra Memlûklerin bu Âile üzerindeki nüfuzları nihayet bularak Dulgadır memleketi Osmanlılara geçmiş ve Beyliğine de, Osmanlı hükûmdarı namına hutbe okutmak ve para kestirmek şartiyle evvelce bu devlete iltica etmiş olan Şahsuvar Beyin oğlu Ali Bey tayin kılınmıştır.

Ali Bey, Osmanlıların Mısır seferinde ve Şam valisi Canberdi Gazâli isyanında pek mühim hizmetlerde bulundu. Kendisinin son muvaffakiyetini çekemiven Vezir Ferhat Paşanın dolablariyle hakkındaki emniyet kalkdığından dört oğlu ile beraber öldürüldü (1521) ve bundan sonra Dulgadır beyliği Maraş, Malatya, Antap, Zülkadriye, Sümeysat (Ayni Ali) sancaklarını havi Beylerbeylik olmuştur.

Dulgadır oğullarından Alâüddevle'nin Maraş, Antap, Antakya, Bağçe, Kadirli (Karsı Zülkaeriye) Andirin, Bozok (Yozgat) Elbistan da cami, medrese, imaret, türbe, zaviye gibi eserleri vardır. Bunlardan başka Nasırüddin Mehmed'e âit Kayseride Hatuniye medresesi, Şehsüvarzade Ali Beyin Kırşehrin Hacı Bektaş nahiyesindeki Balım Sultan türbesi, Kör Şah Ruh'un Kayseri Sıvas yolu üzerindeki köprüsü ve daha bazı eserler Dulgadir oğullarının bu gün de görmekte olduğumuz eserlerindendir.

Dulgadir oğullarına ait para henüz elde edilmemiştir. Bunların çoğu Memlûk devletinin ve son bir kaç hükümdarı da Osmanlıların himayesiyle Beylik makamına getirilmiş olduklarından bu hükûmeti müstakil addetmek doğru olamaz. Yalnız Şahsuvar'ın isyan zamanında namına para kesdirip (Meliki Muzaffer) namını aldığını Camiiddüvel yazıyor [1]. Dulgadırlıların son hükümdarı Alaüddevele'nin koymuş olduğu kanunlar, bu beyliğin esaslı bir teşkilâtla kalkınmak istediğini gösterir. Mahallî ananeye göre Alâüddevle'nin mezarı (Gökcebel) de dir.

---

[1] Bu kısmı yazarken görülen eserler :

Camiüddüvel, Kitabüssülûk, Nücumı zâhire, Menheli şâfi, منهل صاف Düveli islâmiye, Tarih encümeni mecmuasında neşrolunan merhum Arifî Paşanın yazıları (Sene 5, 6, 7), İslâm ansiklopedisi (Zülkadir oğulları) maddesl, Künhül ahbar, Fusuli Hallü akt. فصول حل وعقد Vekayii Türkmaniye, Tarihi yeşbek. Kayser Şehri, Maraş Tarihi ve Cografyası [B Besim Atalay]

RAMAZAN OĞULLARI

Bu Âilenin, tarihte görünüşlerinden Osmanlılarla münasebetlerine kadar olan Tarihleri, Memlûk hükûmeti vekayiine merbut olduğundan bunların beyliklerine dâir o menbalarla Osmanlı tarihleri ve daha sair, bir iki eserden istifade edilerek malûmat verilmiştir.

Ramazan oğullrrı, Adana, Sis, Ayas [Yumurtalık], Payas taraflarına yerleştirilmiş Yüregirli bir Türkmen boyuna mensupturlar, bunlar Üçok'lu Türkmen kolundandır [1].

Hükûmetine ismi âlem olan Türkmen beyi Ramazan'ın ismine tarihte ilk defa 1353 senesi vukuatı arasında tesadüf ediyoruz; o tarihte Memlûk valilerinden Beybuga'nın isyanı esnasında Dulgadır beyi Karaca'nın Beybuga ile birlikte Memlûk hükûmeti aleyhine hareket etmesi üzerine Dulgadır beyliği Türkmen beylerinden (Ramazan)a verilmiştir[2].

Bundan sonra Türkmen beyi ve Adana valisi olarak Ramazan beyin oğlu, Sârım İbrahim'i görmekteyiz [1378]. İbrahim Bey, bu tarihte Memluklerle mücadele halindedir [3]. İlk defa bunlara karşı muvaffakiyet elde eden İbrahim Bey, 1381 de Sis taraflarına kadar gelmiş olan Memlûk kumandanı Emir Hüsamettin Torumtay ile görüşerek ona dehalet etmişti[4].

İbrahim Bey, 1383 te Karaman oğliyle birleşerek Memluk hükûmetine karşı tekrar ayaklandise de mağlup oldu ve Haleb Naibi Emir Yelbuga tarafından yakalanarak kardeşi Kara Mehmetle beraber öldürüldü [5].

İbrahim Beyin katlinden sonra Adana nâibi (valisi) ve Türkmen Beyi olan kardeşi Şahabeddin Ahmed bazan Memluklere itaat etmiş ve bazan muhalefet eylemiştir; 1400 senesinde Timurun Suriyeden avdetini müteakip Halep şehrini Timurilerden geri almış [6] ve bu vak'ada Memlûk hükûmetine hizmet eylemiştir.

Şehabeddin Ahmed, 1410 da Kahireye gitti ve Sultan Ferece itaat ile kızını ona verdi ve bundan sonra sadakatten ayrılmadı; hatta 1415 te Karamanlıların elindeki (Tarsus) u zapt ile oğlu İbrahime vererek Memlûk Sultanı namına hutbe خطبه okuttu.

***

[1] Makrizi [كتاب السلوك] مقريزى 1383 vukuatı arasında Yüregirli Türkmenlerinden bahseder.
[2] Nücumı Zâhire نجوم زاهره (İbni Tanrı Verdi).
[3] Menheli Sâfi منهل صافى (İbni Tanrı Verdi).
[4] Kitabüssülûk (1381) senesi vakaları arasında.
[5] Kitabüssülûk (1383) senesi vakaları arasında.
[6] Nücumı Zâhire (803 hicret senesi vukuatı).

1416 da vefat eden Ahmed Beyden sonra evlâdı ve yeğenleri arasında iki sene mütemâdi surette hükûmet kavgası baş gösteadi ve aralarındaki kavga epey zaman devam etti; Memluk'lerin himayesiyle Ahmed Beyin oğlu İbrahim Bey Adana valisi ve Türkmen emîri oldisa da, âile arasındaki kanlı mücadeleler eksilmiyordu.

İbrahim Bey 1418 de Memluk hükûmetine âit olan Tarsus şehrini ve 1419 da da Dulgadırlılar elinde bulunan Kayseriyi zapt için Karaman oğlile birlikte hareket etti; bunların birincisinde muvaffak oldu ise de ikincisinde mağlûben çekildi, Karaman oğlu da esir düştü.

Bu vakalar üzerine Adana beyliğinden azledilen İbrahim Beyin yeri, oğlu Hamza Beye verildi; Hamza Bey, 1426 senesinde öldürülünceye kadar babası ve amcaları Ali ve Mehmed Beylerle uğraşmağa mecbur olmuştu. İbrahim Bey azlinden sonra da mücadelesine devam etmiş ve nihayet (830 H 1427 M) sonlarında Karaman oğlu tarafından yakalanarak Kahireye getirilip orada katledilmiş ve Ramazan oğlu beyliği kardeşi Mehmed Beye verilmiştir (832 Muharrem). Mehmed Beye karşı da diğer kardeşi Ali Bin Ahmed Bey mücadeleye kalkmış ve oda Beylikte bulunmuştur. Daha sonra Ali ve Mehmed Beyler de birbleririne düştüklerinden bu yüzden Adana, Tarsus ve havalisi alt, üst oldu. Onbeşinci asrın son yarısında Ramazan oğlu beyliğinde Ömer ve kardeşi Davudu görüyoruz.

Nihayet Davut Bey [1] Mısırlıların yardımiyle Adana beyliğini elde edip, oldukça sükûneti iade etti; Davut Bey, 1480 senesinde Diyarıbekir taraflarındaki mûharebelerin birinde (Akkoyunlu - Memlûk Harbi) öldürüldü ve oğlu Halil Bey Adana beyliğtne tayin edildi.

Halil Bey, devamlı surette hududunu genişletmekte olan Osmanlılarla dostluk tesis ederek vefatına kadar bunu devam ettirmeğe çalıştı; gerek bunun ve gerek yerine geçen kardeşi Mahmud Beyin (1510) Osmanlı dostluğu siyaseti. Ramazan oğulları üzerindeki Memluklara karşı olan rabıtayı gevşetti. İstanbula kadar gelen Mahmud Bey, Yavuz Sultan Selimle beraber Mısır seferinde bulunarak Ridaniye suikastinda maktulen vefat etti [1517].

İşte bu tarihten itibaren Osmanlıların himayesine giren Ramazan oğullarından Adana valisi olanlara, Osmanlılar tarafından teşrifatı mahsusa gönderilmesi âdet oldu.

Mahmud Beyden sonra Adana valiliğinde bulunan Pirî Mehmed ve daha sonra oğullarından Derviş ve İbrahim Beyler ve yine o Âileden bir takımları Memluklerin yaptıkları gibi Osmanlı Padişahlarının menşuriyle Adanada beylik etmişlerdir.

1608 senesinde beylikten çekilmiş olan Pir Mensur Beyden sonra Adana, doğrudan doğruya bir eyalet addedilmiştir.

Yukarıdan beri verilen izahattan anlaşılacağı üzere Ramazan oğulları Beyliği, müstakil olmayıp yarım asır kadar (1510 senesine kadar) Mem-

[1] El'âylemüzzâhir العيلم الزاخر [Cenâbî tarihi] ve ondan naklen âli ve Müneccim başı, Davut Beyin (Davut Bin İbrahim Bin Mehmed Bin Ulvan Bin Osman İbni Ramezan) diye yazmaktadırlar.

lûklara ve ondan sonra bir asır kadar da Osmanlılara merbut bir beylik halinde idare edilmiştir.

Ramazan oğulları Ailesinden Halil ve Pirî Mehmed Beylerin Adanada cami, imaret ve medreseleri ve yine bu âileden Pirî Bey oğlu İbrahim Beyin 987 tarihli (Camiinnur) isminde Tarsus'ta bir camii vardır [1]. Ramazan oğullarının tarihi henüz lâyıkiyle aydınlanmadığından dolayı zamanları mübhemiyyet içindedir. Yeni vesikalara intizaretmek lâzımdır.

---

[1] Ramazan oğulları kısmını yazarken okunan eserler:
Kitabüssülûk كتاب السلوك Nücûmı Zâhire نجوم زاهره, Menheli Sâfi منهل صافى, Düveli İslâmiye, Künhülahbar كنه الاخبار, Cenâbi (العيلم الزاخر), Mehmed Nüzhet Paşanın Tarih encümeni mecmuasında Ramazan oğulları yazısı. Sene 2 S. 769, Camiüddüvel, Zambaverin silsilenamesi. İbni Ayyas tarihi, vakayü Turkmaniye, ve tarihi yeşbek.

XV

ERTENA DEVLETİ

Selçukîler tarihe karıştıktan sonra Orta ve şarkî Anadolu, İlhanîlerin bir vilâyeti addolunarak valilerle idare ediliyordu; Bu valiler içinde en kudretlisi İlhanî veziri (Çoban)ın oğlu Demirtaş'dı.

Demirtaş, vali bulunurken bir aralık müstakil olmak sevdasiyle isyan eylemiş ise de sonradan babasının nüfuzu sâyesinde affolunup valilikte bırakılmıştı.

Demirtaş 1326 da babası Çobanın katli üzerine ayni akibete uğramaktan korkarak Mısıra kaçmış ve fakat orada öldürülmüştü (1327). Demirtaşın Mısıra kaçacağı sıralarda andan yüz çevirerek saklanan ve anın Mısıra gitmesini müteakip meydana çıkan kumandanlarından Ertena İlhanî hükümdarı Ebu Said'e sadık kaldığından muvakkaten Anadolu idaresi kendisine verilmişti. Ertena uygurlardandı.

Bundan sonra Anadolu valiliğine büyük Şeyh Hasan tayin edilmiş olduğundan Anadolu işlerine pek eyi vakıf olan Ertena Bey, Şeyh Hasan tarafından vekil olarak Anadoluyu idare eylemekte devam eylemişti.

İlhanî hükümdarı Ebu Sait 1335 te çocuk bırakmadan ölünce, Cingiz Âilesinden hükümdarlığa geçmek istiyen hanlar biribirleriyle uğraşırlarken, Ertena bu taç ve taht kavgalarında mühim rol oynıyan (Büyük Şeyh Hasan)a merbut kalmış ve fakat 1337 de bunun Demirtaşın oğlu (Küçük Şeyh Hasan) a mağlûp olması üzerine vaziyeti tehlikeli görerek Memluk'lerin himayesini kabul eylemişti. Ertena, kurnaz ve müdebbir bir adam olduğundan siyasî ceryanlardan isifade ile Memlûk Hükûmetine karşı zahiren merbutiyet ve güler yüz göstermekle beraber hakikatte bu rabıtaya istinaden kuvvetlenmeğe çalışılıyordu.

1343 te Azarbaycan'da kuvvetlenen küçük (Şeyh Hasan)ın itaat teklifini reddeden Ertena, üzerine yürüyen bu Şeyh Hasanı memulün hilâfında mağlûp ettiğinden Anadoludaki nüfuzu arttı ve her taraftan kendisine hörmet gösterildi.

Ertena memleketini güzel idare ederek Mogol tahakkümünden bıkan halkı tatmin ile sükûneti temin eylemiş ve adaletinden dolayı halk kendisine (Köse Peygamber) ismini vermişlerdi. Ertenanın hükûmet merkezi iptidaları Sıvas ve sonra Kayseri şehri idi.

Sıvas, Kayseri, Niğde, Aksaray, Ankara, DeveliKarahisar, Darende, [burayı sonra Memlûkler almıştır] Amasya, Tokat, Merzifon, Samsun, Erzincan, Şarkî Karahisar ve etrafından ibaret bir hükûmet kuran Ertena Bey,

âlim bir hükûmdar olup pek fasih surette Arapça konuşurdu. Kendisinin ilmî kudretini Şafiî شافعی İmami Aliyyüssübki (علی السبکی) tabakati şafiiyesinde (طبقات شافعیه) yazmaktadır [1].

1352 de vefat eden Ertena'nın yerine ümeranın karariyle Cafer ve Mehmed isimlerindeki iki oğlundan Mehmed intihap edildi ve biraderiyle başa çıkamayan Cafer Bey de Mısıra kaçtı.

Mehmed Bey, civar hükûmetleriyle ve bilhassa Memlûkler'le dost geçinmiştir Bir aralık Mehmed Beye karşı veziri Hoca Ali Şah, isyan ettise de Memûk'lerın yardımını temin eden Mehmed, bu sayede Hoca Ali Şahı bertaraf ile tahtını kurtarabilmişti [1346]: fakat bu vakadan sonra beyleri kendisinden çekindiklerinden bir fırsat bulup Mehmed Beyi öldürerek yerine oğlu Ali Beyi getirdiler [1365].

Vilâyetlerdeki valiler kendi bildiklerine göre hareket edip merkezi tanımıyorlardı. Sıvas, Hacı İbrahimin, Amasya Hacı Şad Geldi Paşanın ve Tokat Şeyh Necibin Şarkî Karahisar Selçuk Âilesinden Kılıç Arslan'ın ellerinde olup Ali Bey ise hükûmetini kuvvetlendirecek yerde zamanını sefahatle geçirmekte ve hükûmet işleriyle alâkadar olmamakta idi.

Bu kayitsizlikten istifade eden Karaman oğlu, Kayseriyi zaptederek Ali Beyi (Sıvas) a kaçırdı; Kayseri Kadısı olup Ali Beyle beraber Sıvasa gelen Bürhaneddin Ahmed, Kayserinin istirdadını müteakip Ali Beye vezir oldu.

Bürhaneddin Ahmed, derhal faaliyete geçerek Ali Beyi, kendisini tanımıyan valilerin üzerine sevkettise de muvaffak olamadılar; Amasya üzerine yaptığı bir seferde vefat eden Ali Beyin yerine pek küçük olan oğlu ikinci Mehmed Bey getirildi [1380] ve hükümdara naip olarak ta Şarkî Karahisar valisi Kılıç Arslan intihap olundu.

Bu vaziyetlerden istifade ederek hükümdarlığı elde etmeği kuran Kadı Bürhaneddin Ahmed, kendisine suikast yapmak istiyen Kılıç Arslan'dan daha evvel davranark onu öldürüp küçük hükümdara naib oldu ve az sonra onu da bertaraf ederek hükümdarlığını ilân eyledi [1380].

Ertena Âilesi yarım asra yakın hükûmet sürdüler; Kayseri, Sıvas ve Tokat havalisinde bunlara âit bazı eserler vardır. Meskûkât kataloglarında bir haylı paraları da görülmektedir. [2].

---

[1] İbni Batuta seyahatnamesi, Cilt 1, Sahife 326. Tabakati şafiiyye.

[2] Bu kısmın yazılışında görülen eserler:

Neşredilmek üzere hazırladığım Anadolu tarihinde üç mühim sima (Demir Taş, Ertena, Kadı Bürhaneddin Ahmed), Bezmürezm, بزم و رزم Sivas şehri, Düveli İslamiye, Hafız Ebru tarihi, İbni Haldun ابن خلدون tarihi (C. 5), Mesalikül'ebsar = مسالك الابصار Beni Eertene, (Tarih encümeni mecmuası, Bay Ahmed Tevhid, sene 5, Sahife 13). İbni Batuta seyahatnamesi, İslam ansiklopedisisi, Camiüldüvel جامع الدول

XVI

KADI BURHANEDDİN HÜKÛMETİ

Kayseri Kadılığından hükümdarlığa çıkan bu cesur ve âlim adamın babası ve ceddi de Kayseri Kadılığında bulunmuşlardı. Burhaneddin Baba tarafından Oğuzların Salur kolundandır; Ana tarafından ise Selçuk Devleti Müstevfi'lerinden (Maliye Vekili) Bedrüddin Mahmud'un kız torununun oğludur.

Burhaneddin ilk defa babasından okudu ve sonra Şam ve Mısır âlimlerinden orta ve yüksek tahsil gördü; Memleketine dönünce bir zaman ders okuttu. Kayseride kadılık etti ve daha sonra Ertena oğlu Ali Beye vezir oldu (1377).

Bürhaneddin, Ali Beyin vefatından sonra onun küçük oğluna naiplik etti ve zamanı gelince bunu indirerek hükûmeti eline aldı.

Ertena zamanındanberi Amasya valiliğinde bulunup Bürhaneddin Ahmedin hasmı olan Hacı Şad geldi paşa, Kadı ile yaptığı bir harpte öldüğünden bu kuvvetli rakibinden kurtulan Bürhaneddin hükümdarlığını ilân eyledi [1380].

Bürhaneddin Ahmed, bundan sonra kendisine aleyhdar olan Ertena akrabaları ve Amasya Beyi Ahmed, Tokat Beyi Şeyh Necib, Karamanoğlu, Erzincan hâkimi ile mütemadiyen uğraşmış, Memlûk ve Osmanlılarla da çarpışmaktan çekinmemiştir; hattâ 1389 da kırk gün Sıvas'ı muhasara eden Memlûk ordusunu çekilmeğe mecbur ettiği gibi, Çorum taraflarında Yıldırım Bayezidin bir ordusunu da mağlûp etmiştir.

Burhaneddin, 1396 da Karaman oğlunun teşvikiyle kendisine karşı muhalefet eden yeğeni Kayseri valisi Şeyh Müeyyed'i elde ederek maiyetinde bulunan Akkoyunlu Kara Yölük Osman Beyin hayatına kefil olmasına rağmen bunu öldürmüştür.

Bu vaka üzerine Burhaneddinin sözünde durmamasından müteessir olan Kara Osman Bey, onun yanından çekilmiş ve muhalefete başlamıştı.

Kara Osmanın tedibine karar veren Bürhaneddin Ahmed Kara Osmanı iyice sıkıştırdı isede hasmına ehemmiyet vermiyerek işi gevşek tutmuş ve anın bu gafletinden istifade eden Osman Bey, bir baskın neticesinde Burhaneddini yakalayarak Sıvas kalesi önünde öldürmüştür (1397) Burhaneddinin ölümiyle beraber hükûmeti de nihayet buldu.

***

Sıvas ahalisi Burhaneddin Ahmed'in yerine oğlu (Alâüddin)i geçirdilerse de küçük olduğundan ve (Timur) tehlikesine karşı Sıvas'ın vaziyeti kuvvetli bir Devlet elinde bulunmasını icap ettirdiğinden şehir, Osmanlılara teslim edildi ve Sıvas'ı elde etmek istiyen Kara Osman Bey ise arzusuna nâil olamıyarak çekildi.

Bürhaneddin Ahmed'in hükûmeti on sekiz sene devam etmiştir. Kendisi ilim ve kemal sahibi cesur nefsine itimadı fazla, kudretli bir şahsiyet idi. Timurun kendisine iki defa teklif ettiği tabiiyyeti reddeylemiş ve Timur'a karşı vaziyet almak üzere Osmanlı ve Memlûk hükûmetlerini ikaz etmiş ise de teklifi nazarı dikkata alınmamıştı.

Bürhaneddin gençliğinde askerî talimleri ve spor hareketleriyle meşgul olup Ulema kıyafetinden ziyade asker elbisesiyle gezerdi; harp ve mücadelelerden boş kaldığı kış gecelerinde ilmî tetkiklerle meşgul olarak kitap yazardı ki (İksirüsseâdât fi esrarilibadât = اکسیرالسعادات فی اسرارالعبادات) ve (tercihüttevzıh = ترجیح التوضیح) bu cümledendir. Müslüman Âlemi, Bürhaneddini Hanefi fakilerinden sayarlar. Haftada üç gün ilmî mübahaseler yapmak kendisinin âdeti idi.

Bürhaneddin'in türkçe, arapça, Farsca şiirleri vardır. Arapça şiirlerini yükse Arap edipleri pek ziyade beğeniyorlar. Türkçe yegâne divanı Britiş müzeüm'de olup fotoğrafla alınmış bir nüshası merhum Necip Asım Beyin teşebbüsiyle Ankara Maarif kütüphanesine konmuştur. Divanından intihab edilen bazı parçalar 1922 de İstanbulda basılmıştır.

Bürhaneddin zamanına ait olarak Tokat ve Kayseride medrese ve çeşme gibi eserler vardır[1].

---

[1] Bu kısmı yazarken Anadolu tarihinde üç mühim sima, Bezmürezm, Düveli İslamiye, Tarih encümeni mecmuasında Bay Ahmed Tevhid'in Bürhaneddine ait yazıları (Sene5, S. 106 dan başlar). Kayseri şehri [Bay Halil Ethem], Kitabeler [Birinci kısim], Sıvas şehri, Nücumı Zâhire, Menhelisafi=منهل صافی. isimli eserlerden istifade edilmiştir.

XVII

İZMİR OĞLU BEYLİĞİ

Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezit 1390 senesinde Aydın oğullarının memleketini aldıktan sonra Müslüman İzmirini Karasubaşı Hasan Ağaya vermişti; Hasan Ağa, Ankara muharebesine kadar Osmanlılar namına burada beylik etti.

Timur tarafından Anadolu Beylerinin memleketleri yine kendilerine geri verilirken Aydın oğlu Musa Bey ve anı müteâkıb oğlu Umur Bey tekrar babaları memleketine sahip olmuşlardı.

Bu defa ikinci Umua'a karşı İzmir oğlu diye meşhur Cüneyd Bey meydana çıktı; kuvvetli bir tahmine ve bazı vesikalara göre Cüneyd, Aydın oğlu âile sindendir [1]. Babasının adının İbrahim olması Aydın oğlu İbrahim Bahadırın Beyin Torunu olduğunı zannettirir; Timur Hanın avdetini müteakıp faaliyete geçen İzmir oğlu Cüneyd, İzmiri işgal eylemişti.

Aydın oğlu ikinci Umur, Menteşe oğlunun yardımiyle Karasubaşı Hasan [2] ve bu İzmir oğliyle epey uğraştı ise de başa çıkamıyacağını anladı ve nihayet Cüneyd'i kendine damat ve askerine de başbuğ yaparak mücadelesine nihayet verdi ve biraz sonra da vefat ettiğinden Cüneyd serbest kaldı ve Osmanlıların hizmetine girmiş olan Aydın oğlu Mustafa Beyin (Mustafa bin Ahmed bin Yakup bin Süleyman Şah ibni Mehmed) karşı koymasına rağmen Aydın oğlu memleketlerinin çoğunu elde etti [1403].

Cüneyd, cesur ve cüretkâr bir adamdı; şehzadeler kavgasından istifade ile mevkiini kuvvetlendirmek istedi ve Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Beye karşı Germiyan ve Karaman oğullariyle ittifak eyledi ise de sonradan müttefiklerine güvenemiyerek Süleymana dehalet etti ve Rumelide Uhri sancağına tayin edildi.

Süleyman Beyin katlinden sonra Anadoluya geçen Cüneyd, Çelebi Mehmed'e karşı çıkan ve kendisine iltica ile yardım isteyen Şehzade İsa Çelebiye yardımda bulundu ise de diğer Anadolu beyleriyle beraber (Saruhan, Menteşe, Hamid beyleri) mağlûp oldu ve rehin vermek

[1] Camiuddüvel İsa Beyin oğlu olduğunu yazmaktadır.

[2] Ben bu Kara Subaşısının Osmanlıların adamı olduğunu pek zannetmiyorum. Tarihler bunu Cüneyd Beyin babası derler; Cüney'din babasının adının İbrahim olduğu muhakkaktır; elimize geçen bu kayıt bizi biraz tenvir eder gibidir:

Birgiye tâbi Süleymanköyünde Kara Hasan bin İbrahim camii vardır; bu camiye vakıf yapan Kara Hasanın tarihlerde ismi geçen Kara Hasan olduğunu zannediyorum; şu halde Kara Hasan Cüneyd'in babası değil belki kardeşidir. [İcmal defteri. 285]

suretiyle Çelebi Mehmed'den afvını istediğinden yalnız İzmir ve etrafı elinde bırakılıp diğer Aydıneli, kasabaları işgal edildi. Cüneyd 1410 da Musa Çelebi ile Çelebi Mehmedin arasındaki vakadan istifade ile eski yerlerini tekrar zapteyledi; fakat elde etmiş olduğu yerler kendisinden istirdat olunarak Nigebolu Sancak beyliğiyle oralardan uzaklaştırıldı (1416) [1].

Cüneyd Bey, Düzme Mustafa denilen Şehzade Mustafa vakasında onun yanına kaçıp vezir oldu. Fakat biraz sonra Mustafanın vaziyetini iyi görmediğinden ve Murat II nin veziri Hacı Ivaz paşa tarafından İzmir beyliğiyle ikna اقناع edildiğinden dolayı Mustafayı terkle İzmir taraflarına çekildi ve İzmire tekrar yerleşti. Cüneyd, kendisiyle hemhudut olan Osmanlı beylerini senelerce uğraştırdı. Bu meyanda, Osmanlıların hizmetine girmiş olan Ayasluğ Beyi Aydın oğlu Mustafa ile de çarpıştı.

Nihayet Cüneyd Bey işini tamamen halletmeğe karar veren İkinci Murad'ın gönderdiği kuvvetler, iptida Akhisar ovasında Cüneydin kardeşi Hamza ile oğlunu esir aldılar ve bu suretle Cüneyd'i İzmirden kaçırdılar; iltica ettiği Sisam adası karşısındaki İpsili hisarında muhasara edilip denizden de muvasalası kesildi; teslim olarak öldürüldü. Kardeşiyle oğlu Kurt Hasan da Geliboluda öldürüldüler (1425).

Evliya Çelebinin, İzmirin yukarı kale altındaki ziyaret mahallerinden olarak saydığı Cüneyd bey kabri bu İzmir oğlu Cüneyd'in olmalıdır [2].

Babası İbrahim ile Cüneydin vakıfları vardır. Osmanlı tarihleri Cüneyd'in üzerine Oruç beyin ve sonra Hamza ve Yahşi Beylerin tayin edilmiş olduğunu ve Cüneydin oğlu Kurt Hasanın Akhisarda mahbus iken kaçtığını ve fakat ikinci bir harpte esir edilip kalede bulunan babası Cüneyd'e gösterilip eğer teslim olmazsa oğlunun öldürüleceği tehdidiyle Cüneydin teslim olarak oğliyle beraber öldürüldüğünü yazarlar. Ben Hammer ile anın Mehazi ماخذ olan Dükasın mütalealarını daha mevsuk buldum.

---

[1] Camiüddüvel kusurunun yine affolunarak eskisi gibi İzmirden maada yerlerin elinden alınarak yalnız İzmirin kendisinde bırakıldığını yazmaktadır.

[2] İstifade edilen eserler: Camiüddüvel, Düveli İslâmiye, Hammer, Aşık Paşazade tarihi, Tarih encümeninin Osmanlı tarihi (Aydın oğulları bahsinde), İkinci kısım kitabeler. Hazinei Evrak'daki Defterhan vesikaları.

XVIII

ALÂİYE BEYLİĞİ

Frenk ve Bizans tarihlerinde Kandelor diye meşhur olan Alâiye'de küçük bir beylik kuran bu Âilenin Selçuk sultanının kızının oğullarından gelme olduğunu ve bunlardan dört kişinin Alâiyede beylik ettiklerini Camiüddüvel yazar [1] fakat bugün bunu teyit edecek bir vesika yoktur. Burada Beylik edenlerden ilk ikisinin isimlnrini ve zamanlarına âit işleri bilmiyoruz; bundan sonra yâni on beşinci asrın ilk yarısında Lâtif veya Lûtfi Bey ismindeki Alâiye Beyi ile andan sonra Bey olan Kılıç Arslan zamanına âit vakalardan biraz malûmatımız vardır.

Selçukilerin son zamanlarında Alâiye'yi Karaman oğulları almışlardır. On dördüncü asrın son yarısı içinde Karaman oğullarının bu sahil şehrine malik olduğunu mehazlerimizin ikisi bize göstermektedir[2]; yine burada, Memlûk hükûmdarı olup fasıla ile 1294 ten 1340 senesine kadar üç defa hükûmeti eline alan Meliki Nâsır Mehmed namına basılmış para vardır; şu halde burada Karaman beylerinin bir aralık Memûkların himayesini kabul ettiği anlaşılmaktadır. 1293 de Frenklerin Alâiyeye asker çıkarmaları üzerine burayı istirdat eden Karaman oğlu Mahmut Bey Meliki Eşref Salâhüddin namına hutbe okutmuştur.

Alâiye sonradan 1427 veya 28 de Karamanlılar tarafından Beşbin altın mukabilinde Memlûklere satılmış ve bu suretle Alâiye, tarihini yazdığımız Beylerin ellerine geçmiştir.

Bazı tarihlere göre onbeşinci asrın ortalarına doğru Alâiyede Karaman isminde biri Osmanlıların himayesini kabul ile burada beylik etmekteydi; fakat bu Karaman beyin biraderi Lûtfi bey, Karaman oğlu İbrahim beyin teşvikiyle biraderini öldürerek Alâiye beyi olmuştur[3], Alâiyeyi elde etmek isteyen Karamanlılar Lûtfi Beyi de rahat bırakmamışlardır. Lûtfi Bey, Memlûk Devletinin müttefiki idi; 1444 de Kıbrıs kırallığına bir taarruz yapmak istedise de, Memlûk donanmasının Rados'ta mağlup olması üzerine buna cesaret edemedi ve beş altı sene sonra da Kıbrıs'la sulh yaptı ve hattâ Karaman oğluna karşı Kıbrıs kıralından yardım bile gördü.

[1] Heşt Bihişt sahibi İdris, bunların Selçuki evlâdından olduklarını kabul etmiyor, müverrih Âli ise Selçuk Âilesine mensubiyetlerini beyan etmektedir.

[2] İbni Batuta seyahatnamesi ve Mesalikül'ebsar.

[3] Hayrullah Efendi tarihi, İkinci Murat zamanında Alâiye, Karaman Bey isminde birinin elinde olup Osmanlılara itaat ettiğini ve fakat Karaman oğlu İbrahim Beyin desisesiyle bunu, Lûtfi Bey ismindeki kardeşi öldürerek yerine Alâiye beyi olduğunu yazmaktadır (Cilt 8, Sayıfa 137). Feridun Bey Münşiâtı.

Lûtfi Bey Karaman oğullarının taarruzlarından bıkıp usanmış olduğunndan Osmanlılardan bir yardım görmek ümidiyle kızını Karamanî Mehmed Paşaya vermişti.

Lûtfi Beyin vefatı tarihini bilmiyoruz Yalnız Kıbrıs Kıralı ikinci Jan'la 1460 senesinde yaptığı ticaret ve mütekabil emniyet Muâhedelerine göre vefatı tabiî bu tarihten sonradır [1].

Lûtfi Beyden sonra Alâiye Beyi olan Kılıç Aslan, tarihlerin yazdıkları gibi Lûtfi Beyin oğlu değildir. Kılıç Aslan Beye ait Alâiye'nin Mahmudiye köyündeki (866 H M) tarihli cami ve türbe vakfiyesi [2] Babasının Âli Bey olduğunu gösterir. Kılıcaslan, Karamanlıların memleketlerini zaptetmekte olan Osmanlılar sayesinde Karaman tecavüzünden kurtuldu ise de onun arkasından Osmanlı istilâsının ucu kendisine dokundu ve 1471 veya bir sene sonra Gedik Ahmed Paşa tarafından muhasara edilen Alâiye'yi Osmanlılara terketmeğe mecbur oldu.

İstanbula getirilen Kılıç Aslan Beye Gömülcine sancağı timar olarak verildi; Aile ve oğliyle oraya gönderildi ise de Alâiye gibi varidatı çok ve zengin bir şehre mukabil geliri az olan Gömülcinenin kendisine timar verilmesi gücüne gittiğinden bir zaman sonra Kavala'dan bir gemiye binerek Memlûk Hükûmetine iltica eyledi [3].

Kılıç Aslan Bey, sonraları Mısırdan, İran taraflarına gitmek üzere hareket eyledi ise de yolda öldü.

Kılıç Aslan'ın mücevherattan anlayıp onların tamirinde de pek ziyade mehareti olduğunu tarihler yazarlar. Hattâ Fatih Mehmed'in kendisine tamir edilmek üzere verdiği bir mücevheri Mısıra kaçtıktan sonra orada tamir ile Gedik Ahmet Paşa vasıtasiyle iade eylediğini Osmanlı tarihlerinde görmekteyiz.

İbni Ayas tarihi 1507 senesinde Mısırda oturmakta olan Alâiye sultanının oğlunun vefatını yazmaktadır ki [4] Kılıç Aslan Beyin oğludur. Diğer bir oğlunun da Gömülcinede bulunduğu malûmdur.

Orta zamanlarda, Alâiye'de gemi yapan tezgâhlar vardı ve kereste ihracatı pek mühimdi. Bundan başka Cenubî Anadoluda Mısır, Kıbrıs, Rados ve diğer memleketlerle ticarî münasebatı bulunan ve Antalyadan

---

[1] (Heyt) Orta zamanlarda şark ticareti tarihi (Cilt 2, Sahife 356).

[2] Antalya Müzesi Direktörü Muhterem Bay Süleyman Fikri'nin elde edip tarihine koyduğu vakfiye parçasından. Vakfiye (866 جمادی الاول) tarihli olup Mahmudiye köyündeki Kılıç Aslan camii ve (Mahmud Seydî) türbesine âittir.

[3] Âli tarihinin basılmamış nüshasında, Osmanlılara iyilik etmiş olan Ecdadı Selçukilere hörmeten Kılıç Aslanın, ufak bir kasabaya kanaat ile orada yaşamasını çok gördüğünden ve kimseye zararı dokunmayan bu adamın vefatına kadar bekleyerek kasabayı sonradan işgal etmediğinden ve. madem ki memleketi de elinden alınmıştır, kendisine daha güzel bir timar verilmesi lâzımgelirken ehemmiyetsiz bir yer verilmesinden dolayı İkinci Mehmedi muahaze etmektedir.

[4] (İbni Ayaz) Bedayiuzzühûr (بدايع الزهور) Alman müsteşerkin cemiyeti tarafından basılan nüsha (Cüz 4 S. 126).

sonra en işlek bir pazar yeri olan bu şehir idi. Bundan dolayı Alâiye beyleri zengin ve tebealarının malî ve ticarî vaziyetleri yolunda idi [1].

* * *

Ondört ve onbeşinci asırlarda yukarıdanberi siyasî hayatlarını icmal ettiğimiz Anadolu beyliklerinden başka ehemmiyetleri bunlardan aşağı olan ve bu beyliklerin nüfuzu altında bulunan bir takım beylikler daha varsa da biz bunlardan bahsetmiyerek bir kısmının yalnız isimlerini yazmakla iktifa edeceğiz.

Lolova ve Gümüş şehirde Şücaüddin Uğurlu, Samsun ile Sinop arasında Faryada Muradüddin Hamza, Teke Karahisarında Hamidoğlu Yunus'ün kölesi Zekeriyya ve Beyeşehri Karahisarında Turgut oğulları ve Bolu'da Bolu Beyliği, Denizli'nin Davaz kasabasında Davaz Beyi ve Canik Beyleri (Kubat oğlu, Taşanoğlu, Cüneyt Bey ve Tacüddin oğulları] Kadı Bürhanettin Ahmed'in damadı Sıvas Beyi Mezid ve Şarkî Karahisar Beyleri, Ordu ve Giresun tarflarında Emîr oğulları, Ankarada Devlet şah ve oğlu Nâsır Bey, Göynük Hisarda Umur Han Beyliği, Kerdele denilen şimdiki Gerede Beyliği İçel'de Karsak Beyleri ile Erzincan hâkimleri.

---

[1] İstifade edilen eserler :
Camiuddüvel جامع الدول, Aşık Paşazade tarihi, Hayrullah Efendi tarihi, Kün ül'ahbar (Ali) İbni Batuta seyahatnamesi, Feridun Bey münşiatı, Mesalikül'ebsar مسالك الابصار, Heşt Bihişt هشت بهشت, Orta zamanlarda Şark ticaret tarihi (Heyt), [ذيل ابن كثير] تاريخ قاضى ابن شهبه [ذيل مرآت خلفا] جواهر الملوك Kıbrıs, Kudüs, Ermenistan ve Mısır hükûmetleri tarihi, Paris nüshası Farsi Selçuknâme ve (Gibbons) un Osmanlı İmparatorluğunun kurnluşu, vakayii Türkmaniye وقايع توركانيه .

I

ŞARKÎ ANADOLU'DA

KARAKOYUNLU DEVLETİ

Karakoyunlular Oğuz Boyundandır; bu boylardan bir kısmı Moğul istilası esnasında Maverünnehir ماوراءالنهر ve Horasan taraflarından garbe sürüldüğü zaman bunların içinden Akkoyunlu ve Karakoyunlu Aşiretleri de İlhanî Hükümdarı Argun Han zamanında [1284-1292] Türkistandan göçüp Frat ve Diclenin yukarı vadilerine yerleşmişlerdi. Konar göçer bir Türkmen Aşireti olan Karakoyunlu'lar, yazı Aladağ yaylalarında ve kışı Diyarıbekir ve Fırat kenarında geçirirlerdi.

On dördüncü asrın sonlarında meydana çıkan Karakoyunlu Beyliğinin temel taşını koyan Karakoyunlu aşiretinin en büyük ve nüfuzlu kollarından olan Baharlı kolu reisi Bayram Hoca oğlu Kara Mehmed'dir.

Kara Mehmed'in babası Bayram Hoca, Celâyirilerden Sultan Üveys zamanında Karakoyunlu Aşiretinin reisi olup Üveys'in hizmetinde bulunmuştur; Bayram, bir aralık metbuuna isyan ile Musul'u zapteylemiş ve bazan da sadakat göstererek işini beğendirmişdi.

Üveys'in vefatından sonra Celâyirilere merbut kalmak üzere Musul, Erciş, Sincar taraflarını işgal eden Bayram Hocanın, 1380 de ölümünü müteâkip oğlu Kara Mehmed yine hükûmete sadık kalmak şartiyle babasının idare ettiği yerleri ve aşiret beyliğini elinde tutup kızını Celayirî hükümdarı Sultan Ahmed'e vermek suretiyle bu rabıtasını kuvvetlendirmişti.

Bir aralık, 1387 de Tebrizi de elde eden Kara Mehmed sonra burayı Timura terke mecbur oldisa da ikinci defaki istirdadını müteakip Memlûk hükümdarı Berkuk namına hutbe okutarak Timura karşı Memlûk'lara istinat ettiğini göstermek istemişti [1].

Kara Mehmed 1390 da Hüseyin bey oğlu Kara Hasan ismindeki Türkmen beğiyle Suriyede yapdığı bir muharebede maktul olduğundan yerine oğlu Mısır Hoca Türkmen beyi oldisa da muvaffak olamadı ve anın yerine de kardeşi olup Karakoyunlu devletini meydana çıkaran Kara Yusuf Bey geçti.

Kara Yusuf'un iş başına geçtiği zamanlar Timurun Azerbaycan, Irak Suriye ve Anadoluyu işgal etmek üzere olduğu tarihe tesadüf etmişti.

Kara Yusuf, Timura karşı metbuı متبوع olan Sultan Ahmed'le birlikte hareket ettilerse de mağlup oldular; Bir kaç defa Timurun önünden kaçarak tekrar memleketine sahip olan Kara Yusuf, bu felâketli gönlerinde Sultan Ahmedle beraber bir defa Osmanlılara ve diğer defalarda da Suriyeye kaçmışlardı. Tiumrdan çekinen Memlûk hükümdarı, onun emriyle Sultan Ahmed

[1] Nücumı Zâhire (790 hicret senesi vukuatı arasında).

ve Kara Yusufu Şamda hapsetmiş ve fakat bir müddct sonra Meliki Nâsır Ferec'e isyan eden Şam Naibi [Beylerbeyi] Şeyh Mahmud, kendisine yardım etmek üzere bunları hapisten çıkarmıştı.

Gerek hapiste ve gerek oradan kurtulduktan sonra birbirlerine dost kalacaklarını yeminle temin eden Sultan Ahmed ve Kara Yusuf, memleketlerine dönüp, Bağdadı Timurun torunu Mirza Ebubekirin elinden aldılar ve Sultan Ahmed bu suretle memleketine sahip oldu ve Kara Yusuf ta faaliyetine tekrar başladı.

Kara Yusuf, 1407 ve 1408 de iki defa Timurilerle çarpıştı ve her iki harpte de Ebubekir Mirzayı mağlûp etti ve Tebriz valisi olan Ebubekirin babası Miranşahı da öldürdü; Tebriz ile Azerbaycanı istilâ etti; bundan sonra Timur taraftarlarından olup, Diyarbekiri merkez yapan Akkoyunlu Beyi Kara Osmanı da bozan Kara Yusufun mevkii kuvvetlendi.

Kara Yusuf Bey Tebrizi kendisine merkez yaptı ve Şam hapishanesinde doğarak Sultan Ahmed tarafından evlâtlığa kabul edilen Pir Budak ismindeki oğliyle birlikte burada hükümdarlığını ilân etti. Kara Yusufun bu tarzı hareketi, himayesinde bulunduğu Sultan Ahmed'le aralarındaki muvafakate binaen idi; oğlu Pir Budağı kendisiyle beraber hükümdar yapması, bunun Sultan Ahmedin manevî evlâdı olmasına binaen olup bu suretle Cengiz Anaesine alışan Beylerin itirazına mahal bırakmamak içindi. Baba ile oğlun müşterek hükümstini Sultan Ahmed tasdik etti: maamafih Kara Yusufun vaziyeti Sultan Ahmed'i kuşkulandırmaktan da geri kalmayordu.

Nihayet 1410 senesinde aralarında çıkan bir yaylak ihtilâfından dolayı her iki taraf ta silâha sarıldı; Kara Yusuf'u tedip için pek mühim bir kuvvetle Tebriz'e doğru gelen Sultan Ahmed'e Karakoyunlu hükümdarı ricada bulunarak aralarındaki ahdi hatırlattı ise de kuvvetine güvenen Sultan Ahmed buna ehemmiyet vermedi; fakat yaptığı muharebede mağlup olup kaçarken saklandığı yerden çıkarılarak öldürüldü.

Kara Yusuf; bu muvaffakiyetten sonra Irakı Arap üzerine yürüyüp işgal etti; oğlu Şah Mehmedi Bağdad'a vali tayin etti; ikinci defa Akkoyunlu Beyini sulha mecbur ettikten ve onun müttefiki olan Şirvan ve Gürcistan hükümdarlarını da bozduktan sonra İrakı Acemi de tamamen elde etti; bunu müteakip Antap taraflarına kadar akınlar yaparak civar hükûmetlere hayret verdi [1419].

Kara Yusuf'un bu muvaffakiyetleri Timurun oğlu (Şah Ruh) un dikkatini celbeylemekte idi; ŞahRuh'un himayesi altında buluuan Akkoyunlarla diğer hükûmetlerin mağlubiyetleri ve Kara Yusuf'a ses çıkarılmaması Timuriler Hükûmetinin zaif düştüğü zannını vermekte idi.

Nihayet 1420 senesinde Şahruh, Kara Yusuf Beyin üzerine yürüdü; o sırada pek ağır hasta olan bu cesur hükümdar, ister istemez Şahruh'a karşı çıktı ise de ordusiyle Tebriz yakinindeki Ucan mevkiinde iken ve daha Şahruh ile temas etmeden vefat eyledi. Kabri Erciş şehrinde yaptırmış olduğu zaviyesindedir [1].

*
* *

[1] Tarihi yeşbek

Kara Yusuf, ordugâhında vefat ettiği vakit yanında oğullarından hiç kimse yoktu. Kendi sağlığında hükümdar yaptığı Pir Budak 1414 te [1] babasından evvel vefat etmişti. Kendisi ise vefatından evvel hiç bir oğlunun hükümdarlığını vasiyet etmediğinden ordusunda karışıklık hasıl oldu ve kuvvetleri dağıldı; fakat Karakoyunlu Aşireti pek cesur olan Kara Yusuf'un ikinci oğlu İskender Mirzayı hükümdar yaptılar.

İskender, Kara Yusuf'un vefatı üzerine Azerbaycan ve Şarkî Anadoluyu istilâ etmekte olan Şahruh'ı epiy hırpaladise de nihayet Eleşgirt mevkiinde mağlûb oldu [1421].

İskender, Şahruh'un Azerbaycandan avdetinden sonra (Tebriz) e dönerek kardeşi Isfahan Mirzayi kaçırıp orayı zapt ile Bitlis, Ahlat ve etrafını elde edip Şemahi ve Şirvan taraflarına da akınlar yaptı ve Timurileri de epiy zaman işgal eyledi.

Bundan sonra İskenderin kardeşleri kendisinden yüz çevirerek Şahruh tarafına geçtiler; Bunu bahane yapan Şahruh 1434 de Azerbaycana doğru yürüdü; İskender bu kuvvetli orduya, karşı koyamıyarak Erzurum üzerinden garba doğru kaçabildi; tam bu sırada kendisinin yolunu kesmek isteyen Akkoyunlu Beyi Kara Osmanı Erzurum kalesi eteğinde yaralayarak vefatına sebebiyet verdi ve Osmanlılara tâbi Tokat kasabasına iltica etti.

İskender mağlup olup kaçtıktan sonra bütün hükûmeti (Şahruh) un yanında bulunan kardeşi Cihanşah'a verildi ve bu suretle Karakoyunlu devleti Şahruh'un ölümüne kadar Timurilerin kimayesi altına girmiş oldu.

Şahruh çekildikten sonra Tokat'tan avdet eden İskender, kardeşi cihanşah ile uğraşmağa kalkdiyse de Tebrizde (Sofı abad) mevkiindeki muharebede mağlup oldu (1436 Temmuz) ve Nahcuvan taraflarındaki Alancak النجق kalesine saklandıysa da orada oğlu Kubad tarafından öldürüldü (1437).

Karakoyunlu hükümdarlarının büyüklerinden olan Cihanşah iptida Gürcilere galebe çaldı ve biraderi Isfahan şah'ın vefatından sonra Bağdadı ve bunu müteakip te Acem Irakını elde etti.

Şahruh'un vefatına kadar ona karşı itaat ve merbutiyetini muhafaza eden Cihanşah, ondan sonra Timur evlâtları arasındaki kavgalardan istifade ederek Faris, Kirman eyiletlerini zapt ve 1457 de Horasanı ve Herat'ı işğal etti ve fakat oğullarından Hasan Ali ve sonra da Bağdat valisi olan diğer sğlu Pir Budak'ın isyanları kendisini epi uğraştırdı.

Cihanşahın Osmanlılarla münasebatı iyi idi kendisi şarkta muvaffak olmak için Osmanlılarla hoş geçinmeyi muvafık bulmuş, Hatta bir aralık memleketlerine tecavüz eylediği Fatih Mehmed II ye elçi göndererek Sıvas'a mücavir Kara-koyunlu topraklarına taarruz etmediği takdirde kendisine 4000 kental tereyağı ile bin deve vereceğini bildirmiş ve Osmanlı hükümdarı bu teklifi kabul eylemişti [2].

Hükûmetinin hududu Horasan'dan Osmanlı ve Memlûk hudutlarına kadar devam eden bu kudretli hükümdar, geniş hududunun içinde sıkışmış kalmış olan (Diyarbekir) ve (Erzincan) taraflarını, kendi himayesini kabul etmiyen Akkoyunlu Beyi Uzun Hasan'dan almak üzere

[1] Tarihi Sultan Mehmed Kutubşahi de Pirbudağ'ın 1413 de vefat ettiği yazılı.
[2] Halkondil S. 268

o taraflara da yürüdü; fakat kış ziyade olduğundan askerî harekât yapılamıyacağını anlayıp bu işin hallini ilkbahara bırakarak geri döndü ve maiyetindeki hassa kuvvetleri müstesna olarak eyalet ve âşiret askerlerini terhis etti.

Casusları vasıtasiyle Cihan Şahın vaziyetini iyice öğrenmiş olan Uzun Hasan Bey, bunu pek müsait bir fırsat bilip süratle Cihan Şah üzerine yürüdü ve bir baskınla Cihan Şahın yanındaki kuvvetleri dağıtarak kendisini de öldürdü; işte Uzun Hasan beyin yaptığı bu muvaffakiyetli bâskın Karakoyunlu Devletini parçaladığı gibi Akkoyunlular için de parlak bir devir açtı [1467].

***

Cihan Şah'ın katli üzerine babasının adamları, Oğlu Hasan Ali'yi hapisten çıkararak hükümdar yaptılar; fakat bu Ailenin diğer efradından her biri bir tarafa hükümdarlığa kalkıştılar. Bunların içinden, Uzun Hasan Beyin amansız hücumları karşısında bu devleti bir idare altında toplayarak vaziyeti düzeltecek kuvvetli bir şahsiyet meydana çıkmadı.

Uzun Hasan Bey, Kara koyunları tamamen yıkmak için bütün kuvvetiyle çalıştı. Timurilerden Ebusai'in himaye ve yardımına nâil olmasına rağmen Hasan Ali'yi öldürdü; Azerbaycan ve Acem Irakındaki Kara koyunlar devleti bu suretle nihayete erdi [1469].

Uzun Hasan Bey, bundan sonra Bağdat taraflarına inerek orayı da Cihanşah'ın Beyleri elinden aldı ve bu Aileden Hemedan da hükümdarlığa kalkan Mirza Ebu Yusuf ve Kirman taraflarında beylik eden Mirza Ebul Kasım da birer suretle bertaraf edildi.

***

Karakoyunlu hükümdarları içinde Kara Yusuf Bey ile oğulları İskender ve Cihanşah, azim, cür'et ve cesaretleriyle muazzam bir imparatorluk kurmağa muvaffak olmuşlardır; bunlardan çekinen hemhudut hükümetlerin hepsi de Timur ve evlâdının himayesine iltica ettiklerinden bu üç hükümdarın Timurilerle mücadelesi uzun sürmüştür.

Kara Yusuf Bey, Çağatay askerlerinin zayıf noktalarını tamamiyle bildiğinden bunların çokluğundan ürkmez ve bunun sebeplerini daimî surette oğullarına telkin ederdi; oğlu Cihanşahın Timurilere karşı muvaffak olması bundandır. Keza, Kara Yusufun diğer oğlu İskenderin, Eleşgirt civarına çokluğundan asla ürkmediği iki yüz bin kişilik Şahruh ordusuna hemen hemen galebe eyliyecek derecede harbi meharetle idare etmesi de yine Çağatay ordusundaki vaziyetlere vukufundan ileri gelmiştir.

Kara Yusuf Bey, hükümetinin idaresini eline aldıktan sonra iyi bir askerî teşkilât yapmak suretiyle ordusunun muvaffakiyetlerini temin eylemişti; askerinin maaş vesair istihkaklarının tam zamanında ellerine gitmesi için pek mükemmel tertibatı vardı [1].

Kara Yusuf, harpten başka memleketinin imar ve ihyası için de çalışmış ve bilhassa ziraatin artması, ne yapmağı icap ettiriyorsa onu temine

[1] Ahsenüttevarih = احسن التواريخ (Nurıosmaniye kütüphanesi numara 3417).

tarihin en güzeli

gayret etmiş, köylüleri hoş tutmuş ve onları daima gözetmiş ve himaye eylemişti [1]. Ganimet mallarını kâmilen maiyetine dağıtacak kadar cömert idi [2].

Yine bu hükümdar bizzat seçtiği tecrübeli vali ve memurlarla halkı idaresinden hoşnut etmeğe çalışmıştır. Hatta zulüm ve sefâhete fazlaca meyilleri olan oğulları, babalarından korktukları için daima halka iyi görünmeğe ve onları hoş tutmağa mecbur olmuşlardı.

Kara Yusuf oğullarından İskender ile Cihanşah harpte pederlerinden fazla muvaffakiyet göstermişlerlerse de, memleketi idare cihetinden tebaalarını pek de memnun edememişlerdir.

Bunlardan Cihan Şahın (hakikî = حقيقى) mahlâsiyle güzel farisî şiirleri vardır. Cihanşah oğlu Pirbudak da şair idi. İskender Mirzanın kızları Arayış Beygum ve Erduk Sultan'ın farisî şiirleri görülmektedir [3].

Tebrizde Cihan şahın Gök Medrese veya Muzafferiyye isimli Medrese ve Mescidi olub kâmilen mermertaşla yapılmış ve çiçekli çinilerle süslenmiş olub kapısı pek san'atli idi [4]. Meşhur âlim Celâlüddini devvanî جلال الدين دوانى Cihanşah zamanın da bu medresede oturarak [5] رسالهٔ زورا ve شواكل الحور isimli eserlerini burada yaz mıştır; Cihanşahın zevcesinin de Tebrizde büyük cami ve medresesi vardı [6].

Kara koyunlılar mezheb cihetinden müfrit Şiî ve hatta Batınî olduk larından dolayı gerek Memlûk hükûmeti ve gerek Akkoyunlar ve diğer sunnî mezhebine mensup devletler bunların aleyhtarı idiler. Bilhassa Ak koyunlularla olan mücadelelerinin sebeplerinden biri de aralarındaki mezhep farkıdır. Maamafih bunlar batınî olmalarına rağmen zevahirî muhafaza için paralarında Kelimeişehadet كلمهٔ شهادت ve çiharyar چهاريار isimlerini muhafaza etmişlerdir.

Karakoyunlu hükümdarları zamanında Bağdat valisi olan ŞahMehmed ve babasının vefatından sonra orada hükûmet eden Kara Yusuf oğlu Isfahan Mirza ile oğlu Pulâd'ın ve babası Cihanşaha karşı isyan ile hükûmete kalkan Pir Budak ve Cihanşahın diğer oğlu Muhammedî Mirza'nın Bağdatta kesilmiş paraları vardır ki bundan dolayı müverrihler bunları ayrıca bir Karakoyunlu şubesi olarak göstermişlerdir [7]. Isfahan Mirza (840H.) da Bağdatta Sünnî ve Şiî شيعى ulemasını mubahase ettirmiş, Şiî âlimlerinin galebe çalmaları üzerine Bağdad ve diğer hüküm sürdüğü yerlerde on iki imam namına hutbe okutmuştur [8].

---

[1] Ahsenüttevarih احسن التواريخ
[2] Muhtasar Azerbaycan tarihi, S. 82.
[3] Mecalisül müminin مجالس المؤمنين Paris M. K. Farisî yazmaları, ilâve No. 190.
[4] Muhtasar Azerbaycan tarihi, S. 111.
[5] Ragıb Paşa Kütüphanesi, 1478.
[6] Yesbek tarihi.
[7] مجالس المؤمنين.
[8] Karakoyunlu devletini yazarken gözden geçirilen eserler:
Menhelisâfi, Nücümı Zâhire, Camiüddüvel, Revzatüssafa, روضة الصفا Ahsenüttevarih, Künhülahar, Devletşah tezkiresi, Habibüssiyer, Zambâver tarafından tertip edilmiş olan silsilename, Muhtasar Azerbaycan tarihi, مجالس المؤمنين, Tarihi Yeşbek Meskûkât kateloğu (Ahmed Tevhid dördüncü kısım) Tarihi Kutubşahî = تاريخ قطب شاهى.

II

AKKOYUNLU DEVLETİ

Akkoyunlu Türkmen devletini kuran ve Kara Yölük [1] diye meşhur olan Kara Osman Beydir. Bunların tertip ettirdikleri silsilenameleri arasında Bayındır han isminde biri bulunduğundan devletlerine Bayındıriyye de denilir.

Akkoyunlu Türkmenleri on üçüncü asrın sonlarına doğru Horasandan Azerbaycana gelmiş bir Aşiret olub on dördüncü asır sonlarında Erzincan, Harput, Diyarıbekir arasındaki yerlerde bulunmakta idiler. O tarihte bu Aşiretin reisi, Tur Ali Bey oğlu Kutlu Bey ve daha sonra onun oğlu Ahmed Beydir. Kutlu Bey Bayburd'un (Sınor) köyünde medfun olub camii de vardır.

Kara Osman, biraderi Ahmed Beyin maiyetinde bulunarak cesaret ve muvaffakiyetleriyle Aşiretinin teveccühünü kazandığından ağa beyleri Ahmed ve Pir Ali Byler kendisini istirkab etmişler ve bir aralık da hapseylemişlerdi. Kara Osman, bundan sonra Akkoyunlu Aşiretinin ahde muhalif bir harekette bulunmıyacağına dair rehin olmak üzere biraderleri tarafından Sıvas hükûmdarı Kadı Bürhaneddin Ahmed'in yanına bırakılmıştır[2].

Kara Osman Bey bundan sonra takriben on, on bir sene kadar Kadı Bürhaneddin'in hizmetinde bulundu; 1396 da dayısı Bürhaneddine isyan ederek Kara Osman'ın kefaletiyle hayatına dokunulmıyacağına dair kendisine teminat verilen Kayseri valisi Şeyh Müeyyed'in Bürhaneddin tarafından öldürülmesi üzerine Kara Osman gücenip Bürhaneddin'i terk ile çekilip gitti.

Bürhaneddin, Kara Osmanı yola getirmek için üzerine gittise de yaptığı bir müsademede katlolundu; Kara Osma bundan istifade ederek Sıvas'ı almak istedi; fakat muvaffak olamadı ve o sırada Suriye üzerine yürüyen Timurun hizmetine girerek ordusuna piştarlık etti.

Kara Osman Beyin, Akkoyunlu Beyliğini kurması Timurun hizmetine girdiği tarihten sonra olup bundan evvelki vaziyeti ise Akkoyunluların bir kısmına reislikten ibarettir.

Timur, Irak ve Suriye seferlerinde piştar olarak kullandığı Kara Os-

[1] Tarihler bunu (Yölük, ilük, ilik, yilük) gibi muhtelif imlâda yazıyorlar.

[2] Osman Beyin Bürhaneddin'in hizmetine girmesini Bezmürezm ile Camiüddüvel başka başka yazarlar. Cimiüddüvel; biraderi Ahmedden korktuğu için Bürhaneddinin hizmetine girdi der. Bezmürezm ise bir musademede Bürhaneddinin dayısını öldüren Akkoyunluların Bürhaneddinden özür dileyerek kardeşlerinden Osman Beyi onun yanına bıraktıklarını yazmaktadır (Sahife 347).

(Savaş meclisi)

man Beyin hizmetine karşılık olmak üzere Âmit yani Diyarbekir ile havalisini ona ikta [Timar] olarak vermişti; işte bu tarihten itibaren Osman Bey, Timur ve Timur oğullarının himayesinde olarak vefatına kadar o taraflarda beylik etmiştir.

Kara Osman'ın beyliği, Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf'un şiddetli darbeleriyle sarsıldığından genişleyemedi, maamafih talii müsâit gittiğinden Memlûk ve Karakoyunlu Devletlerinin sıkıştırmalarına rağmen Diyarıbekir, Erzincan ve etrafında tutunmağa muvaffak oldu ve bu hususta (Şahruh)un yardımını gördü.

1240 da Kara Yusuf'un vefatı, Osman Beye geniş bir nefes aldırdi ise de ondan daha kokunç çıkan oğlu İskenderin taarruzu aradaki sükûneti tekrar ortadan kaldırıldı; İskenderin defi دفع için Azerbaycana gelen Şahruh, onu bozduktan sonra yolunu kesmesini Kara Osman'a emretmiş, o da Erzurum önünden garbe doğru kaçmakta olan İskenderin önüne çıkmış ise de müsademede yaralanarak vefat etmiştir (1435).

Kara Osman Beyin vefatı üzerine Akkoyunlular arasında ihtilâf çıktı ve nihayet Aşiret, reisliğe Osman Beyin büyük oğlu Ali Beyi intihab etti. Ali Bey kızkardeşini Şahruhun oğluna vererek hükûmetini sağlamlaştırmak istedi; fakat Şahruh çekilir çekilmez Âile arasında hükûmet için yine gürültü çıktı. Ali Bey, kardeşi Hamza Bey ile uğraştı ve Memlûk hükûmetiyle Osmanlılara müracaat ederek yardım istedi [1]; gönderilen Memlûk kuvvetleriyle kardeşi Hamzayı mağlûp etti ise de Memlûk askerinin avdetinden sonra Hamza tekrar faaliyete geçti.

Kardeş Hamza Beye karşı âciz bir vaziyete düşen Ali Bey, bu mücadeleden bıkarak Mısıra gitmiş ve meydanda bu defa da Hamza Bey ile, Ali Beyin oğulları Cihangir ve onun maiyetinde olan kardeşi Uzun Hasan Bey karşılaşmışlardır.

Hamza Bey, bir desise ile biraderi Ali Beyden Akkoyunlu reisliğini alarak ona muhalefet ile epey muvaffakiyet kazanmış olduğundan Akkoyunlu hükümdarlarının Ali Beyden sonra üçüncüsü sayılmaktadır. Hamza Beyin, Karakoyunlu hükûmetinin Bağdat şubesi hükümdarı bulunan Kara Yusuf'un oğlu Isfahan Mirza ile de muvaffakiyetli muharebesi vardır (1437).

Hamza Bey 1440 senesinde vefat etti; bundan haberdar olarak acele Mardine yetişen Ali Beyin büyük oğlu Cihangir, hükûmeti ele aldı ve aşiret reisliğini de deruhde etti.

Cihangir, amcaları ve kardeşleriyle ve onların teşvikiyle üzerine gelen Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah ile uğraşı; bilhassa 1447 de başlıyan Cihanşah taarruzu 1453 te sulhan bitti ve fakat Cihangir manen Cihanşahın nüfuzu altına düşmüş oldu. Bu uzun mücadelede, Uzun Hasan Bey biraderi Cihangir ile beraber çalışmış ve ona büyük hizmetler etmişti.

---

[1] Ali Bey, Hasan ve Üveys isimlerindeki iki oğlu ile Osmanlılara iltica ile yardım istemiş ve kendisi kırk elli çadır maiyetiyle Mecidözü yakinindaki Elvan köyü tekkesinde oturmuşlardı: Murad II, Ali Beye İskilib'i timar olarak verdi; Ali Bey yardımdan ümidini kesince Dulgadır oğlunun delâletiyle Memlûhlere müracaat etti (Aşıkpaşa Zade 248).

Akkoyunlu ve Karakoyunlu muharebesi bitince bu defa da Âile arasında tekrar zıddiyet baş gösterdi, Cihangir, kendisine çok çalışarak hükûmeti temin eden küçük kardeşi Uzun Hasan'ı gücendirdiğinden, Cihangir'den ayrılan Hasan Bey, Akkoyunlu Beylerinin çoğunu etrafına topladı; Diyarbekiri aldı ve Ulus reisliğini de elde ederek biraderi Cihangir'i Mardin'e kaçırdı [1453].

***

Otuz sene süren Uzun Hasan Beyin hükûmeti zamanı Akkoyunluların geniş ve teşkilâtı mükemmel bir Devlet kurdukları devirdir. 1453 te yalnız Diyarbekir Beyi bulunan Uzun Hasan, sonradan Anadolunun şark kısımlarını, Irakı Arap ve Acemi, İranı ve Horasan'a kadar olan yerleri zapt ile büyük bir İmparatorluk kurmuştur. Bunu hülâsa edelim:

Uzun Hasan Bey, biraderleri Cihangir ve Üveys Beylerin muhalefetlerini ortadan kaldırdıktan sonra Dulgadır ve Gürcistan seferini muvaffakıyetle bitirdi. Son Trabzon İmparatoru David'in kardeşinin kızını yani (1449 - 1458) seneleri içinde İmparator olan Jan IV ün kızı güzel Teodorayı alarak onlara zahir ظهير oldu.

Hasan Beyin Şarkta kuvvetlenmesi ve Venedikliler ile Şark'la alakaları olan diger Frenkler tarafından Osmanlılar aleyhine kışkırtılması Osmanlıların küçük Asyadaki işlerine engel oluyor ve Hususiyle daha sonraları Candar oğul larından Kızıl Ahmed'i ve Karaman Beylerini himaye etmesi iki devlet arasındaki münasebatı gerginleştiriyordu:

Sinop ve Kastamonu'daki Candar oğulları Hükûmetini ortadan kaldıran Osmanlı Padişahı, Trabzon üzerine yürüdügü zaman Hasan Bey, icabında zahir olacağı Trabzon İmparatorluğunu müdafaaya kalkar gibi oldu ise de ilk kuvvetlerinin Osmanlı kumandanı Gedik Ahmed Paşa tarafından mağlûp edilmesi üzerine validesi vasıtasiyle imparatorluk üzerindeki veraseti ileri sürerek Osmanlıları geri döndürmek istedi; fakat arzusuna muvaffak olamadı; Osmanlılar 1461 de Trabzon'u elde ettiler; Âilesi dolayısiyle varis olduğu için Trabzon hazinesinden bir kısmı Hasan Beye verilmek suretiyle ihtilâf zâhiren ortadan kalktı.

***

1466 da Akkoyunlu'ların en müdhiş rakibi ve Azerbaycan, Arap ve Acem ırkları ile bütün İranın sahibi olan Karakoyunlu Hükûmdarı Cihanşah, ya Akkoyunlu Hükûmetini kendi nüfuzu altına almak veyahut bu devleti tamamen ortadan kaldırmak üzere Diyarbekire doğru hareket etti.

Cihanşahın, itaat teklifini reddeden Uzun Hasan Bey, buna karşı koymağa hazırlandı. İleri harekâtına devam eden Cihanşah kışın ziyade olması sebebiyle muharebeyi ilkbahara bırakıp geri döndü ve maiyetindeki hassa kuvvetlerinden maada Eyalet ve Aşiret Askerlerini terhis eyledi. Bu vaziyetlerden tamamiyle haberdar olan Uzun Hasan Bey, altı bin kişilik bir kuvvetle ansızın Cihanşah karargâhına baskın yaptı ve onlara, kımıldamağa vakit bırakmadan Cihanşahı öldürdü.

Ümidinin kat kat üstünde olan bu kazanç sâyesinde, Hasan Bey serbest kalarak şark sahasını yani İran ve Acem ırakı taraflarını elde eyledi; bu sırada Cihanşahın yerine geçen oğlu Hasan Ali, Horasan Herat ve Orta Asya'ya sahip olan Timurlulardan Ebu Said'in yardımını temin eylediğinden Ebu Sait pek büyük bir kuvvetle Azerbaycan'a doğru yürüdü.

Cihanşahtan daha kuvvetli olan Ebu Said'e karşı maneviyatı sarsılan Uzun Hasan Bey, bir kaç defa Bu Hükümdara, Azerbaycanın kendisine bırakılarak Irakın Kaân [yani Ebusaid] tarafından alınmásını teklif ile istirham yollu heyetler gönderdise de Ebusaid bunları mağrurâne reddettiğinden bir fâide hâsıl olmadı.

Karabağ'da kışlamağa karar veren Ebü Sait, Aras nehrine doğru ilerlemek gafletini gösterdiğinden Uzun Hasan Bey tarafından muhasara altına alındı ve neticede kendisi esir ve kuvvetli ordusu da perişan oldu.

Uzun Hasan Bey, Ebusaid'i öldürüp anın yerine rakibi olan ve kendi yanında bulunan Baysungur'un torunu (Yadigâr Mehmed)i Herat hükûmdarı ilân eyledi [1469 Şubat].

Hasan Bey bundan sonra gönderdiği kuvvetle Karakoyunlu padişahı Hasan Ali'nin memleketlerini ve daha sonra Bağdad'ı aldı ve Gürcülere de büyük darbe vurup bir kısım memleketlerini elde ederek onları da haraca bağladı. Yine bu sırada himayesinde bulunan Karaman oğullarına yardım etmek üzere Anadoluya Asker de gönderdi [1472].

Bu kadar muvaffakıyetlerden sonra Küçük Asyada Osmanlıların yayılmasına mâni olacak yalnız Hasan Bey hükûmeti vardı. Karaman oğulları ve Venedik Cümhuriyeti, Uzun Hasan Beyi Osmanlılar aleyhine tahrik ediyorlardı; hattâ bu husus için Venedikliler evveldenberi müteaddit heyetler göndermekde idiler; o sırada oba (Ağriboz) adasının Osmanlılar tarafından zaptedilmesi, Venedik Cümhuriyetinin Uzun Hasan nezdindeki faaliyetini artırdı ise de, Uzun Hasan'ın ağır davranması Cümhuriyeti ümitsizliğe düşürmekte gecikmedi.

İşte bu gibi tesirler altında bulunan Hasan Bey, Karaman oğullarına yardım için Anadoluya elli bin kişilik bir kuvvet göndermiş ve bunların kumandasını da yeğeni Yusufça Mirza ile Ömer Beye vermişti. Tokat ile Kayseriyi işgal eden bu kuvvet, Konya civarında Osmanlı Askeri tarafından hemen tamamiyle imha edildi.

Bunun üzerine Osmanlı Padişahı İkinci Mehmed, ileri harekâtıne başladı; yüz bin kişilik bir ordu ile ilerledi; Tercan tarafında (Fırat)ı geçerek ihtiyatsız hareket eden Has Murad Paşa kumandasındaki Osmanlı pişdar kuvveti, Uzun Hasan Bey tarafından mağlûp edilerek on iki bin kişi zayi eyledi ve (Murad Paşa) da Fırat'ta boğuldu.

Bu vaziyet üzerine Osmanlılar muharebeyi terketmek üzere idiler; Fırat vadisini bıraktılar, Bayburd'u sağa koyup şimale doğru yöneldiler, İşte tam bu sırada Uzun Hasan Beyin askeri, Osmanlıların sağ cenahında göründüklerinden Osmanlı ordusu ister istemez bu mevkide muharebeyi kabule mecbur oldu.

Nihayet iki ordu Fırat havzasını Çoruh suyu menbalarından ayıran Otluk Beli mevkiinde harp ettiler (1473 ağustos); neticede Akkoyunlular

bozuldular. Hasan Bey ordusundaki Gürcü kumandanı ile Hasan Beyin oğlu Zeynel Mirza harpte maktul oldular. Timur evladından olup Karayölük Osman Beyin kızından doğan Mirza Mehmed Bakır bu harbde esir edilip İstanbula götürüldü ve orada vefat etti [1].

Osmanlı ordusu Hasan Beyi takip etmiyerek Şarkî Karahisarı aldıktan sonra geri döndü. Osmanlıların bu galibiyeti üzerine Uzun Hasan Bey garptan elini çekmiş ve kendisinden birşey bekleyen Venedik, Macar, Leh, Papa ile Sicilya kıralının ve bilhassa Venediğin ümitlerini tamamiyle kırmıştır.

Hasan Bey, Otluk Beli mağlûbiyeti üzerine kendisini tanımamağa kalkan Gürcüleri mağlûp ederek vefatına kadar o taraftan emin oldu [1476].

Uzun Hasan Diyarbekir ve Ruha yani Urfa şehirleri dolayısiyle Memlûklarla bazan mücadele ve bazan da sulh halinde yaşadı. Venediklilerle temasta bulunabilmek için Akdenizde bir mahreç elde etmek arzu etti ise de Memlûk Hükûmetinin geniş hududu yüzünden buna muvaffak olamadı.

Hasan Bey, 1478 senesi iptidasında vefat etmiş ve muvaffakıyetli seferlerine ilâveten memleket اعمار imarına da himmet eylemiştir.

Hasan Bey ilim adamlarını himaye eder ve ilmî mübahase ve münakaşalardan zevk duyardı. Bunun için her taraftan gelen fikir ve sanat Adamları kendisinin etrafında toplandılar. Meşhur Âlim Celâlüddini Devvanî (Ahlâkı Celâli) diye meşhur eserini Uzun Hasan Beye ithaf etmiştir. Yine bu Alim'in, Hasan Beyin idarî ve askerî teşkilâtına dâir kaleme aldığı Farisî عرضنامه Arzname'si vardır[2]. Meşhur Riyaziyeci ve heyetçi Ali Kuşcu da bir zaman uzun Hasan Beyin Sarayında yaşadı ve anın tarafından Elçilikle İstanbula gönderildi.

Hasan Beyin, bir Beylik şeklinde olan ilk hükûmetinin ilk merkezi Diyarbekir idi. Hükûmetini İmparatorluk derecesine çıkarınca merkezini Tebriz'e nakleyledi.

Karakoyunluların müfrit Şii'ligine karşı Uzun Hasan Bey siyasetine uygun gelen sünniliği müdafaa etmiştir.

Tebriz'deki Hasan Padişah Mescidi bunundur; burada kendisi ile oğlu Yakup Şah ve Rüstem Bey; göde Ahmed ve Mehmed Beyler ve Baysungur Mırza Metfundurlar; bina sonradan tamir edilmiştir [3].

Uzun Hasan Beyin koymuş olduğu kanunlar Şarkî Anadoluda (Hasan Padişah) kanunı diye meşhur olup sonradan buraları elde eden Osmanlılar bir zaman tamâmen ve bir zaman sonra da tadil ederek bu kanunları tatbik etmişlerdir ki bunu, şark vilâyetlerine ait defterhâne kayıtlarında görüyoruz.

***

[1] İbni Kemal tarihi Fatih Kütüphanesi 4205

[2] Arzname عرضنامه; Millî Tetebbular mecmuasının beşinci sayısında sene 1331 de intişar etmiştir.

[3] Muhtasar Azerbaycan Tarihi S. 112. Şehrizor ile Hemedan arasındahi (Hasan Abad) ı da Hasan Bey yaptırmıştır. (Hammer T. C. 9. S. 115)

Hasan Beyin yaşamasından ümidini kesen zevcesi Selçuk Beygüm, oğlu Fâris valisi Halil Sultan'ı gizlice yanına getirip Hasan Beyin vefatı üzerine hükûmdar ilân ettirdi.

Tedbirsizce hareket ile ilk defa kardeş katliyle işe başlayan Halil Sultan'a karşı, diğer kardeşleri itimatsızlık gösterip kendisinden yüz çevirdiler. Halil, hükûmet işlerine müdahale ettirmediği annesini diğer oğlu olan Diyarbekir valisi Yakub Beyin yanına gönderdi; bu yüzden validesi de kendisine gücendi.

Halil, kendisine karşı çıkan Amcazadesi Murad Beyin isyanını bastırdı ise de [1478] Diyarbekir valisi olan kardeşi Yakub Beye mağlûp ve harbte maktul olduğundan Yakup Bey, hükûmeti ele aldı.

Uzun Hasan Beyden sonra bu Âilenin en kıymetli hükûmdarı Yakub Beydir. Bu, babasının beylerini güzel idaresiyle kendine bağladı ve bu sayede Şiraz ve Isfahanda çıkan isyanları bastırıp Diyarbekir'i almak isteyen Memlûk ordusunu bozdu ve Memlûklerin Meşhur Kumandanlarından Emir Yeşbeği يشبك öldürdü; bu müthiş darbe Memlûkleri korkuttu [1480]; Gürcüler üzerine yaptığı mühim akınlarda muvaffakıyetle neticelendi.

Bu sıralarda Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar, Şiî شيعي mezhebini neşrediyor ve başındaki kalabalık, sünnî olan Şirvan Hükûmdariyle Yakub Beyi düşündürüyordu. Bu tehlikeli adama karşı Şırvan hâkimi Ferruh Yesar, Yakub Beyden imdat istedi; o da lâzımgelen yardımda bulundu ve şeyh Haydar bir müsademede Akkoyunlu ordusuna galebe etmek üzere iken başından ok ile yaralanarak öldüğünden kuvvetleri dağılmış ve evlâdı evvelâ Hapis ve sonra içlerinden Şah İsmail'den maadası katledilmiştir.

Babası gibi ilim adamlarını, Şair ve Musikişinasları himaye eden ve namına eserler yazılan Yakup Beyin kendisi de Şâirdi. Bunun 1490 da genç iken vefatı üzerine Akkoyunlu Devleti ضعف zaafa düştü ve Âile arasında tekrar taç ve taht kavgaları yüz gösterdi.

Yakub'un yerine oğlu Baysungur ve sonra ona karşı çıkarılan Hasan Beyin torunu Rüstem (1493] ve onu takiben, dayısı olan Osmanlı hükümdarı ikinci Bayezidin yardımiyle Uğurlu Mehmed'in oğlu Göde Ahmed Bey [1497] Tebriz Hükûmetini elde ettilerse de saltanatlarını devam ettiremediler [1].

Göde Ahmed Beyden sonra Hasan Beyin torunlarından Murad Şirazda ve Elvend Mirza Azerbaycanda, Muhammedî Mirza da (Yezd)de bazı beylerin yardımlariyle hükümdarlığa getirildilerse de dahilî nifak memleketin her tarafını sarmış ve bu beyler arasındaki rekabet te şiddetlenmiş olduğundan bunlar, kendilerini hükümdarlığa getiren adamların ellerinde âlet olmaktan başka bir işe yaramalıdır.

[1] Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmed, analığı Selçuk Beygüm'ün tesiri altında bulunan babasına muhalefet ederek evvelâ Şam'a ve oradan da Osmanlılara iltica etmiş ve Fatih Mehmed II. ye damad olarak kendisine Sıvas Beylerbeyliği verilmiş ve sonrada bir desise ile Erzincan'a getirilerek orada öldürülmüştü; Fakat bunun iki oğlu köleleri tarafından kaçırılarak Mahmud adındaki oğlu Kahire'ye götürülmüş ve Ahmed ismindeki oğlu ise İstanbula getirilmişti. Mahmud Medinei Münevvere'de vefat etti. Ahmed ise dayısı Bayezid II. ye damad oldu (Aşıkpaşa Zade tarihi S. 248 ve Mısır Menbaları).

Bunlardan en sona kalan Murad Bey, Faris ve Irakı elde edip orada bulunurken Şah İsmail'in taarruzuna uğrıyarak Faristen Irak'a ve sonra da oradan Dulgadir oğluna iltica ile dulgadır Beyi Alâüddevle'ye damad olmuştur.

Murat Bey, Yavuz Sultan Selim'in İran üzerine yaptığı seferde beraberinde bulunup Çaldıran harbinden sonra Selim'in verdiği kuvvetle Diyarbekri istilâya teşebbüs ettise de muvaffak olamayıp harpte öldürüldü [1514].

***

Akkoyunlu Devleti iptidaları Diyarbekir ve etrafında ve onbeşinci asrın son yarısından sonra da tekmil, İran, Azerbaycan, Arap ve Acem Irakları taraflarına kadar genişlemiş ve fakat 1490 dan sonra kuvvet ve şevketini kaybetmeğe başlamıştır.

Yakub Beyden sonra çocuklarının küçük olması ve diğer Âile efradı arasında hükûmeti bir elde toplamağa muktedir bir hükümdarın çıkmaması dahilî mücadelerle bu imparatorluğun sarsılmasına sebep olmuş ve nihayet Şah İsmail gibi Şiilik üzerine bir devlet meydana çıkaran genç ve kudretli bir şahsiyetin zuhuru parçalanmış olan Akkoyunlu Devletinin hayatını sona erdirmiştir.

Yukarıda yazıldığı üzere Uzun Hasan Beyin İdare, Askerlik, Siyaset ve İktisat cephelerinden Devletini kuvvetlendirdiği ve bunun için çok çalıştığı görülmektedir. Ordusunu tanzim, Timar usûlünü esaslı surette tensik eylemiştir.

Gerek Hasan Bey ve gerek oğlu Yakub zamanlarında İlim, Şiir, Musiki hayatı Akkoyunlu Sarayının çok ehemmiyet verdiği meşgalelerindendi. Tahranlı Mevlâna Ebubekir, (Kitabı Diyarıbekriyye) namiyle Hasan Bey zamanına âit vakayii ve bundan başka Fazlullah bin Ruzbehan'ın Tarihi Alemarayi emini (تاريخ عالم آراى امينى) ismiyle yazdığı tarih ise Yakub Bey devrini tasvir etmiştir. Uzun Hasan Padişahın pek mükemmel bir kütüphanesi olduğunu bildiğimiz gibi Mardin'de de Kasım Bin Cihangir'in bir kütübhanesi olduğu malûmumuzdur[1]. Bunlar zamanındaki fikir hayatı için eserin son kısımlarına bakınız.

Akkoyunlular paralarında (Sultan) unvanını kullanmışlardır. Bu devletin bayrağının beyaz olduğunu Devvani'nin (دوانى) Arzname ismindeki eserinden anlıyoruz. Uzun Hasan Beyin koymuş olduğu kanunlar Osmanlılar zamanında da şarkta bir müddet tatbik edilmiştir. [2]

---

[1] Çorlulu Ali paşa kitabları arasında (مسند امام اعظم) ismiyle İmamı Azam'ın امام اعظم rivayet ettiği حديث hadiseleri havi eserin bir nüshası bu Kasım Beyin kütüphanesi için yazılmıştı.

[2] Akkoyunluları yazarken istifade olunan eserler:

Menhelî Sâfî, منهل صافى Nücumı Zâhire. Habibüssiyer حبيب السير, Ahsenüttevarih, Bezmü Rezm, Camiüddüvel, Künhül - Ahbar, Düveli İslâmiye, Zambaverin silsilenamesi, Tacüttevarih, Heşt Bihişt, İslâm ansiklopedisi, (Uzun Hasan Bey maddesi), Arznâme, Meskûkât kataloğu (Dördüncü kısım) Aşıkpaşa Zade Tarihi

I

ANADOLU BEYLİKLERİYLE KARAKOYUNLU VE AKKOYUNLU HÜKÛMETLERİNDE

DEVLET TEŞKİLATI

Anadolu Beyliklerinin ilk Teşkilâtları Âşiret teşkilâtı idi; Selçukîler zamanında hudutlara yerleştirilen bu Âşiretler, harp zamanlarında Âşiret Reislerinin kumandaları altında muharebeye giderler ve harpten sonra da hükûmdar tarafından âşiret beğine İkta اقطاع edilmiş olan yerlerine dönerlerdi.

Anadolu Selçuk Sultanları başka başka tarihlerde Anadoluya gelmiş olan Türkmen Âşiretlerinin bir çoğunu hudutlarının Garp, Şimal ve Cenup kısımlarına yani Bizans imparatorluğu ve Kilikya'da Ermeni Beyliği sınırlarına yerleştirmek suretiyle o taraflardaki tehlikeli vaziyeti emniyet altına almışlar ve Âşiret beylerine de hudutlardaki araziyi İkta yani Timar olarak vermişlerdi.

Bu Âşiret beyleri daha sonra hükûmet kurmağa başlayınca kendilerine merkez yaptıkları şehirlerde Selçuk Sultanlarını takliden tabiî daha küçük şekilde memuriyet ve vazifeler ve saray ve teşrifat usulleri ihdas etmeğe başlamışlardı.

İdarî teşkilât ve an'aneler:

Anadolu beyliklerinde de Devlet, Karahanlılar ve Selçukîlerde olduğu gibi bir Âilenin mali addediliyordu; Âilenin en yaşlısına veya Âile tarafından baş olarak intihap edilmiş olan en nüfuzlusuna (Ulu bey) denirdi, arapça resmî tabir olmak üzere bunu (Emiri Âzam) veya (Sultanı Âzam) unvaniylede zikrederlerdi; bunlardan birincisi yani Ulu bey tâbiri Halk ve Âşiret efradı arasında cari olup diğer ikisi, teşrifat tahrirat ve fermanlarla sikke hutbe ve kitabelerde kullanılan resmî unvanlardandı.

Ulu Bey yani devletin en büyük Reisi kendisine merkez yaptığı şehirde oturur, diğer evlât ve kardeşleri ise kendilerinin idarelerine verilen Vilâyetler de hükûmet işlerini idare ederlerdi.

Bu tarz, Türklerin müslümanlıktan evvelki teşkilâtının tamamiyle ayni olup bu idare tarzını bilâ istisna bütün Anadolu ve İran Türk hükûmetlerinde ve hatta on altıncı asır sonuna kadar aynı tarzda Osmanlılarda görmekteyiz.

Anadoludaki bu idare tarzına ait muhtelif menbalardaki müteferrik malûmatı teyiden bu hususa dair toplu ve en canlı vesika Düsturname'de Aydın oğulları hükûmetinden bahsedilirken verilen izahat olup bu mütalealar da tamamiyle beyliklerin teşkilâtına tevafuk etmektedir. Osmanlı şehzadelerinin de para bastırmak, harb ilân etmek ve ismine hutbe okutmakdan maada işlerde idarelerinde tamamen serbest olduklarını ve Tuğra çektiklerini de biliyoruz.

Eski Türklerde olduğu gibi, Âileden birinin vefatında onun için matem tutmak ve ölenin mevki ve derecesine göre saçlarını kesmek âdet olduğunu ve elbiseyi ters giyip baş açmak ananelerini, Anadolu beylikleri zamanında da gürmekteyiz; Aydınoğlu Mehmed Bey, vefat ettiği vakit Âile efradı yedi gün matem edip saçlarını kesmişler, sonra onun yerine ikinci oğlu Umur Beyi intihap etmişlerdi [1]. Saruhan oğullarında ve Candar oğullarında da buna benzer matem alâmetleri görülmektedir [2]. Siyahlar giyerek matem yapmanın ilk iki asırda Osmanlılar zamanında da cari olduğunu görüyoruz.

***

Selçukilerde olduğu gibi Anadolu Beyliklerinin birinci derecedeki merkezinde umum Devlet işlerini tertip ve tanzim için bir Divan teşkilâtı vardı. Bu divandaki Reise ekseriyetle vezir veya sahibi âzam denilirdi. Divan âmirleri Askerî işlere bakmıyarak devletin kanun ve nizamlarının tatbikiyle uğraşır ve maiyetinde bir kalem heyeti bulunurdu. Devletin Malî işleri divanı İstifa denilen ayrı bir Divan tarafından idare olunurdu; keza Hükümdarın emir ve Fermanlanlarını yazmak için Nişan Divanı, Adlî işlerle Askerî işler için de ayrı makamlar vardı, fakat devletin kül olarak asıl büyük ve umumî Divanı yukarıda yazdığımız birinci büyük divan idiki bugünkü Vekiller heyetinin aynıdır.

Eyaletler veya Vilâyetlerdeki Şehzade'lerin yahut beylerin emirleri altında da merkezdeki divan'ın aynı fakat daha küçük şekilleri bulunurdu.

Vilâyetleri idare etmek ve bu suretle Devlet işlerine alışmak için buralara gönderilecek hükümdar çocukları, küçük iseler, yanlarına Hükümdarın itimat ettiği beylerden biri Ata Bey veya Lala unvaniyle tayin olunur ve şehzade yetişinceye kadar hükûmet işlerini bu Lala idare ederdi.

Vilâyetlerin idaresi validen sonra kadı ve subaşılara bırakılmıştı. Buralarda Müstevfi denilen malî divan Reisinin [Maliye Vekilinin] tahsil memurları da bulunur, mükelleflerden topladıkları parayı verilen emre göre icap eden yere sarfederler ve yahut merkezdeki mali divana gönderirlerdi.

Kadılar, Şerî işlere bakarlar ve eşhas arasındaki hukukî davaları hallederlerdi. Subaşılar ise Vilâyetin bütün Askerî ve inzibatî işlerinden mesul idiler.

Saray teşkilâtı:

Anadolu Selçuk Hükümdarlarının Saraylarını taklit eden Anadolu beylerinin Sarayları da mükemmel idi; Selçuk Sarayında olduğu gibi

[1] İbni Batuta seyahatnamesi türkçesi C. 1 S. 337 ve 457.
[2] Düsturnamei Enveri S. 35

bunların da Hacip [Perdedar veya Mabeyinci] Mirahur, Çaşnigir, Candar Şaraptar, İnak. Rikâptar, Musahip isimleri altında maiyetleri ve Türkler de pek ziyade ehemmiyet verilen av tertibat ve teşkilâtı vardı. Bu, Saray teşkilâtı o Beyliğin büyük ve küçük oluşuna göre değişirdi. Bunlardan birinciliği karaman ve Germiyan beylikleri almışlardı.

On dördüncü asrın ilk yarısında Germiyan hükümdarı birinci Yakub Bey'in Divan heyeti, kadı. kumandan gibi Devlet işini gören ve Askerî idare ile meşgul olan maiyetinden başka Hazinedar, Mirahur, matbah hademeleri, saray erkânı ve birçok vazife sahibi köleleri bulunduğunu biliyoruz [1].

İbni Batuta meşhur seyahatnamesinde Aydın oğlu Mehmed Beyin sarayından va oradaki tezyinat ve saray teşrifatından bahsile Anadolu beylerinin sarayları hakkında bize bir fikir vermektedir [2].

Yine İbni Batuta'da gördüğümüz, Çandar oğullari zamanındaki merasimde bu cümledendir.

Anadolu beyliklerinde her hangi bir hükûmetin himayesini tanımış olan Beylikler istisna edilecek olursa para, Âile Reisi olan Ulu Bey namına basılır ve hutbe de onun namına okunurdu. Beyliklerin muhtelif قطر kuturlardaki gümüş paraları üç buçuk ile sekiz buçuk kırat araşında tehalüf تخالف etmekte idi [3].

En eski Türk Âdetlerinden olan ve harp harekâtını andıran av tertibat ve teşkilâtı da Anadolu beyliklerinde muntazam surette tatbik edilirdi; Aydın oğlu Mehmed bey, oğullarını davet ederek bir av eğlencesi tertip eylemiş ve bu av esnasında suya düşüp vefat etmişti[4]. Yine bu hükûmetlerde eski Türk سنه ananelerini tatbikan (Şölen) denilen umumî ziyafetlere ehemmiyet verilirdi; bu ziyafetler çok zaman Bayram günlerinde [5] ve düğünlerde yapılırdı. Osmanlılar zamanındaki Divanı Hümayun'un, vazifesi bittikten sonra Divan Heyeti Asker, Hademe ve din ve mezheb farkı gözetilmeksizin oradakilere yemek vermek âdeti Şölenin yalnız divan heyetine ve bir iş için divana gelmiş olanlara inhisar etmiş şeklinden başka birşey değildir.

Askerî Teşkilât :

Anadolu Beyliklerindeki Askerlik usûl ve kaidesi tamamiyle Selçukilerden alınmıştı, Bunlardan, daha sonra meydana çıkan Dulgadir ve Ramazan oğulları Beylikleriyle Kara koyunlu ve Ak koyunlu devletlerinden ilk ikisinde Mısır kölemenlerinin usulü ve diğer ikisinde de Çingiz ve Timurun İdarî ve Askerî usulleri görülmektedir.

Osmanlıların malûm olan Timar teşkilâtı Anadolu Beyliklerinde de tamamiyle cari idi. Bütün İslâmî Türk Devletlerinde olduğu gibi Arazi, Öşür ve Resimlerinin çoğu ikta اقطاع veya Timar suretiyle Hükümdar'a, beylere ve askere tahsis edilmişti. Hükümdar veya Ulu Beyin maiyetinde daimî olarak hassa kuvvetlerinden teşekkül eden yaya ve atlı sınıfları vardı.

---

[1] Mesalikül,ebsar (Teşner tarafından basılan nüsha, Sahife 35)

[2] İbni Batuta Seyahatnamesi tercemesi, Cilt 1, Sahife; 332.

[3] Meskûkât kataloglarındaki kırat ile Şahabettini Ömeri'nin eserindeki [ما بين الثلث ونصف] kırat arasında tehadüf varsa da biz kataloğun kaydini kabul ettik.

[4] Düstürnamei Enverî S. 35

[5] İbni Batuta Seyahatnamesi tercemesi, Cilt 1, Sahife : 330

Ümera denilen maiyyet beyleri, derecelerine göre kendilerine verilen Timar nisbetinde aAsker beslemekle mükellef idiler; Timar sahibi olan Sipahilerin vefatlarında, Timarları evlâtlarına intikal eylemek kanundu. Uc beylerine merbut serhat atlıları da mühim Timarlara malik idiler; Fetholunan yerlerin idaresi veya Timarı oranın fatihine terkedilirdi; Nitekim Aydın, Saruhan. Karesi ve sair ikinci derecedeki beylikler böyle teşekkül etmişlerdi.Yine bazı arazi de bir bey'in hizmetine mükâfat olarak Malikâne usulü üzere kendisine verilirdi. Hüsameddin Çoban'a verilen Kastamonu ve Muinüddin Süleyman Pervane'ye verilen Sinop bu nevidendi, Kalem erbabının, İlmiye sınıfının, Hükûmdar maiyetindeki vazife sahiplerinin, rütbe ve derecelerine göre muayyen miktarda timarları vardı. Bunların bir kısmı da gümrük veya halktan alınan Resimlerden maaşlarını alırlardı Osmanlıların aynen alarak sonradan tekemmül ettirdikleri bu Teşkilât Anadolu Selçukîlerinde, Memlûk hükûmetinde ve İlhanîlerde tamamiyle görülmekte ve bunların Anadolu beyliklerinde mevcudiyeti ise elde edilen yeni vesikalarlar [Defterhane kayıtları] ve yeni tetkikler neticesinde meydana çıkmaktadır.

Ordu kuvveti:

Hükûmdarın Atlı ve Yaya kuvvetleri ile Beylerin Timarları dolayısiyle beslemeğe mecbur oldukları Askerler, Timarlı sipahiler ve çerik denilen Âşiret süvarileri her bir hükûmetin ordu kuvvetini teşkil etmekte idi. Muharebe zamanında bu kuvvetlere gönüllü namiyle bir takım yardımcı kuvyetler de iltihak eylerdi.

Muharebe zamanında ordu, merkez, sağkol, solkol olarak üç kısım üzere tertip olunur ve ordunun önünde Çarhacı veya Talia طليعه denilen Piştar kuvveti ve gerisinde de ihtiyat kuvvetleri bulunurdu, Ordu merkezine Hükûmdar ve kollara da Şehzadeler kumanda eylerlerdi. Eğer Hükûmdarın harbi idare edecek yaşta oğlu yoksa, kolun kumandası itimada lâyık beylere veya Hükûmdarın akrabasından birisine bırakılırdı.

Umum ordu kumandanı'na Anadolu beyliklerinde çok defa Subaşı denilirdi; Bu unvan yukarıda yazdığımız gibi Vilâyet Askerî kumandanlarına da alem olmuştu.

Anadolu Beyliklerindeki hassa Askerinin maaşlarının ne suretle verildiğini bilmiyorsak ta Anadolu Selçukileriyle Osmanlılarda üçer ayda bir maaş verildiğini bildiğimizden bunların da ayni usulü takip ettiklerini büyük bir ihtimalle kabul edebiliriz.

Anadolu Beylerinin Askerî kuvvetleri hakkında katî bir bilgimiz yoktur; fakat bunların On dördüncü Asrın ilk yarısı içindeki Ordu kuvvetlerine dair Şahabettini Ömerî'nin verdiği malûmattan istifade edebiliriz.

Mehazimiz, Karaman oğullarının yirmi beş bin atlı ve yirmi beş bin yaya, [Aşiret kuvvetleri hariç] Germiyan oğullarının [kendisine tâbi beyliklerle] iki yüz binden ziyad yaya ve atlı, Esref oğullarının yetmiş bin, Hamit oğullarından Antalya ve Egirdir şubeleri mecmuunun kırk bin yaya ve atlı, Candar oğullarının yalnız yirmi beş bin atlı, Menteşe oğullarının yüz bin, Aydın oğullarının yetmiş bin, Karesi oğullarının kırk bin, Saruhan oğullarının yirmi bin atlı ve yaya kuvvetleri olduğunu bir seyyahın malûmatına istinaden beyan etmektedir.

Bunlardan bazılarının miktarı mübalâğalı olmakla beraber ellerindeki arazi ile harbe iştirak edenlerden mühim bir kısmın Askerle birlikte Gaza için gelen Alp Erenler'le gönüllüler olduğu nazarı dikkate alınacak olursa mübalâğanın kuvyetini kaybettiği görülür.

Bu Beylikler dahilindeki Ahilerin de askerî teşkilâta benzer mükemmel silâhlı teşkilâtları olduğu da malûmumuzdur; hattâ İbni Batuta Lâdik yani Denizliyi ziyareti esnasında burada gördüğü Ahi Alaylarından bahsetmektedir [1].

Anadolu Beyleri muharebesiz zamanlarında Askerî işleri katiyen ihmal etmezler ve elde ettikleri yerlerde tutuna bilmek ve Futuhat yapabilmek için bu cihete pek ziyade ehemmiyet verirlerdi; Germiyan ve Hamid oğulları Hükûmdarlarının Askerlerini daima teftiş eylediklerini ve bunları mütemadiyen gözden geçirip manevre yaptirdıklarını bir mehazlarımız yazmaktadır [2].

Yine bu eserden, Askerî teşkilâtı pek mükemmel olan Germiyanlıların hudutlarında harbe karşı mevziler yapıp Askeri buralarda toplayarak manevra ve hazırlık talimleri yaptırdıklgrını da öğrenmekdeyiz.

Anadolu Beyliklerinden sahile malik olanların Donanmaları bulunduğunu ve bu sâyede mühim muvaffakiyetler elde ettiklerini bu devletlerin Siyasî kısımlarını yazarken beyan ettiğimden burada tekrarına lüzum görmedim.

Umum Anadolu Beyliklerindeki orduların kullandıkları Silâlar, kargı, Ok, Yay, Kılıç, Hançer, Zırh, Süngü, Çomak, Balta,, Nacak [küçük balta] ve muhasarada kale içine taş ve sair ağır şeyler atmakiçin Mançınık ve bunun küçüğü olan Arrade عراده ve kale dıvarlarını delmek için kullanılan Makkap [Miskab] gibi o zamana mahsus harp aletleri idi. Germiyan ordusunun on dördüncü asrın ilk yarısında kargı ve ok kullanır ayrı ayrı Alayları vardı.

Anadolu Beylikleri ordularında, her kısmın bayrağı, davul, kös, [beygir üzerinde giden büyük Davul] Zurna, Nakkare ve borulardan mürekkep Bandoları bulunmakta idi.

Karakoyunlu ve Akkoyunlulara gelince:

Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerindeki İdarî ve Askerî teşkilât ile Saray usul ve kaideleri esas itibariyle Anadolu Beyliklerinin ayni ise de onlardan daha geniş ve daha muntazamdı. Bir de bu iki devlette Moğol ve Timorilerin Mülkî ve Askerî Istılahları cari idi.

Istılah farkı nazarı dikkate alınmayacak olursa Karakoyunlu ve Akkoyunlulardaki Devlet idaresi Anadolu Selçukilerinin de ayni idi. Bu iki Devlette de Divan işleri (Sahibi Divan) ismi verilen en nüfuzlu bir vezirin eline verilmişti. Bunun emrinde (Sahibi Azam) adını taşıyan Reisler vardı.

Gerek İlhanîler devrinde ve gerek Timur zamanındaki divan ve malî işleri Akkoyunlu Hükûmdarı Uzun Hasan Bey esaslı surette ıslah eylemiş

[1] Seyahatname tercemesi (C. 1. S. 320).

[2] Mesalikülebsar (Memleketi Germiyan ve Memleketi Amideli bahisleri).

ve koyduğu kanun ve usuller kendisinden sonra Safevîler zamanında da devam etmiştir [1].

Eyalet veya Vilâyetler, kendilerine ikta edilen Beylerbeğiler taraflarından idare olunurdu. Hükümdarın Saray teşkilâtı, Selçukilerin ve Anadolu Beylikleri'nin ayni olup, bittabi Beyliklerin saraylarından daha debdebeli idi. Bunların gerek coğrafî mevkileri ve gererek idarelerindeki yerlerin geniş mıntakaları ihtiva etmesi itibariyle Osmanlı İmparatorluğu zamanında olduğu gibi fazla miktarda saray vazif ve memuriyetleri ihdas edilmiş ve bu suretle Hükümdarın ihtişm ve teşrifat usulleri de o nisbette büyümüştür. Akkoyunlu Hükümdarı uzun Hasn Beyin maiyeti teşkilâtı muasırı olan Osmanlı Padişahı İkinci Mehmed'le hemen ayni derecede idi.

Rikâbdar, Bugâvul [Caşnigir], Mirahur, Musahip, Ayakçı yani Şarapdar ve saire isimleri altında Anadolu beyliklerinde gördüğmüz vazife sahibleriyle maiyetlerine, buralarda daha esaslı usul ve kaidelere bağlı olarak tesadüf etmekteyiz.

İlhanilerde olduğu gibi [2] Karakoynlu ve Akkoyunlu Devletlerinde İnak denilen bir sınıf daha vardı ki bunlar Osmanlı İmparatorluğundaki Hükümdar emirlerini icap edenlere tebliğ eden(متفرقه) Müteferrikalara benzemektedir; pek Asil Türk evlâdından alınan ve Padişahın itimad ettikleri adamlardan olan İnaklar vasıtasiyle icap eden yerlere en mahrem ve mühim emirler tebliğ edilirdi. İnakların başları nüfuzlu beylerden seçilirdi. Selçukilerle İlhanilerde kullanılan [Pervaneci] tabiri Akkoyunlarda da vardı [3].

Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerinde Hükümdarın maiyetindeki Asker, Yaya ve Atlı kuvvetlerden mürekkepti; beylere merbut Timarlı Asker ile ayrıca mühim bir yekûn teşkil eden Timarlı Sipahi ve Çerik denilen Aşiret kuvvetleri bu devletlerin de esas askerî kuvvetlerini vücude getiriyordu. Bilhassa bu iki devlette Çerik kuvvetleri pek fazla idi.

Hükûmdarın Hassa nökerleri denilen Kapı kolu yaya ve atlısı ile Azaplardan başka Kuşçu, Parsçı, Bâzbâz, Deveci, Yamçı [Kılauvz], Râd'endaz (رعدانداز) gibi müteaddit kolları vardı.

Bunlardan ilk üçü avcılık için olup Deveciler, harb ağırlıklarını naklederler. Yamçılar Askerlerin geçecekleri yolu gösterirler, Râd'endaz denilen Nâreciler ise harp zamanında ordu efradını teşci ederlerdi. Muharebe devam ederken Râdendazların hizmetleri pek büyüktü.

Kara Yusufun oğlu İskender, Şahruh'un iki yüz bin kişilik ordusunu onun dörtte biri olan bir kuvvetle mağlûp etmek üzere iken Şahruh Râdendazlarının hileli narelerinden dolayı ordusu bozulmuş ve muharebeyi kaybetmesine bir şey kalmamış olan Şahruh ordusu da bu sayede kurtulabilmişti [4].

Karakoyunlu ve Akkoyunlularda Askerin silâh altına çağrılması, toplanması ve toplanma yerlerinin tayini, ordu emirlerinin ilân ve tebliği

[1] Lübbüttevariıı لب التوارىخ [Mirza Yahya].

[2] صبح الاعشى Subbül'âşa C. 4 S. 426

[3] (Tuhfei sâmî = تحفهٔ سامى) Sam Mirza Tezkiresi ve Düsturül'kâtib دستورالكاتب.

[4] İskenderin biraderi Isfahan Mîrza'nın, Şahruh askerleri tarafından yakalandığı ilân olunarak davullar çalınmıştı

(Tavacı) denilen bir sınıf asker toplama memurlarının vazifesi olup bunların Âmiri ise en yüksek ve emniyetli beylerden bulunurdu. Tavacılar bütün Askerin defterini tutarlar ve Ordu kuvvetinin muhafazasına dikkat ederlerdi [1].

Ordu kumandanlıklarından en büyük rütbe sahibine (Emîri Azam) denilmekte olup Şehzadelerden sonra bu rütbeyi hâiz beyler, ordunun en büyük kumandanı sayılmakta idiler; bunların kılınçları altın yaldızlı olurdu.

Ordu tertibatı Selçuk ve Anadolu Beyliklerindekinin ayni idi. Ordunun piştar kuvvetine yani harpte Hükümdarın merkez kuvvetlerinin ön tarafındaki ilk hücum kuvvetlerine (Mankalay) ismi verilirdi.

Hükümdarın maiyetindeki kapı kulu Askeri yani onların tabirlerince Hassa nökerleri maaşlarını divandan alırlardı.

Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf Bey, Askerlerinin maaşlarını tam zamanında almalarına pek ziyade dikkat ederdi; bunun için de ayrıca bir teşkilât vücude getirmişti.

Akkoyunluların Askerî usul ve idareleriyle bunların miktarına dair Celâlüddini Devvanî'nin Arznamesinde kâfi derecede malûmat vardır. Buna göre Hassa Nöker'leri ile İnak ve Padişah maiyyetinin kuvvetleri on bin kadardır. Bundan başka yine kapı kolu Askerlerinden Sağ kolun mevcudu 9154, Sol kolun 7370 ve ön kol veya Merkez ise 5662 olup şu halde Eyalet ve Âşiret Askerlerinden ayrı olarak Uzun Hasa Beyin maaşlı maiyet askeri otuz iki binden fazla idi ki muasırı olan Osmanlı ordusunun o tarihteki mevcudu ile aşağı yukarı ayni miktarda bulunuyordu [2].

***

---

[1] Tavacı lugati; Ahsenüttevarihde Tokaciyan diye zikrediliyor. Vessaf وصاف lûgatinda kanunnameci, Lügati Nevaiyyede (یراغ) ulak, Çagatay lügatinde dellal, münadi, Arzname ile Timurnamelerde Ahzi asker memuru. askeri tertib ve ihzar ve ordu emirlerinin askere iblâğı ile muvazzaf memur manasına olarak görülüyor; bu tabir Selçukilerde yoktur; Osmanlılarda, Hindistan Türk Devletlerinde, Safavî, Özbek ve Timurilerde kullanılmış oldığını görüyoruz; Milâdi 1200 den sonra Sırbistan ve Bosnada (Tepeciya) unvanı meydana çıkıyor; bunun medlûli sarih değildir; bu kelime İslavca olmayıp Karadenizin şimalinden Rumeliye gelen Türk kabilelerine ait bir unvan olduğu anlaşılıyor; ve vesikalara göre Osmanlıların Rumeli Fütühatı zamanında büyük arazi sahibi Asilzadelere verıliyor. Osmalı Türkleri bunu Timarlı Akıncı olanlar hakkında kullanıyorlar; kanunname ve mühimme defterlerindeki Tavice, Taviç budur. Bu isim Aşıkpaşa Zade tarihinde Tavcı diye geçiyor.

[2] Anadolu beyliklerinde devlet teşkilâtını yazarken aşağıdaki eserlerle, hususî notlardan istifade edilmiştir.

İbni Bîbî ve Yazıcı Zade Alinin Selçuknameleri, Anadolu'da Türk medeniyeti, Bizans müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine tesiri hakkında bazı mülâhazalar. İbni Batuta seyahatnamesi, Mesalikül'ebsar, Ahsenüttevarih, Lübbütevarih, Camiüddüvel, Arzname, Kara koyunlu ve Ak koyunlulara ve Safevilere dair muhtelif eserlerden toplonmış farisî tarih [Millet Kütübhanesi] Meskûkât kataloğu, Nüzhetül Küttab = نزهة الكتاب [Hamdullahı Müstevfi.] Subhul'aşa صبح الاعشى Devletşah ve Sam Mirza Tezkireleri, Düsturnamei Enveri

Bu kısma nihayet vermeden evvel Anadolu beyliklerinden her birinin ayrı ayrı varidatı ile maaş ve sâir masarifatına dair de mümkün olduğu kadar malûmat verilmesi icap ediyorsa da elde ve parça parça toplanmak suretiyle Tarihlerde bu kısma dair malûmat yoktur. Yalnız İlhanî Hükûmetine dair olan menbalarda Uc Hükûmetlerinin İlhanî hazinesine senevî bir para verdikleri yazılı olup fakat miktarı gösterilmemiştir. Hamdullahi Mütevfi, Nüzhetülkulûp نزهة القلوب ismindeki eserinde Sivas, Ankara, Erzincan, Eğirdir vesair şehirlerin İlhanî divanına verdikleri senevî vergi miktarını yazmaktadır; fakat bunda da Uc Hükûmetlerinin top yekûn verdikleri vergi miktarı yazılmamıştır. Şu halde bu bahsi ilerde elde edilecek yeni vesikalara göre yazmak üzere şimdilik terketmek mecburiyetindeyiz. Ancak beyliklerden Aydın, Menteşte, Hamid, Karaman, Pervâne ve Candar oğullarının mühim ticaret iskelelerine malik olarak bu iskeleierden epi varidat temin eylediklerini işaret etmek lâzımdır.

XIV VE XV İNCİ ASIRLARDA

ANADOLU BEYLİKLERİYLE, KARAKOYUNLU VE AKKOYUNLU DEVLETLERİNDE FİKRÎ HAREKET

XIII üncü asra bir bakış:

Haçlı seferlerini bertaraf ile Küçük Asyada Türk birliğini temin ve Anadoluyu İlim, Şiir ve San'at ve Ticaret noktasından inkişafa mazhar eden Anadolu Selçukîleri zamanındaki fikir hayatının, 1243 vakası yani Moğul istilâsı üzerine maddî ve manevî sarsıntıya ve bunun neticesi olarak daha bir takım siyasî cereyan ve entirikalar dolayısiyle muvakkat bir zaman için batâete (بطائت) uğradığını görmekteyiz.

Artık bu son devrin, rubu ربع asırlık bir kısmında Râvendî' راوندی nin birinci Giyasüddin Keyhüsrev namına yazdığı Râhatüssüdûr راحةالصدور isimli Selçuk Tarihini, Rüknüddin Süleyman namına, Nizamüddini Gencevî ile Gazi oğlu Ahmed'in kaleme aldıkları Mahzenülesrar مخزن‌الاسرار ve Kelile ve dimne' كليله و دمنه yi, Şehabeddini matktulün [شهاب‌الدين سهروردی] ikinci Kılıç Aslan'a ithaf ettiği Pertevname پرتونامه ile Kadı Bürhaneddini Enevî'nin İzzüddin Keykâvüs namına yazdığı farisî Enisül kubui'i (انيس‌القلوب) Necmüddin Daye'nin Alaüddin Keykubad'a ithaf ettiği Mirsadülibad مرصادالعباد ve yine o hükümdar namına Ahmde bin Sadülzencani'nin (احمد بن سعدالزنجانی) yazdığı كتاب‌اللطائف العلائيه فى الفضائل السنيه ve buna mümasil İlmî kıymetleri yüksek eserlari görmüyoruz.

Moğol istilâsı zamanında İlim hareketlerinin tamamiyle durduğu iddia edilemez ise de bilhassa bu cereyanın rubu Asırlık bir müddet zarfında yani takriben (1270) e kadar pek ağır yürüdüğü ve bu tarihten sonra tedricî surette tekrar inkişafa başladığı da reddolunamaz.

Elimizde son devre yani on üçüncû asrın 1270 ten sonraki zamanına âit olarak Sadrüddini Konevî muridlerinden Saidi Kaşanî سعيد قاشانی tarafından yazılan ve Muinüddin Süleyman Pervane'ye ithaf edilen (شرح قصيدهٔ ابن فارض) ve صدر متطبب diye meşhur olan Zekiyyüddini Ebubekir'in Ravzatülküttab روضة الكتاب isimli münşiatı ve 1284 de Mahmud oğlu Hatıp Mehmed'in ikinci Mes'ud namına kaleme aldığı siyasete dair Farsi (قسطاس العداله) si ibni Bibi'nin Farsi Selçuknamesi, Horasanlı Hoca Dehhanî'nin üçüncü Alâüddin Keykubad'ın emriyle yazdığı manzum Farisî Selçuknamesi varsa da bu asrın ilk yarısındaki eserlere nisbetle ilmî kıymetleri daha noksandır; maamafih, bu Asır sonlarında Tasavvufî تصوف manzumelere, Mevlevîlik, Babaîlik akidelerini neşreden Mesnevilere daha ziyade tesadüf olunması nazarı dikkati celbetmekte ve bu tarihlerden itibaren Anadolu'da sür'atle genişleyerek başlı başına bir tetkik mevzuu olan bir Tasavvuf cereyanı görülmektedir.

Sofiyye'ye [Mutasavvıflara] müsait ve mültefit bir siyaset takip eden Anadolu Selçukileri zamanında ve bilhassa bu asrın sonlarında, sofuluğun Anadoluda iyiden iyiye yerleştiğine şahit oluyoruz. İslâm Âleminde şöhret bulan büyük mutasavvıfler bu muhitte yer bulmuşlar ve muhtelif vasıtalarla ve bilhassa manzum propaganda eserleriyle Tarikat ve Akidelerini neşre başlamışlardır ki bu propağandaların esaslı tesirleri On dördüncü Asırda Anadolu içtimaî hayatında bariz surette göze çarpmaktadır.

Biz, XIII üncü Asırda Vahdeti vücut وحدت وجود felsefesini neşreden Şeyhi Ekber (Muhyiddini Arabî) ve üvey oğlu Sadrüddini Konevî ve Mevlâna Celâlüddini Rumî, Necmeddin Dâye, Fahrüddin ve saire gibi Anadolu'da mühim tesirler bırakmış olan Büyük mutasavvıflardan ve Bâbaî'lerden bahsetmiyerek bu asrın, aşağıda yazdığımız XIV üncü Asra yaptığı tesiri göstermek itibariyle yalnız bu cihete dikkat edilmesini işaretle iktifa ediyoruz.

***

Hükûmet kurmağa başladıkları vakit zamanlarının çoğunu memleketler elde etmeğe ve mücadelelere hasreden Anadolu Beylerinin Tarihî vaziyetleri tetkik edilirken onların bu kadar siyasî gürültüler arasında bile İlim hareketlerinin başında bulunduklarını veya fikir adamlarını himaye eylediklerini takdirle görmekteyiz.

Son zamanlara kadar Anadolu Beyliklerindeki fikir cereyanlarına ait malûmatımız pek az ve bunlar da âdeta üç, beş kitaba inhisar ediyordu, bu kadar malezime ile On dört ve On beşinci asırlarda bu Beylikler zamanındaki fikir hareketlerini isabetli surette göstermek bittabi mümkün olamazdı; son senelerde elde edilen ve mevcudu epi bir yekûn tutan eserler, Anadolu Beyliklerindeki ilim cereyanlarına dâir bizi bir icmal yapmağa sevkedebilecek miktara vardığından okuyuculara eserimizin hacmi nisbetinde biraz malûmat vermeyi faydalı buldum.

On dördüncü Asrın tamamiyle On beşinci Asrın ilk yarısında Konya, Kayseri, Niğde, Sıvas, Kastamonu, Ankara, Sinop, Kütahya, Birgi, Tire, Pecin [Milas kazasında] Ayaslug, Bursa, İznik, Lâdik [Denizli], Gülşehir [Arapsun], Kırşehir, Amasya Ankara gibi başlıca Anadolu şehirleri birer İlim merkezi olmuşlardı, Zaten bunlardan dört evvelkisi On üçüncü asırda Selçukiler zamanında da birinci derecede ilim merkezi olan şehirlerden sayılmakta idiler.

Yukarıda isimlerini sıraladığımız Anadolu şehirlerinde yazılan gerek manzum ve gerek mensûr İlmî, Edebî, Tasavvufî ve kahramanlığa (حماسی) müteallık eserlerle hem havas sınıfının ve hem halk tabakasının ihtiyaçları tatmin edilmekte idi.

Biz bu asırlarda yazılan eserlerin tahlillerine girişmeksizin yalnız isimlerini bildirmek ve bir buçuk asırlık Anadolu Beylikleri zamanındaki fikir hareketleri hakkında bir kanaat vermek suretiyle bu devirlerin İlmî Edebî cereyanlarından muhtasaran bahsedeceğiz.

XIV üncü asırdaki fikrî cereyan:

Daha evvel söylediğimiz gibi Anadolu Beyleri ya bizzat İlmî ve Edebî cereyanların başlarında bulunmak suretiyle bu cereyanı teşvik etmişler veya ilim adamlarını himaye ederek irfan âlemine karşı vazifelerini yapmışlardır.

Çoğu Türkçeden başka bir lisan bilmeyen Beyler, yazılan eserlerin daha ziyade Türkçe olmasına itina etmek suretiyle hem kendilerinin hem de tebaalarının istifadelerini göz önünde bulundurmuşlar ve millî lisanın inkişafına hizmet etmişlerdi. İşte bundan dolayıdır ki ilmî eserlerden başka halkın fütuhat hislerini kuvvetlendirmek için bu devirde manzum ve mensur bir çok kahramanlık hikâyeleri yazılmış ve halk arasında yayılmıştır.

Bir taraftan ilim adamlarını getirerek onları ihsan ve iltifatlarile teşvik eden ilmî mübahase ve münakaşalara kıymet veren Anadolu Hükûmdarları diğer taraftan da onların ilmî müktesebatından istifade ile Talebe yetiştirmeleri için bu gün de bakayasını gördüğümüz Medrese, Kütüphane, İmâret ve Misafirhaneler tesisine ehemmiyet vermişlerdi.

İşte bundan dolayı On dördüncü asırda Anadoluda her Hükûmdarın yanında, himayesinde bulunan kıymetli ilim adamlarına rast gelmekteyiz; hatta bunların içinden Hükûmdara gücenip başka bir Hükûmdarın yanına giderek büyük hörmetlere mazhar olanları ve kendi Hükûmdarlarının ricaları üzerine naz ve İstiğna ile avdet edenleri bile vardır [1], Anadolu Beylerinin bu tarzda hareketleri, âlim ve Mütefekkirlere verdikleri ehemmiyeti göstermesi itibariyle kayde şayan bir noktadır; bu sebebe binâendir ki On dördüncü asırda Anadolunun muhtelif şehirlerinde Tıp, Heyet, Riyaziye, Edebiyat, Tarih, Tasavvuf ve Müslümanlığa dair eserler yazan Âlim, Ârif, Edib ve Şâirlere tesadüf edilmektedir.

Bu cümleden olarak 1389 da Gerede kalesi civarındaki Arkıt dağını gezerek o dağda bulunan otların hassasına dâir (Hülâsatüttıp = خلاصة الطب) ve daha doğrusu Müntehabı Şifai Tıp منتخب شفاء طب adındaki pek mühim Tıbbî eserini yazan İshak Bin Murad ismindeki Alimi başta zikretmemiz lâzımdır. Bu Risale iki kısım olub birinci kısmı otların hassasından, ikinci kısım ise muhtasar olarak bu otların amelisinden bahseder.

1380 de Aydınoğlu İsa Bey namına Şifaüleskam شفاء الاسقام isimli maruf kitabını telif eden Haci Paşa'nın eseri de zamanına göre ilmî kıymeti haiz eserlerden olup bunun muhtasarı olarak bir de (منتخب شفا)sı vardır. (Müntehabı şifa) üç kısım olup 1 — Tıbbın ilmî ve amelî kısmından, 2 — Gıdalar, şurublar ve edviyelerden, 3 — üncü Fasıl ise marazların sebeb ve ilâçların dan ve alâmetlerinden bahsetmektedir. Bu eser de Aydınoğlu namınadır.[1]

Heyete dair Allâme, Şirazlı Mahmud tarafından Kastamonu Beyi Hüsamüddin Çobanın oğlu Muzafferüddin Yavlak Arslan'a ithaf edilen (İhtiyaatülmüzafferî) yi, [2] Şair ve Âlim Germiyan'lı Ahmedî'nin Tıbba ve Hıfzussıha = حفظ الصحة ya dair kaleme aldığı ترويح الارواح isimli manzum ve

[1] Bu meyanda Osmanlı hükûmdarına gücenerek Karaman oğlunun yanına giden Monla Fenariye Karamanoğlu, günde bin akçe ve Talebesine beş yüz akçe tahsis etmişti [Şekayık S. 51]

[2] Ayasofya kütüphanesinde (2574) ve (2575) numrolarde iki nüsha vardır.

mufassal eserini [1] zikretmek suretiyle bu Asırda Tıp ve Heyete dair yazılmış başlıca eserleri gösterebiliriz.

Bu yüksek Âlimlerden İshak bin Murad hakkında şimdilik başka, bilğimiz yoktur. On dördüncü Asırda İslâm Âleminin en yüksek Âlim ve Tabibi olan Hacı Paşa'nın [Hızır bin Ali] sâir ilmî eserlerinden başka yine Tıbba dair (Teshîl) isiminde bir eseri daha vardır.

Heyetten (İhtiyârâtül Muzafferî = اختيارات المظفرى) yi yazan Allâmei Şirazî iptida Heyetten (نهاية الادراك فى دراية الافلاك) adlı eserini yazmış ve sonra bunu ihtisar ederek Muzafferüddin namına, İhtiyaratülmuzafferi'yi kaleme almıştır. Farsca olan bu eser Ayasofya kütüphanesi No. 2574 dedir. İçinde şekiller de vardır.

Allâmei Şirazi, yüksek ilim Adamları arasında Allâmei Mutlak diye şöhreti olan Mahmud bin Mesud'dur. Bir müddet Kastamonu'da oturarak oranın Hükûmdarları Muzafferüddin ve Candar oğlu Süleyman Paşa namlarına eserler yazmıştı ki bu ikinci eseri Gazalinin İhyaülulûm'unun muhtasarı olan (İntihabı Süleymanî)dir.

Aydın oğlu Mehmed Bey namına yazılan ve Arapça, peygamberler Tarihi olup Türkçeye çevrilen Arâis عرائس tercemesi [2], Hoylu Abdülmümin oğlu Hasan'ın yukarıda ismi yazılan Kastamonu Beyi Muzafferüddin namına kaleme aldığı Nüzhetülküttab نزهة الكتاب ile oğlu Emir Mahmud Bey namına ayni eserin muhtasarı olan (Kavâidürresail قواعد الرسائل) adlı kavaide dair iki eseri ve 1348 de Kütahyada yazılarak (Sahibüsseyfi Velkalem) diye âlim bir kumandan olduğu beyan edilen Ahmed bin Baba bin Abdürrezzak'a ithaf olunan sarf'a dair Kâfiye şerhi, Denizli Beyi İnanç oğlu Murad Aslan namına yazılan İhlâs ve Fatiha tefsirleri ve Türk lisanı cihetinden bu gün bile tetkike değeri olan ve Candar oğlu İsfendiyar Beyin emriyle yazılan Cevahirülesdaf جواهر الاصداف ismindeki Ku'ran tefsiri ve yine lisan itibariyle kıymeti olan ve Hızır bin Göl beyi adına terceme ve tefsir edilen Sûrei Mülk tefsiri, Monla Fenarinin Karaman oğlu namına kaleme aldığı Fatiha suresi tefsiri ve yine anın (عين الاعيان) adlı eseri bu Asırda din, sarf, tarih ve lisana dair yazılmış olan eserler cümlesindendir.

⁂

On üçüncü Asırdaki tasavvuf cereyanlarından bahsederken bu cereyanın On dördüncü asırda mühim semereler verdiğini söyliyerek nazarı dikkati celbeylemiştik. Bu asırda Anadolu, Mevlevilik (مولوى) ve Babâilik (بابائى) gibi iki mühim Ana Tarikatin tesiri altında bulunmakta idi. İşte bu tesir neticesi olarak Tasavvuf sahasında da yazılmış bir hayli esere tesadüf etmekteyiz.

Gülşehirli [Arapsun] Şeyh Ahmed tarafından 1317 de yazılmış olan Feleknâme فلكنامه ve kendi şeyhi Ahi Evren'in menakıbine dâir kaleme aldığı

[1] Manzum ve mufassal olan bu eserin bir nüshası Ayasofya kütüphane'sinde (3595) numarada olup Yıldırım Bayezid'e ithaf edilmiştir.

[2] Bir nüshası Bursa Ulucami kütüphanesinde diğer nüshası ise Artvin Mahkeme Reisi Bay Ahmed'dedir.

manzum (Kerâmâtı Ahi Evren) ve Mevlâna Celâlüddini Rûmî'den mülhem olarak ilâvelerle süslenen Feridüddini Attar'ın Mantıkuttayr منطق الطير tercemesi Gülşehri'nin Tavassuf vadisinde yazdığı eserlerdendir. Bu eserlerinden başka Gülşehrinin Fıkıh'tan manzum [Kuduri قدوری] isimli bir eseri daha olduğunu (منطق الطير) adlı eserinin sonunda tarih kısmındaki kayıttan anlıyoruz.

Arapsun kasabasının eski isminin Gülşehir olması dolayısiyle memleketi ismiyle şöhret bulan Şeyh Ahmed'in, zamanına nazaran nazmi güzeldir. Nazımlarında sevimli ve cazip üslûbu ve tasvirdeki kudret ve muvaffakiyeti göze çarpmaktadır.

Gülşehrî'nin yetiştirmelerinden olan Âşık Paşa'nın Türkçeden başka lisan bilmiyenlere tasavvuf yollarını gösteren ve (Mevlânâ) ile oğlu (Sultan Veled) den mülhem olarak yazılan (Garipname) si de kayda lâyiktir.

Anadoluda hurufiliğin intişarında pek mühim rolü olan ve bu asrın son yarısından itibaren zamanımıza kadar Anadolu ve İranda şöhret bulan Nesimî'nin ismini ve pek mühim olan divanını zikretmek zarûridir.

Lehçesi itibariyle Azerî olup, Şiirlerindeki incelik ve terennüm cihetiyle cidden büyük bir Şair olduğunda şüphe olmıyan Nesimî 1404 senesinde [1] Haleb'te derisi yüzülüciye kadar Hurufîlik akidelerini muvaffakiyetle neşretmiştir.

Son Selçuk hükümdarı Giyasüddin Mes'ud namına bir çok Kasideleri olan ve oğlu Ulu Ârif Çelebi ile Anadolu da var kuvvetiyle mevleviliği neşre çalışan Bahaüddin Sultan Veled de bu asrın ilk zamanlarındaki Mutasavvıf şairlerdendir. Veledname, ولدنامه İptidaname, İntihaname hep Mevleviliğin neşri için yazılmış küçük küçük kitab'lardır. Meşhur Rebabname'-ربابنامه sini İlhanî Hükümdarı Olcayto Hüdabende Mehmed namına yazmıştır. 1312 senesinde Ulu Ârif Çelebinin emriyle Ahmedi Eflâki tarafından kaleme alınan مناقب العارفين تاج العاشقين ismindeki Eflâki tezkiresi Mevleviliğin Anadoluda intişarına hizmet eden eserlerdendir.

1361 de Meddah mahlaslı Mevlevî Yusuf isminde bir Şâirin Candar hükümdarı Celâlüddin Bayezid (Kötürüm Bayezid) namına, şiî شيعى Ulemadan Ebu Mihnef'den ابو مخنف (Makteli Hüseyin = مقتل حسين) ismiyle terceme eylediği (Hüseyin Bin Ali) nin şehadetini tasvir eden üç bin küsur beyitli manzum Mesnevisi ve 1368 de Sıvas'ta yazdığı manzum, varaka ve Gülşah efsanesi on dördüncü asırdaki şayanı kayıt eserdendir.

Bunlardan birincisi Candar oğullarındaki Aleviliği göstermek itibariyle mühim olduğu gibi ikincisi de zamanımıza kadar Halk tabakası arasında okunması cihetiyle zikre değeri olan On dördüncü asır yadigârlarındandır.

On dördüncü Asrın başlarında henüz hayatta bulunan [vefatı 1307 den sonra] ve zamanımıza kadar şöhret ve kuvvetini muhafaza eden Tapduk Emre halifesi Yunüs Emreyi de burada zikretmek lâzımdır. Mükemmel divanı ve رسالة النصحيه isimli manzum risalesi olan Yunüs, Tasavvufî Şiirleriyle XIV üncü ve müteakip asırlardaki mutasavvıf Şairler üzerinde pek ziyade

[1] Kemalüddin Ebülgazi Sultan Hüseyin bin Mansur bin Baykara tarafından kaleme alınan مجالس العشاق da Nesiminin vefatı (837 H 1433M) senesinde gösterilmiştir [Paris Milli kütüphanesi Farisi yazmalar ilâve 1424] [Mükrimin Halil'in Kütüphanesi]

müessir olmuştur ki Sait Emre, Kasım, İsmail Ümmi, Şeyhoğlu Satı kendisinin ilk muakkiplerindendir [1].

İlmî eserlerde olduğu gibi On dördüncü Asırda mevzuları İran Edebiyatından alınmış olan Hikâye ve Şiirlere de tesadüf edilmektedir. Zaten bu asırada Anadolu'da, bilhassa İran Edebiyatının bariz tesiri gerülmekte olduğunu yukarıdanberi isimlerini yazdığımız, terceme edilmiş eserlerden anlamaktayız.

Yalnız burada nazarı dikkate alınması pek lâzım olan bir noktaya işaret edelim; o da, bu terceme edilen eserlerin bir kısmının aynen terceme olmayıp, adapte edilmek ve tevsi olunmak suretiyle meydana getirildikleridir. Bunlardan en mühimmi aslı farisî olan ve Şeyhî Sinan'ın Hüsrev ve Şirin'i tarzında kaleme alınan (Süheylü nevbehar = سهيل ونوبهار) ismindeki romandır ki hem terceme hem de adaptasyondur.

Bu manzum eserin bin beytini Mesut bin Osman'ın yeğeni İzzeddin Ahmed yazmış ve geri kalan kısmını da Mesut ikmal etmiştir. Avrupa'da basılmış olan bu eserin minyatürlü bir nüshası Çankırı mebusu Bay Talât'dadır. Şair eserin nazmında muvaffakiyet göstermiştir.

1354 te yazılarak Süheylü nevbehar derecesinde muvaffakiyet görülmeyen ve Bostan'ın بوستان bir kısmının tercemesi olan Ferhenk namei sâdi فرهنگ نامهٔ سعدی tercemesi de. Gülşehirli olan bu hoca Mesut bin Osman'a aittir. Aydınoğlu Gazî Umur namına yazılmış bulunan Kelile ve dimne tercemesi de bu, Mesud'un olup bir nüshası Lâleli kütüphanesinde 1897 numaradadır ve bu da Farisiden tercemedir.

Bundan sonra Germiyan oğlu Süleyman şahın Musahip, Nışancı ve Defterdarı olup efendisinin vefatı üzerine onun damadı Yıldırım Bayezid'e intisap eden ve Romantik bir Şair olan Germiyanlı Şeyhoğlu, Mustafa'nın eserlerini zikretmek lâzımdır.

Hoca Mesud'un şagirt ve muakkibi olan Şeyhoğlu, Hurşitname خورشيدنامه ve Kenzül kübera كنز الكبرا isimli eserleriyle şöhret bulmuştur. Şeyhoğlu, Hurşitname denilen Hurşit ve Ferehşad işimli ve 7640 beyitli manzum Romanını iptida Germiyan oğlu Süleymanşah namına yazmağa başlamış iken 1387 tarihinde anın vefatiyle bu eseri Yıldırım Bayezid'e ithaf etmiştir.

Kenzül Kübera ise siyaset ve ahlâka dair yazılmış güzel bir eserdir. 1400 senesinde ikmal edilen ve devrinin içtimaî hayatını gösteren bu eser dört bap üzerine kaleme alınmış ve evvelce Germiyan hükümdarının Çaşnigiri iken sonradan Osmanlılara intisap eden (Paşacık Ağa bin Hoca Paşa) ya ithaf olunmuştur. Bu muhim eserin yegâne nüshası Bay Fuat Köprülü'nün hususî kütüphanesindedir.

Hikâye tarzında, Edebî vadide kaleme alınan veya terceme olunan eserlerden Merendli (مرند) (Baba Ali bin Salihül'cânî) isminde bir Âlimin Germiyan oğlu Süleyman Şah namına terceme ettiği siyasî ve içtimaî hayata dair olan Kabusname = قابوسنامه ile henüz münderecatına vâkıf olmayıp yalnız Kabusname'de ismi geçen (Merzbanname مرزباننامه) de bu Hükümdar namına yazılmış bu Asra âit eserlerdendir.

[1] Fazla malûmat için Bay Abdülbaki'nin (Yunüs) adlı eserine bakın.

On dördüncü Asırda Tıp, Riyaziye, Tasavvuf İlimlerine yüksek vukufu olan ve şiirlerinde bu Asır Şairlerinin fevkinde olarak başka bir eda ve mükemmeliyet görülen Germiyanlı Ahmedî'nin yazılmış olan ilmî eserlerinden başka asıl şöhretini idame eden (İskendername)si hakkında Turi Yozef tarafından (Eski Türk Dili Yadigârları) unvanlı bir tetkik, terceme suretiyle Millî Tetebbular Mecmuasında (Sayı 4) neşredilmiştir.

Ahmedî, bu eserini 1389 senesinde bitirmiştir; eserin mevzuu İranî olmakla beraber Ahmedî buna, Anadolu ve Osmanlı Tarihinden bir hayli ilâveler yapmıştır.

Menteşe oğullarından Mehmed Beyin emriyle Toğan, Şahin ve sâir av kuşlarına, av köpeklerine ve hulâsa avcılığa ait yazılmış bir eseri, Bâznâme بازنامه ismiyle Farisiden Türkçeye çeviren Bercin (Pecin) li [1] Mehmed oğlu Mahmud da bu asır sonlarında Anadolu'da yetişen ilim Adamlarındandır.

On dördüncü asrın son yarısında yaşayarak Siyaset âleminde olduğu gibi ilmî eserleri ve üç lisandaki Şiirleriyle büyük şöhret sahibi olan Sıvas hükümdarı Kadı Bürhaneddin Ahmed, (vefatı 1398) Germiyanlı Ahmedîden sonra bu asrın sonu sayılabilir.

Muharebeden el çektiği kış gecelerinde İksirüsseâdât Fi esrarilibâdât اكسير السعادات في اسرار العبادات isimli üç baplık eserini yazan [2] ve Sadüddini Teftazâni'-nin usuli Fıkıhtan تلويح Telvih adlı eserini tenkit ile ona, Tercihüttevzıh ترجيح التوضيح isimli telifiyle mukabele eden ve eserinin başında İran tesiri altında kalan Sadüddini Türk irfanı namına muahaze eyliyen bu büyük âlim hükümdarı, islâm âlemi Hanefî Mezhebinin yüksek Fakihlerinden sayarlar.

Bürhaneddin'in Arapça şiirlerini arap Edebiyatiyle meşgul olan yüksek edibler pek kuvvetli bulmaktadırlar; Türkçe Rübaî, Gazel, Tuyug'ları lisan itibariyle kaba ve lehçe itibariyle Azerî'dir; fakat bu manzumeler arasında samimî tasvirler ve Bürhaneddin'in haşin ve mücadeleci ruhunu aksettiren güzel parçalar görülür.

Bürhaneddinin güzel bir kütüphanesi olduğunu elimize geçen muhtelif eserlerin başlıklarından anlamaktayız.

Bürhaneddin Ahmed'in emriyle, onun zamanı vak'alarına dair Azizi İsterâbâdî عزيز استرابادى tarafından yazılan ve Anadolu Tarihi için pek kıymetli bir Mehaz = مأخذ olan Bezmü rezm بزم ورزم de On dördüncü asırda Anadolu Tarihinin bir kısmını aydınlatması itibariyle kaydedilmeğe lâyık eserlerdendir.

Yine bu asırda Saruhan oğullarından Saruhan ve oğlu İlyas Bey ile Saruhan'ın kardeşi Ali Beyin ve bilhassa İshak ve oğlu Hızır Şah'ın pek çok ilmî ve içtimaî müesseselere âit vakıfları olduğunu söylemek lâzımdır. Yine bu Saruhan Âilesinden Yakub bin Devlethan namına da (Kitabı Bahnamei Şahî) isimli Salahüddin isminde bir âlimin Farisiden terceme ettiği bir eser de vardır; Eserin aslı نصير طوسى Nasiri Tûsî'nindir.

[1] Becın, Barcin, Peçin Kasabası Milâs yakininda şimdi bir köy olup Menteşe oğulları zamanında hükûmet merkezi idi.

[2] اكسير السعادات في اسرار العبادات sonradan Timurtaş paşa zade Umur beyin emriyle (قرة عين الطالبين) ismiyle Türkçeye çevrilmiştir.

Bu kısmı kapamadan evvel Anadolu Selçukileri zamanındanberi İlmî faaliyeti devam eden Amasya'daki hareketten de kısaca bahsedelim; burada Ertena Beylerinden Âlim bir şahsiyet olan Hacı Şadgeldi paşa ile oğlu Emir Ahmed'in Beylikleri esnasında gerek bu Beyler namına ve gerek müstakil eserler yazılmıştır. Mehmed Cemalüddin'i Aksarayî tarafından Hacı Şadgeldi namına Ravzatülulema روضةالعلما isimli Mevâız ve Hikmeti İslâmiyye den bahis bir eserin Tercümesi olan Teferrücülümera تفرجالامرا ile yine aynı Âlim tarafından Hacı Şad geldi adına yazılan Fıkha ait كتابالاسئلهوالاجوبه ile Amasyalı İzzüddin Mehmed'in ayni zat namına telif ettiği 215 Şer'î شرعی munazaraya dair Fıkıh'dan كتابالمناظره ve Hacı Şadgeldi'nin oğlu Emir Ahmed adına kaleme alınan Hüsamüddini Kâti'nin Miftah şerhi [Belâgat بلاغت den] bu cümledendir. Bunlardan başka Hacı Şadgeldi'nin Fıkıh ve usulden المنار المنظور isimli bir eseri [1] ile mühim bir kütübhanesi ve Keza oğlu Emir Ahmedin de yine bir kütübhanesi olduğunu da biliyoruz.

***

On dördüncü Asırdaki Anadolu Beyleri içinde Kastamonu hükümdarı Muzafferüddin Yavlak Arslan, Sıvas hükümdarı Ertena ve Kadı Bürhaneddin Ahmed ve Amasya Beyi Hacı Şadgeldi paşa ile Aydın oğlu İsa ve Saruhan oğlu İshak beyler ilmî şahsiyet sahibi hükümdarlardandır.

Bunlardan Ertena ilmî mübahase ve münakaşa meclislerine zevcesini de iştirak ettirirdi, Seyyah İbni Batuta, Ertenanın Arapçayı fesâhatle konuştuğunu söylediği gibi ilmî tetkikat ve tetebbuatta bulunduğu da meşhur âlimlerden Takiyüddin Aliyyüssübki تقىالدين على السبكى (vefatı 1349) nin mütaleasiyle sabittir.

Kadı Bürhaneddin Ahmed ise haftanın üç gününü, İlim adamlariyle mübahaseye tahsis etmişti. Meşhur Şirazlı Allâme, genç olmasına rağmen Kastamonu hükümdarı Candar oğlu Süleyman Paşanın, zamanını Devlet idaresiyle ilmî mübahaselere hasreylediğini bu hükümdar için yazdığı İntihabı Süleymanî = انتخاب سليمانى isimli eserinin başında beyan etmiştir.

On dördüncü Asra dair yukarıdan beri hulâsa ettiğimiz satırlar dikkatle gözden geçirilecek olursa Anadolu Beylerinin irfan hayatına verdikleri ehemmiyet bütün şümûliyle göze çarpar; bu asırda, gerek ilmî eserlerin tercemelerinde ve gerek Şair ve Nâzımların Şiir ve Manzumelerinde daha çok farisî eserlerden istifade edildiği görülmektedir.

Bir çok İran âlim ve Şairlerinin Türkçeye terceme olunan eserlerinden bir kısmının aynen değil ilâve ve tavzihlerle lisanımıza geçmiş olmasını burada tekrarlamak isteriz. Aynen terceme edilen parçalar ise pek büyük bir muvaffakıyetle Türkçeye nakledilmiş fakat fazla miktarda yapılan tercemeler yüzünden bir takım Arap ve Fars kaidelerinin alınması suretiyle Türkçenin istiklâli sarsıntıya uğramıştır.

XV inci Asırdaki Fikrî Cereyanlar :

Bu asırda bir Asır evvelkine nazaran gerek İlim şubelerinde ve gerek Edebiyat ve Şiir vadilerinde telif ve terceme suretiyle daha ziyade tekâmül

[1] تفرجالعلما Nuriosmaniye Kütübhanesi No 2347 ve Amasya tarihi C 3 S. 111, 112, 130

etmiş eserlerin mevcudiyetini görmekteyiz; bilhassa bu Asırda 1402 vakasından yani Ankara muharebesinden sonra yarım asırlık muvakkat bir zaman için Osmanlı istilâsından kurtulan Anadolu Beyliklerinde Siyasî gaile'lere rağmen Fikir cereyanları yine devam etmekte idi.

On dördüncü Asırda İlim merkezleri olduklarını bildiğimiz Anadolu şehirlerinin bir kısmı henüz bu Asırda şöhretlerini muhafaza etmekte idiler; Osman oğullarının Bursa, Amasya şehirleriyle Karaman Germiyan ve Candar oğullarının Konya, kütahya ve Kastamonu, şehirleri, bu Beyliklerin en kuvvetli ilim yurtlarındandı. Sıvas ve Kayserinin On dördüncü asır sonuna kadar devâm eden kuvveti za'fa uğramış, Tire, Ayasluğ [Selçuk] şehirleri ise evvelki ilmî faaliyetlerini ancak kısmen muhafaza eylemekte bulunmuşlardır.

Yüksek ilim adamlarını etraflarına tpplayarak onları himaye eden Karaman, Germiyan ve Kastamonu sarayları bu asrın ilk yarısına kadar bu kuvvetlerini muhafaza eylemişlerdi; fakat bu asrın diğer yarısında ise bütün bu kuvvet artık tamamiyle Osmanlı sarayına ve Osmanlı şehzadelerinin bulundukları merkezlere intikal eyleyecekti.

1420 den sonra bir kısmı Osmanlılara geçen bu beyliklerin, geri kalanları da aşağı yukarı 1470 tarihine kadar Osmanlı idaresi altına alınmış olduğundan bu tarihten itibaren İlim ve Fikir adamlarının Osmanlı sarayına ve vilâyetlerdeki Osmanlı şehzadeleri etrafına tehacümünü tabiî görmek lâzımdır.

On beşinci asrın ilk yarısında Osmanlı hümdarı İkinci Murad Bey ile onun beyleri namına bir hayli Türkçe eserler yazılırken Kraman oğulları da yapmış oldukları İlim âbidelerini İlim adamlarının vücutlariyle yükseltiyorlardı. Yarıcâni ismindeki Şairin Karaman oğlu birinci Alâüddin Beyin [vefatı 1398] emriyle on dördöncü Asır sonlarında yazmış olduğu Farisî Karaman oğulları Şehnamesi, bu On beşinci asır sonlarına doğru Şikârî [vefatı 1506] ismindeki Âlim tarafından Türkçeye çevrilirken yine aynı Âile Hükümdarları, Allame Feyzullah, Hoca Fakıh, Fehhar, Halimî, Nizâmî, Hızır Bin Mahmud [1] adlı İlim, Şiir ve Edebiyat mensuplarını saraylarıı etrafında toplayarak Türk İrfanının yükselmesine hizmet eyliyorlardı. Karaman Hükümdarı İbrahim Bey tarafından mürahhas olarak Murad II ye gönderilen Karamanlı Hamza, [vefatı 1466] Tefsir تفسير ve Hadis حديث de mutehassıs idi, keza 1429 da vefat eden ve Karaman kasabasında müderrislik yapan اشراق التواريخ müellifi Nigdeli Kara Yakub ve yine müdakkik bir Âlim olan Karamanlı Sarı Yakub Karaman oğulları devri Âlimlerindendir[2].

Memleketindeki İlim hareketlerine rehber olan, eseriyle İslâm Âleminde şöhreti bulunan Kastomonu Hükümdarı Candar oğlu İsmail Bey zamanında, Kastamonu en mühim bir ilim şehri olmuş ve hatta İsmail Beyden sonra da onun ekdiği tohumlarla epey zaman kuvvetini muhafaza eyle-

[1] Fehhar ve nizami hakkında جامع النظائر ile latifî tezkiresine bakınız. Hızır bın Mahmud İbrahim bey vakfiyesinde sahidler arasındadır. [Belleten: Türk Tarih kurumu Mecmuası sayı 1].

[2] Bu iki Âlim meşhur Monla Fenâriden ders görmüşlerdir. Osmanlı müellifleri Ulemâ Faslı C. I. S. 341, 397 ve شقايق نعمانيه

mişti [1]. Seyyid Şerif Talebesinden Seyyid Ali Acemî ile Bursalı Kadı Zadei Rumî Talebesinden Riyaziyat Mütehassısı Şirvanlı Fethullah, kırâet = قراءت de ihtisası olan ve İsmail Bey namına Tecvitten meşhur Risalei Münciye'yi yazan Kastamonulu Ömer, ve yine İsmail Bey adına معيار الاشرار والاخيار Mîyarül'-eşrarı vel'ahyar'ı telif eden Halil oğlu Yunüs, İsmail Bey tarafından ilim ve faziletine hörmeten kendisine medrese ve kütüphane yaptırılan Niksarlı Muhyiddin ve göz tedavisine dair مفتاح النور وخزائن السرور = Miftahünnûr ve Hazâinüssürür ve Zahirei Muradiye ذخيرۀ مراديه isimli Türkçe mufassal Tıbbî eserlerin [2] müellifi Sinoplu Halil oğlu Mümin vesaire gibi ilim Adamları Sinoplu Mehmed, Kastamonulu Türâbî, Hâmidî, Senâyî, Hâkî حاكى gibi Şair ve Edipler Candar oğlu İsmail Bey sarayına mensup idiler. Aslen Tebrizli olup Anadoluya gelerek İsmail Beyin hizmetine giren Tabib ve edib Kemalüddin, sonrandan Osmanlılara intisab etmiştir.

Candar oğulları memleketinde Süleyman paşa ile başlayan ilmi hareketler tedrici surette inkişaf ile On beşinci asırda en yüksek derecesini bulmuştu; bu asırda İsfendiyar bey oğlu Bafra Valisi Hızır bey adına 1414 de bir Miracname kaleme alınmış ve bundan başka İsfendiyar'ın diğer oğlu Kasım bey namına da Türkçe (خلاصة الطب) eseri yazılmıştır.

İsmail Bey, İslâm Hukuku Fıkıhtan (Hulviyyatı Şâhî حلويات شاهى) ismindeki yetmiş baplık büyük eserini Türkçe yazarken, etrafındaki ilim adamlarına da Türkçe eserler telif veya terceme ettirmekte idi.

İdaresi altındaki şehir ve kasabaların bir çok yerlerini Cami, Medrese, kütüphane, İmaret, köprü, han, gibi medenî müesseselerle süsleyen İsmail Bey Candar Ailesinin en yüksek bir simasıdır.

Bir buçuk asırdan fazla bir zaman memleketlerinde gerek namlarına ve gerek müstakil olarak eserler yazılan Candar oğulları, bu eserlerin bilhassa Türkçe olmasına ehemmiyet vermişlerdir.

Anadolu Beylerinden Germiyan hükümdarı ikinci Yakub beyin Sarayı İlim ve Fikir Adamları için On dördüncü Asırda babasının zamanındaki kuvvetini muhafaza ediyordu; Ahmed Dâî, Şeyhî Sinan- İshak Faik gibi On beşinci Asrın büyük Âlim ve Şairleri bu sarayda himaye görüp yetişmişlerdi.

Bunların içinde yüksek bir Âlim olan İshak Fakihin eseri olup olmadığını şimdilik bilmiyorsak'ta, bu zâtın Süleymanşah ve oğlu Yakub zamanındaki ilmî kudreti ve siyasî nüfuzu malûmumuzdur.

1428 den sonra vefat ederek memleketi olan Kütahyanın bir buçuk saat yakınındaki Dumlupınar köyüne defnedilen ve Türk Edebivat ve Şiir âleminde Şeyhüşşuarâ = شيخ الشعرا diye şöhreti olan Şeyhî Sinan, hem ilim ve hem de şiir cihetiyle zamanının en ileri gelen şahsiyetlerindendi; ikinci Yakub beyin Müsahip ve Tabibi olan ve efendisinin vefatına acıklı mersiyeler söyleyen Şeyhî, Osmanlı Hükümdarı Çelebi Mehmedin, Yakub

[1] Nitekim on altıncı asır başlarında Kastamonu'nun ılısu kazasından Şinasi'nin vefanına mebni bitiremediği مروج اللغات ismindeki Lügati, yine aynı yerden Cafer bin Hacı Davud ikmal etmiştir. Yirmi sekiz bab üzerine tertib edilen bu lugatteki Arabca kelimeler Türkçe ve Acemceye terceme edilmiştir.

[2] ذخيرۀ مراديه yi (841 H 1437) de Murad II namına telif etmiştir.

beyden ricası üzerine sonradan intisap etmiş olduğu Osmanlı sarayının himayesinde de en güzel ve bediî şiirleriyle birinciliği kazanmıştı. Ben burada Şeyhî'nin eserlerinden ve şiirlerindeki kudretten bahsedecek değilim; yalnız onu Germiyan oğlu sarayının yetiştirdiğine işaret edip geçeceğim.

Yine Germiyanlı olup Yakub beyin sarayında yetişen ve fakat Şiir vadisinde Şeyhî kadar şöhreti olmamakla beraber Anadolu Şairleri arasında yeni görülen bir tarzda manzumeleri olan Ahmedi Daî'nin احمد داعی şiirlerindeki ayrı bir hususiyet'de, Şeyhî gibi tasavvuf vadisine gitmemesidir. Mükemmel divanı olan ve Osmanlı Padişahı ikinci Murad'la onun Beyleri adına eserler yazan Dâî'nin Germiyan oğlu Yakub bey namına da bir Tâbirname tercemesi vardır. Yakub beyin emriyle Farisiden Türkçeye çevrilen bu eser on beşinci asırda Germiyan beyleri namına yazılmış son yadigârlardandır [1].

Burada Menteşe oğlu İlyas bey adına İlyasiye الیاسیه namiyle Tıptan Arapça bir kitap yazarak sonra bu eserini İlyas beyin emriyle Türkçeye çevirmiş olan Şirvanlı Mahmud oğlu Mehmed'in ismini zikrederek On beşinci asırda Anadolu beyliklerindeki Fikrî hayata dair icmal ettiğimiz bu kısmı kapayabiliriz.

On dördüncü Asır sonlarında memleketinde ilmî ve içtimaî müesseseler yapdıran Saruhan oğullarından İshak beyin oğlu Hızır şah bey de babası gibi zaviye ve cami vücude getirmiştir. Müellifi meçhul olup üzerinde (Hızır bin İshak bin İlyas bin Saruhan) Tuğrası olan (كتاب الشطرنج) ya bu hükümdar namına telif edilmiş veya anın kütübhanesi için yazılmış olacakdır [2].

KARA KOYUNLU VE AK KOYUNLU'LARDA FİKİR HAYATI

On beşinci asrın ilk yarısı içinde şarkî Anadolu ve İran'da yarım asırdan ziyade bir zaman (1330-1410 senesine kadar) Siyasî hâdiseler sebebiyle sönük yanan bir ışığın yeniden parladığını görmekteyiz. Tebriz'i kendilerine merkez yapan Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri inkişaf ederken evvelce İlhaniler zamanında mühim bir ilim şehri olan Tebriz'de eski kuvvetini tekrar elde etmeğe çalışmakta idi.

Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf Bey, bir taraftan askerî teşkilâtını tanzim ve memleketinde ziraat ve Ticaretin terakkisine çalışıyor, diğer taraftan da bazı müesseseler yapmağı da ihmal eylemiyordu.

Kara Yusuf'un oğlu (Cihanşah) ın hakikî حقیقی mahlası ile Şiirleri olduğunu ve meşhur Abdürrahmanı Câmi ile mektuplaştığını, şairlerle oturup kalktığını, ve keza Şah Budak ile İskender'in iki kızının şâir olduklarını da biliyoruz. Meşhur Âlimlerden Celalüddini Devvani, Akkoyunlulara intisab etmeden evvel Cihanşah mensubininden olup Tebrizde anın Medresesinde

[1] Bu Tabirnâme Tercemesi Hekim oğlu Kütüphanesi No. 588 dedir
[2] Esad efendi Kütüphanesi No. 2866

müderris idi; Şeyh Mevlâna Kasımî müntesibininden Şeyh Sücâuddin bin Kemalüddini Kirmanî, Hadikatülmeârif (حديقة المعارف) ismini verdiği ve (867H 1462 M) senesinde ikmal ettiği (Gülşeni raz = گلشن راز) şerhini Cihanşah namına kaleme almıştı. Şair Mevlana Tusî de Cihanşah ile oğlu şah Budağ'a mensubdu. Şiire ve Musikiye intisabı olan Cihanşah'ın vefatiyle İranda vukua gelen Taç ve Taht kavgaları pek uzun sürmedi; Karakoyunlu padişahı Uzun Hasan Beyin, Azerbaycan ve sonra da tekmil İran ve Irâka sahip olması fikir hayatına yeni bir can vermişti.

Şarkta büyük bir Devlet ve maruf tâbiriyle bir İmparatorluk kuran ve Devletini kuvvetli esaslara bağlamak isteyen Uzun Hasan Bey, pek mükemmel bir idare ve Askerlik Teşkilâtı vücude getirdiği sırada memleketinde İlim ve Fennin yayılmasına da çok ehemmiyet verdiğinden her tarafta Medrese, İmaret vesâir hayırlı müesseselerle Tebriz ve diğer şehirleri ihya etmekte, Irak, İran ve Mâveraünnehir ve Türkistanın Âlim, Şair ve Ediplerini davet ile etrafında toplamakta idi.

Efendisi Ulug Beyin, katlinden sonra oğlundan yüz çevirerek hacca gitmek bahanesiyle yola çıkan meşhur Riyaziye ve Heyet Âlimi Ali Kuşçu Tebriz'den geçerken Uzun Hasan Beyin rica ve israriyle orada alıkhnulmuştu. Yine yüksek ilim Adamlarından olan ve ayni zamanda iyi bir şâir bulunan Celâlüddini devvanîde bu hükümdarın pek çok ihsan ve iltifrtına nail olmuş ve İngilizceye de terceme olunan (لوامع الاشراق في مكارم الاخلاق) yani Ahlakı Celâlî ismindeki meşhur eserini Uzun Hasan Beye ithaf etmişti. Yine Hasan beyin emriyle Mehmed bin Mansur isminde bir alim yirmi kiymetli madenin sûreti tekevvün, evsaf ve sûreti istimalinden bahis (Cevahirname جواهرنامه) ismiyle bir eser yazmıştır. Farsiden Tüıkçeye çevrilen (Kranı Habeşi) hikâyesi de bunun namına olmalıdır.

Meclisinde ilmî mübahaselere pek ziyade kiymet verip bunlardan hoşlanan, vukuf ve ihata kabiliyeti yüksek olan Uzun Hasan bey [1] ile oğulları Halil ve Yakup Hanlar namlarına da ilmî eserler yazan Celâli devvanî Akkoyunlu Âilesi zamanında pek âsude yaşamıştı. 1502 de ölen Celalı devvani, Halil Sultan namına kelamdan Tecrid üzerine Haşiyei kadimey'i (حاشية قديمه) ve Yakub Han adına da Risâlei Adâlet (رساله عدالت) isimlerindeki eserlerini telif eylemişti.

Uzun Hasan Bey zamanına ait vekayii kaleme alan Tahranlı, Mevlâna Ebubekir, yüksek Riyaziyatçı olan Mahmud Can ve Alim ve Edib Kadı Mesihüddini İsâ Sâvci, Celâli Devvanî ve Ali Kuşçu, İdris Bitlisi ile beraber Uzun Hasan Bey sarayının müdavimlerinden bulunuyorlardı.

Uzun Hasan Beyin kendi kütüphanesindeki vazife sahiplerinin adedinin elli sekiz olduğu nazarı dikkate alınacak olursa bu büyük şark Hükümdarının ilme karşı gösterdiği hörmetin derecesi anlaşılır. Musikiyi de ihmal etmeyen ve seferlerinde bile beraberinde Ehli Tarap (اهل طرب) ismi verilen saz heyeti bulunduran Uzun Hasan Beyin maiyetindeki bu heyetin mevcudu doksan sekiz kişi idi [2].

[1] Uzun Hasan Beyin her hafta Cuma geceleri Tebriz Âlimlerini huzurunda toplıyarak Buharî okuttuğunu ve kendisiyle bu Âlimleri mubahese ettirdiğini Tarihi Yeşbek müellifi (ibni Eca = ابن ايا) yazıyor.

[2] عرضنامه Arznâme

Hasan Beyin oğlu Yakub Han zamanında [vefatı 1490] babasının devrindeki İlim, Şiir ve Musiki hayatı daha mükemmel olarak devam etmiştir.

Güzel yazısı ve Türkçe, Farsca Şiirleri olan, Edip, Şair ve Musikişinasları himaye ile namına pek çok Kasideler yazılan [1] Yakub Han devri, bu Âilenin ilme verdikleri yarım asırlık hayatın en parlak devri addedilmelidir. Hükümdarın Mahremi محرم olup kıymetli Âlim ve yüksek bir Şair olan Kadı İsa Savcî ile şeyh Şerefüddini Mahmud dergüzini درگزنی ahfadından Necmüddin Mesud, Divan kâtibliği ve Nişancılık eden Meşhur İdrisi Bitlisi ve (Tarihi Alem Arayı Emini=تاریخ عالم آرای امینی müellifi Fazlullah Ruzbehan فضل الله روزبهان ve Celâli Devvanî ve Ebubekri Tahrani'nin oğlu Alim ve Şair Mevlana şah Mahmud ve Yakub Hanın pek ziyade teveccühünü kazanmış olan Şair mevlana Hurremî ve Şairlerden Emiri Hümâyun, Harzemli mevlana Enisi, Habibii şarkî, Derviş dihki daha bir haylı Edib ve şâirler bu devirde yüksek varlıklarını göstermişlerdir. Bunlardan (Fazlullah bin Ruzbehan) ın (Tarihi alem ara) sı Yakub bey zamanına âit bir tarih olup anın emriyle yazılmıştır. Yine aynı zatın Yakub Han namına 1487 de yazdığı (بدیع الزمان فی قصة حی ابن یقظان) isimli hikâyesi vardır. Fazlullah'ın Babası Ruz Behan, Akkoyunlu ümerasından olub Yakub Han'a (ثمرة الاشجار) isimli eserini ithaf etmişiir.

Akkoyunlu Âilesinden olub Mardinde hükûmet eden Cihangir'in oğlu Kasım beyin bir kütübhanesi olduğunu biliyoruz. [2] Bunlardan Göde Ahmed bey zamanı [vefatı 1497] Yakub Han devrinin devamı ve sonu addedilir.

***

On beşinci asırda Anadolu Beyliklerindeki ilim cereyanlarını gözden geçirirken Tefsir, Hadis, Ahlâk, Tasavvuf, Kelâm, Fıkıh, Heyet, Riyaziye, Tıp, Tarih, Siyaset, Şiir ve Edebiyat gibi muhtelif ilim şubelerine âit eserlerin bir Asır evvelkine nisbetle daha güzel ve daha vâkıfâne Türkçeye çevrildikleri ve yine bir Asir evvelki cereyana nazaran Riyaziye, Tıp ve Heyet'e dair olan eserlerin daha mebzul olduğu görülmektedir; bundan başka bu Asırda yazılan gerek saray ve gerek halk şiir ve Manzumelerindeki incelik te ayrıca nazarı takdiri celp eylemektedir [3].

---

[1] Lübbüttevarih [Mirza Yahya. Vefatı 1553].

[2] مسند امام اعظم Çorlulu Kütüphanesi No. 139

[3] On dört ve On beşinci Asırlarda Fikrî cereyanlara ait kısmı yazarken aşağıdaki eserlerden istifade edilmiştir.

Bay Fuad Köprülü'nün Türk edebiyatı Tarihi ve ilk Mutasavvıfları ile Yeni Türk mecmuasındaki iki makalesi ve on üç, on dört ve on beşinci asırlarda Anadolu Türk edebiyatı hakkında İslâm ansiklopedisindeki yazıları; İbni Batuta seyahatnamesi, muhtelif kütüphanelerde Anadolu Beyleri ve diğer isimlerini yazdığımız hükümdarlar namına kaleme alınan eserlerin tetkiki neticesinde elde edilen notlar, Arznâme, Câmiüddüvel, Keşfizzunûn کشف الظنون, Şakayıkı Numâniye, Düreri Kâmine درر کامنه, Sıvas şehri, Acâyibülmakdur, عجایب المقدور Âyanülâsır, اعیان العصر Ahsenüttevarih, Celâlüddini Devvani' nin eserlerini havi mecmua, Karakoyunlu ve Akkoyunlulara dair yazılmış farisî eser (Millet kütüpanesi) Lübbüttevarih, Sam Mirza Tezkiresi, Mecalisülmüminin [B. Mukrimin Halil'in Hususî Kütüphanesi] Mecalisülüşşak, devletşah Tezkiresi, Tarihi Yeşbek, Şuara Tezkireleri ve muhtelif Tarihler'le eserlerden alınan notlar.

III

XIV VE XV İNCİ ASIRLARDA

ANADOLU BEYLİKLERİYLE KARAKOYUNLU VE AKKOYUN-LU'LARDA İLMÎ, İÇTİMAÎ MÜESSESELERE BİR BAKIŞ

On dört ve On beşinci Asırlarda Anadolu'da Fikir hareketlerine dair biraz malûmat verdikten sonra yine bu Asırlar'da aynı Hükûmetler zamanına âit bazı İlmî ve İçtimaî müesseselerden kısaca bahsedilmek lâzımdır.

Fikir hayatını yazarken söylediğimiz gibi Anadolu Beyleri Siyasî cereyanlar arasında çabalayıp Bizanslılar ve Frenkler'le mücadele ettikleri sıralarda bile kendi memleketlerindeki fikir hareketlerini ihmal etmemişler, bilâkis onu himaye ile inkişaf ettirmek için muhtelif Beylikler âdeta birbirleriyle rekabet'e girişmişlerdi. Kastamonu'da Emir Çobanoğlu Muzafferüddin ile Candar oğlu Süleyman Paşanın himaye ettiği meşhur Allâme Kutbüddini Şirazi ve Osmanlı padişahına gücenerek Karaman oğullarının yanına giden Molla Fenarî ile Talebesine Karaman oğlunun ihsan ve iltifatı[1] Candar oğlu İsmail Beyin Mevlâna Halil Hayreddin'e Osmanlıların en yüksek müderrise verdikleri yevmiye kadar maaş tahsisi ve yine ayni hükümdarın bir Âlime hörmeten Kastamonidaki medresesini yaptırması; Uzun Hasan Beyin Ali Kuşçuyu himayesi, Kadı Bürhaneddin Ahmed'in bu husustaki kadirşinaslığı, Aydın oğlu Mehmed Beyin İbni Melek denilen Âlimi himayesi ve daha bu gibi adedi ipi bir yekûn teşkil eden İlim Adamlarının Türk Beyleri tarafından himayeleri ve bunlara hörmeten Anadolu şehirlerinde medrese, kütüphane gibi müesseseler yapılması Anadolu'da Selçukilerinin son zamanlarında bir tevakkuf devri geçirmekte olan fikir hareketlerine yeni bir faaliyet vermişti. Keza Edip ve Şairlerle, Nakkaş, Mimar, Oymacı vesair san'atkârların büyük himayeye mazhar olduklarını da bu hükümdarların yaptırdıkları müesseselerde bize yadikâr bıraktıkları pek kıymetli eserlerinden istidlâl etmekteyiz.

Biz burada Anadolu Beyliklerinin İlmî Müesseselerinden bazılarının isimlerini zikredeceğiz; bundan başka bu Beylerin, Selçukilerin bıraktıkları müesseselere yenilerini ilâve eylediklerini ve Haçlı seferlerinden sonra Selçukilerin elinden çıkan garbî Anadoluyu elde ederek bu sahalarda adedi yüzleri geçen İlmî, İçtimaî eserler bırakmış olduklarını bugün bile görmekteyiz

Evkaf kuyudı kadime «قيود قديمه» dairesindeki vakıf kayitlariyle Defterhanedeki vesika ve defterlerde mübalâğasız olarak bu Beylikler zamanında yapılan Cami, Medrese, İmaret, Mektep, Kervansaray, Han, Hamam, Çeşme, Köprü, su yolu, yolcuların istirahatine mahsus Zaviyelerden her birinin adedi bini geçmektedir. Ben bu hususta bir fikir verebilmek için Cami, ve Medreseler

ile İmaret denilen İçtimaî müesseselerin bazılarının isimlerin zikretmekle iktifa edeceğim.

1 — Karamanlılara âit başlıca eserler:

Ermenâk'de Karaman oğlu Mahmud Bey Camiiyle oğlu Musa Beyin yine oradaki Cami ve Medresesi, aynı yerde Emir Musa'nın Karaman Medresesi, Karaman oğlu Alâüddin Beyin zevcesi Nefise Sultanın Hatuniye ismi verilen Karamandaki Medresesi, Niğdede Ak Medrese, Karaman oğlu İbrahim Beyin Karaman ve Konyadaki Cami, Medrese ve İmaretleri.

2 — Germiyan oğullarına âit:

Kütahyada Vacidiye (Demirkapı) medresesi, Afyonda Kubbeli cami, Denizlide İnanç Bey İmaretiyle yine buradaki Germiyan oğlu Süleyman Şah Camii, Kütahyada Kale, Kurşunlu, Pekmezpazarı, Çatalçeşme camileri, yine orada İshak Fakih Cami ve Medresesi ile Germiyan oğlu Yakub Çelebini Mescid, Medrese ve İmareti.

3 — Eşref oğulları:

Zamanı pek az süren bu Beyliğin en nefis Mimarî eserlerinden olan Beyşehrindeki Eşref oğlu Süleyman Şah cami ve Medresesi ile oğlu Mübarezeddin Mehmed Beyin Akşehirdeki camii.

4 — Hamid oğulları:

Eğridirde Dündar Bey, Burdurda Muzafferiye, Korkudelinde Sinanüddin Bey Medreseleriyle Hanıkah denilen Misafirhane ve imaret.

5 — Menteşe oğulları:

Urhan Bey zamanına ait Milâs ve Peçindeki Medrese ve Camiler ile oğlu İbrahim Beyin Balat ve Muğladaki camileri, Ahmed Gazinin Milasdaki camiiyle Peçindeki Cami, Medrese ve imareti ve İlyasa Beyin Sökenin Balat köyündeki sırf mermerden yapılmış Camii ile Medrese ve İmareti.

6 — Candar oğulları devri:

Kastamonı'da İbni Neccar yahut Eli güzel, Safranbolu'da Gazi Süleyman Paşa, Bakırküresi kasabasında yine o devre ait Camiler Araç'ta Kürei Hadid, Göl'de Mahmut bin Âdil, Araç'ta Kötürüm Bayezid ve Sinopta yine Kötürüm Bayezid devrine ait saray, Ulubey, Kadı, Fetihbaba Cami ve Mescitleriyle Taşköprü'de Muzafferüddin Yavlak Aslan Medresesi yine bu Âileden İbrahim Bey ile oğlu İsmail Beyin Kastamonideki cami, medrese, kütüphane, Mektep ve İmaretleri, Çankırı'da İsfendiyar oğlu Kasım Beyin cami, Medrese ve imareti.

7 — Aydın oğulları:

Aydın oğlu Mehmed Beyin Birgi'deki Cami ve Medresesi ile oğlu İsa Beyin Ayasluğ'daki (Selçuk) sırf mermerden yapılmış olan cami ve İmareti ve diğer oğlu Süleyman Şahın Tiredeki İbni Melek Medresesi, yine Ayasluğ'da Gazi Umur Bey kızı Azize hatunun imareti ile İzmirde Cüneyd Bey İmareti.

8 — Saruhan oğulları:

Manisa'da Saruhan oğlu İshak Beye ait Ulucami, Medrese ve İmaret, Demirci'de yine o Âileden Yakub bin Devlet Han Medresesi, Hızır Şah Beyin Ataladaki Cami ve hamamı ile yine bu aileden Pekce Beyin Gördes'deki camii ve bu gibi daha bir haylı müesseseleri.

9 — Ertenlara Beye âit eserler:

Kayseri'de köşk Medrese ve İmareti ile Zilede sırf yolculara tahsis edilen Sayisbey Misafirhanesi ve yine orada Kadı Bürhaneddin Ahmedin Medresesi.

10 — Akkoyunlu ve Karakoyunlular:

Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah'ın Tebrizdeki sırf mermerden yapılan Gök Mescid ile Medresesi ve zevcesi Beykûm hatun (Hatun han) ın Medrese ve İmareti, yine Tebriz'de Uzun Hasan Camii (Hasan padişah Mescidi), Mardinde Akkoyunlardan Kasım. Hamza ve Cihangir'in zaviye ve Mescid ve Medreseleri ve yine bu Âileden Bayındır Bey bin Rüstem'in Ahlat'taki İmaret, Medrese, Cami ve hamamı.

11 — Dülgadir oğulları:

Nasırüddin Mehmed Beyin Kayserideki Hatuniye Medresesi ile Alâüddevle Beyin Maraş, Antap, Antakya, Elbistan ve diğer yerlerde vücude getirilmiş olduğu Cami, Medrese, İmaret. ve Zaviyeleri.

12 — Ramazan oğulları:

Ramazan oğullarından Halil, Piri Mehmed, İbrahim Beylerin Adana ve Tarsus'ta yaptırdıkları Cami, Medrese ve İmaret On dört ve On beşinci asırlarda Anadolu'da yapılmış olan Müesseselerin ancak yirmide birini teşkil eder.

Bu saydığımız eserlerden başka adedi daha pek çok olan Cami, Medrese, Zaviye, Çeşme, Köprü, Hamam, Han ve Kervansaraylar ile su getirmek ve su yolu yapmak gibi diğer bir çok eserler varsada yukarıda saydıklarımız bile bu hususta bir fikir verebileceğinden fazlasını kayde lüzum görmedim [1]; hele gelip geçen yolcuları barındırıp onlara hizmet etmek üzere tesis edilen vakıflar o kadar çoktur ki yalnız isimlerini yazmak bile sahifeleri doldurur. Bu yolcu zaviyelerinden başka Anadolu Beyleri, muhitlerinde nüfuzlu ve hörmete şayan birçok şeyhlere ve Ahilere yine Zaviyelerine gelen Misafir, Fakir vesair yolculara ve kendi şahıslarına sarf edilmek üzere vakıflar vapmışlar [2] ve bunların müridlerini vergilerden muaf tutmuşlardı.

***

Bir kısımmı yazdığımız İmaretler yalnız yemek yiyecek yerler olmayıp vakfın vüs'atine göre, Cami, Medrese, Aşevi, Hastahane, Darülkurra ve Kütüphaneyi de şamil bir külliye idi. Fakat Osmanlı Defterhane kayitlarında İmaret tabiriyle yemekhane ve Matbahı havî mahal kasdolunup Medrese vesaire ise ayrıca yazılmaktadır.

Anadolu Beyliklerinde yeniden yapılmış hastahanelere tesadüf edilmiyerek; bunların Selçukiler zamanından kalan hastahaneleri idame ettirdikleri görülüyor; Tıbba dair namlarına eserler yazılan bu Beylerin sıhhî Teşkilâta ehemmiyet vermiş olduklarına şüphe yoksada henüz bunu teyit edecek vesikalara malik değiliz. Fakat bunlardan bazıları İmaret vakfiyelerine Hastaylara âit kayıdlar koymuşlardır.

[1] Bu müesseselerin bir kısmı vakıf kayıdlarından naklen merhum M. Cevdet'in (ذيل على فصل الاخية الفتيان التركيه) isimli eserinde ve diğer kısımları Defterhane defterleri arasında görülür.

[2] Müracaat. Ayni eser ve defterler.

İlmî müesseseleri tetkik ederken Amasya Emiri Hacı Şadgeldi ve oğlu Emir Ahmed'in Kadı Burhaneddin ve Mardin Hakimi Cihangir oğlu Kasım, Uzun Hasan, Candar oğlu İşmail Beylerin kütüphaneleri olduğu görülmektedir. Yalnız İsmail Beyin ayrıca vücude getirdiği umumî bir kütüphaneden başka diğer Beyliklerde böyle bir Umumî kütüphane görmiyoruz. Maamafih her Medresede Talebelerin okuyacakları kitapların mevcut olması ötedenberi teâmül olduğundan Medreselerin birerde küçük kütüphaneleri olduğuna şüphe yoktur; Medreselere, Müderris ve Talebelerin okuyacakları kitapların ya vakıf sahibi veya Hayır sever Adamlar tarafından vakfedildikleri de malûmdur.

***

Anadolu Beyliklerinin içtimaî Teşkilâta verdikleri ehemmiyeti yazdıktan sonra bunların mükemmel surette tertip ettirdikleri Vakfiyelerle imaretlerine vermiş oldukları tahsisatı ve koydukları şartları gözden geçirelim:

Evvelâ vakfiyesi Türkçe olan Germiyan oğlu İkinci Yakub Beyin vakıfnamesine bakalım: Bu vakfiye Kütahyada Ulu cami karşısındaki Yakub Bey'in İmaret Mescidi yanında olup taşa hâkkedilmiştir. Yakub Bey Mescit, Medrese, İmaret'e ait vakfını (814 H. 1411 M.) senesinde yaptırmış, ve bu vakfiyesini tanzim ettirmiştir. Vakfiyede vakıf edilen yerler usûlen isim isim sayıldıktan sonra mütevelli, hafız, imaret şeyhi, Müderris, İmam Müezzin, Aşçı, Ekmekçi ve Talebeye ve gelecek Misafirlere ve mücavirlere ait maaş ve yiyecekler tayin edilmektedir. Vakıf sahibi müstahdemler için maaştan başka ekmek, yemek ve odun da tahsis etmiştir. Medresenin dokuz höcresi olup vakfiye mucebince her odada birer Leylî talebe bulunacaktı; Talebeye günde bir akçe ile yılda şehir Mut'iyle bir Mut buğday [bir mud yirmi kile] ve iki kağnı arabası odun ve her gün iki kap yemek ve dört ekmek verilecekti.

İmarette her gün en aşağı dört batman yani otuz kilo et pişecekti. Yemekler ve ekmeklerin gayet nefis olması lâzımdı; yiyecek tevziinde misafirlere hörmeten iptid onlara ekmek ve yemek verilecekdi.

Misafir ve Talebeden hasta olanlara hekim getirtilip tedavi ettirilmesi ve ilâç paralarının ödenmesi ve şayet Hastalardan her hangi biri iyi olmayıp vefat ederse kefenlenip defnedilmesi de vakfiyeye konulmuş ve bu hususa da para tahsis edilmiştir.

Yakup Bey vakfiyesinin sonlarında İmarete konuk olan bir misafir veya mücavire nakadar oturursa otursun katiyyen قطعيا istiskal gösterilmeyüp gitmeğe mecbur edilmemesini hayvanlarına günde bir defa yem verilmesini tasrihan beyan ile ayrıca bir madde ilâve etmek snretiyle Tarihen malûm olan cömertliğini tescil ettirmiştir.

***

Bu gibi Vakfiyelerden birde (835 H. 1432 M.) Tarihli Karaman oğlu İbrahim Beyin vakfiyesini tetkik adelim:

İbrahim Bey vakfiyesinde [1] معتاد mutat üzere, yaptırdığı Mescit, Medrese, Darikurra دارالقرا ve İmaretine icap eden yerleri vakfedip vazife sahiplerinin

[1] Bu vakfiye'yi Türk Tarih Kurumu'nun Belleten'inde [Sayı I] neşrettim.

[Müderris, Mütevelli, İmam, Müezzin, imaret şeyhi, kapıcı, nezafet memuru, Aşçı vesaire maaşlarını tamamen tayin ettikden sonra vazifelerini tasrih ediyor.

İmarette her gün en iyi cins buğdaydan olmak ve tanesi bir buçuk kilo gelmek üzere en aşağı yüz elli ekmek ile her gün için otuz kilo et pişirilerek müstahdemlere, fukara ve mühtaçlara, misafirlere tevzi olunacaktır. Bu İmarette günde en aşağı yüz ve en yukarı iki yüz kap yemek pişip dağıtılacak ve yemek her gün iki övün ve icap ederse üç övün pişecektir.

İmarete gelecek olan İlim Adamlariyle irfan sahibi zatlere mütevelli hörmet göstererek anlara has simit ve çörekler ve nefis yemeklerle üç gün fevkalâde ikram eyliyecek, hayvanlarına da arpa ve yulaf verecektir. Burada misafirlik üç gündür.

Vakıf sahibi Berat, Regâib ve Bayram gecelerinde İmaret müstahdemleriyle fakir ve kimsesizlere dağıtılmak üzere Elli batman yani üç yüz seksen dört kilo helva pişirilmesini de şart koymuştur.

Bundan sonra bir de Candar oğlu İsmail Beyin İmaret vakfiyesine şöyle bir göz gezdirerek bu bahse nihayet verelim.

(865 H. 1461 M.) senesinde tertip edilen bu vakfiye de Türklerin On beşinci asırda İlmî ve İçtimaî müesseselere verdikleri ehemmiyeti gösteren üçüncü vesikadır. İsmail Bey Kastamonu'da bir Cami ile yanında bir Medrese. bir Kütüphane, bir İmaret ve bir Türbe bina ettirmiştir; bundan evvelki vakfiyelerin hülâsalarında arzettiğimiz gibi bunlara lâzım olan İmam, Müderris, kütüphane memuru ve sair vazife sahiplerini ve bunların maaş ve senevî alacakları zahireyi bir bir tayin ediyor ve sonra da Medrese Talebesiyle misafirler ve yiyecek şeyler hakkında kayıtiar koyuyor.

Vakfiyeye göre her ay ekmek yapmak için kırmızı temiz buğdaydan on mud [iki yüz İstanbul kilesi] ve çorba için yine temiz beyaz buğdaydan ayda bir müd [yirmi kile] buğday ve her ay yine çorba için kabuğu soyulmuş beyaz pirinçten üç müd pirinç ve Cuma ve Remezan gecelerinde fazla olarak ilâve edilen miktar ile beraber ceman جما senede altmış müd pirinç pişecektir; yine her ay için ucuz olsun, pahalı olsun beş yüz dirhem gümüş akçe mukabili et ile sekiz batman yağ ve iki buçuk batman bal sarfedilecektir.

İmarete gelecek misafirlere üç gün sabah akşam mütenevvi ziyafetler çekilecek ve akşamları hayvanlarına yem verilecektir; eğer imarete gelen misafir yemek tevziinden sonra gelmiş ise ve hazırda yemek bulunmayacak olursa anlara ceviz, bal, peynir ve bunlara mümasil, tedarik edilmesi mümkün olan yiyecek hazırlanacaktır.

İsmail Beyin Medresesinde ulûmı Edebiyye ile tefsir, hadis, kelâm ve Hanefî Fıkhına vâkıf واقف, ve mütehassıs bir âlim Müderris olacaktır. Medrese ye devam eden Talebeye beş akçe yevmiye ile her birerlerine Ekmek ve yemekten kâfi miktarda yiyecek verilecektir; İmaret semtindeki mahallelerin çocuklarını okutmak üzere vakfiyeye ayrıca birde muallim tahsisatı konmuştur.

Bu üç İmaret teşkilâtından başka belli başlı büyük İmaretlerden olan Aydın oğlu İsa, Menteşe oğlu Ahmet Gazî ve ilyas ve Candar oğullarından İbrahim ve Kasım, Umur paşanın kızı Azize hatun İmaretleri varsa da aşağı, yukarı hepsinin şartları birbirine benzediğinden ve hepsi de ilmî ve içtimaî ayni müesseselerden olduğundan yukarıda isimleri geçen üç beyliğe ait birer imaretin zikrini kâfi gördüm.

Yukarıdanberi yazılan şeyler, gösterilen vesikalar, Türklerin ilmî ve içtimaî müesseselere verdikleri ehemmiyeti bütün kuvvetiyle meydana çıkarmaktadır; hele bu Asırdaki Türk memleketleri müesseseleriyle Avrupa'nın aynı müesseseleri karşılaştırılınca Türklerin On dört ve On beşinci asırlardaki ilmî ve içtimaî mevkileri temâmen tebaruz etmektedir.

IV

ANADOLU BEYLİKLERİNDE

MİMARÎ VE TEZYİNÎ ESERLER

Anadolu Beylikleri zamanında yapılan Mimarî, Tahta ve Maden üzerine Oymacılık, Alç. tezyinatı, Nakş sanatlarıne dair bugün bile epey eser mevcut olduğu gibi bunları yapan sanatkârlardan bazılarının isimlerini de biliyoruz; Anadolu Selçukilerinin Mimarî ve Oymacılık sanatını en ziyade tatbik eden ve aynı tarzı idame ettiren beylikler, Karaman ve Eşref ogulları beylikleridir. Eserin sonuna ilâve edilen Fotograflar bilhassa Karamanda Hatuniye Medresesi, ve yine Karamanda Emir Musa künbedi, Konya'da Has bey Darülhuffâzı, Karaman'da İbrahim bey İmareti ve Çeşmesi, Niğde de Akmedrese ve diğer bir hayli eserlerle Beyşehri'nde Eşref oğullarına ait Cami ve Medrese binaları bunu tamamen gösterir.

Mimaride bu iki beylikten sonra Aydın oğlu İsa beyin Aysluğ camisiyle Menteşe oğlu İlyas beyin mermerden yapılmış eserleri gelir. İsa bey Camii Mimar'ının adı Ali'dir. On dördüncü asr'a ait Mimarî eserlerden Ankaradaki Debbağhane Mescidi, usûli Mimarisi itibariyle Selçukilerden sonra buralarda bir kalkınma haraketi başladığını göstermektedir. Diğer Anadolu beylerinin Mimarî eserleri tezyinat cihetiyle bu muazzem Selçuk eserlerine benzemeyüp daha basit şekildedir. Karakoyunlu hükümdarı Muzafferüddin Cihanşahın Tebrizdeki (870 H. 1465 M.) Tarihinde sırf mermerden olarak yaptırdığı (Muzafferiyye) veya (Gökmescid) orta Asya Türk Mimarisinin güzel nümunelerinden olup bugün ancak harabesi vardır.

Tahta ve taş üzerine oyma sanatinde yine Selçukileri takliden Karaman, Eşref, Aydın, Menteşe oğulları birinciliği kazanırlar, bunlardan sonra Candar ve Saruhan oğulları gelir.

Aksarayda İbrahimbey Camii Minberi, Ürgübün Damsa köyünde Taşkınbaba Camiinin ağaçtan oyma Mihrabı Karamanda İbrahimbey Medresesinin pencere kanatları, Beyşehrinde Eşrefoğlu Camii Minberi, Birğide Aydın oğlu Mehmed bey Camiinin yine ağaçtan oyma Mihrabı ile pencere kanatları, Söke kazasının Balat köyünde Menteşe oğlu İlyas beyin cami cephesindeki mermer oyma tezyinat ile yine mermerden oyulan pencere kenarları ve haricen camiin bordür'ü ve bilhassa Camiin Mihrab tezyinatı ve Ayasiluğ'da İsa bey Camiinin kapı ve pencere süsleri Kastamonu'da İbni Neccar veya Eligüzel Camiinin ağaçtan oyma kapısı ile Saruhan oğlu İshak bey Camii Minberi On dört ve On beşinci Asırlarda Anadolu Beyliklerindeki en nefis oyma eserlerindendir.

Bu beylikler dahilinde Çini tezyinatı da revaçta olup bu hususta Karaman oğulları ile Eşref oğulları birinciliği kazanırlar. Karamanda İbrahim

bey İmaret ve Mescidi'nin Çini Mihrabı [İstanbul müzesinde] Beyşehri'nde Eşrefoğlu Camiinin içindeki mozayik çiniler bu beyliklerin Çini tezyinatında da Selçukileri taklit eyledikleri̇ni gösterir; bunlardan sonra Birgi'de Aydın oğlu Mehmed beyin Camii Minberi ile Kütahya'da Germiyan oğlu Yakup beyin Türbesindeki düz yeşil çiniler varsa da evvelkilere nisbetle basittir.

Ayasluğ (Selçuk) ve Söke'nin Balat köyündeki İsa ve İlyas bey Camileri mermerin bol yerinde yapıldığından kapı, pencere ve diğer tezyini cihetleri hep mermerden işlenmiş ve süslenmiştir. Cihanşahın Tebriz'deki (Gökmescit) Camiindeki çiçekli çiniler sanat itibariyle pek kıymetli idi.

Anadolu beyliklerinde Alçı tezyinatı da revaçta idi. Bilhassa Karaman kasabasında, Karaman oğlu İbrahim bey ile oğulları Alâüddin ve Kasım beyinlerin kabirlerindeki kabartma alçı işleri bu sanatin en ince nümunelerindendir.

Bu beylikler zamanındaki oyma işlerle Nakışlarda, bunları yapan san'atkârlardan bazılarının isimleri görülmeketedir; (758 H. 1357 M.) senesinde Kastamonideki ibni Neccar Camiinin nakışlariyle Kastamonı'nın Göl Nahiyesinde Candar oğullarından Mahmud beyin (776 H. 1374 M.) tarihli Camiinin Nakışlarını yapan Ustanın adı Abdullah bin Mahmud'dur. Mahmud bey Camiinin tavanı pek nefis eserlerdendir; Manisada Saruhanoğlu Caminin Nakışlarını Yusuf isminde bir san'atkâr yapmış ayni Cami Minberini ise Elhaç Mehmed bin Abdülaziz isminde diğer bir Ustat vücuda getirmiştir. Birgi'de Aydinoğlu caminin san'atkârane Minberini yapan oymacının adı Muzafferüddin bin Abdülvâhit bin Süleymandır.

Bunlardan başka rahle, dolap kapağı ve çini tezyinatı, halı, kilim dokumaları Antika ismi verilen çevre ve işlemeler vesaire gibi san'at işlerinden elde edilenler bugün müzelerimizi tezyin etmekte olduğundan ve arzettiğimiz eserler bu devredeki güzel san'atlar hakkında bir fikir vermeğe kâfi geleceğinden ve zaten bu bahsi incelemek salâhiyetimiz harıcında olduğnndan bu kısmı da burada kesiyorum [1]

---

[1] İçtimaî müesseselerle Mimarî ve Tezyinî eserleri yazarken istifade edilen eserler kitâbeler (birinci ve ikinci kısımlar) Kütahya şehri, Kastamoni, ve Ankara eserleriyle ahlat kitâbeleri ve Kastamoni, Çankırı, Aydın, Menteşe livalarına ait Defterhane kayıtları arasındaki Evkaf defterleri. Şakayiki nomaniye, Karamanoğlu İbrahim beyin vakfiyesi [belleten sayı 1] Kayseri ve Niğdedeki mimari eserler [M. Gabriyel] Kayseri şehri: Maraş livası Defterhane vakıf kayıtları, Anadulo beylerine âit hususî kütüphanemdeki notlar ve fotoğraflar, بزم ورزم, Sivas şehri, muhtasar Âzerbaycan Tarihi Evkaf'daki bazı vakfiyeler

V

XIV VE XV. İNCİ ASIRLARDA ANADOLU'DA

TOPRAK VE HALK

Anadolu Beylikleri zamanında Anadolu halkının arazi üzerindeki hukukî vaziyetine dair bugün elimizde bulunan vesikalar pek azdır; bu noksan vesikalardan tam isabetli bir hüküm çıkarmak müşküldür; eğer elimizde Anadolu Selçuk devleti devrine âit resmî bir kaç defter bulunmuş olsaydı o defterlerle müahharan Osmanlıların yaptıkları arazi teşkilâtını mukayese ederek Beyliklerin Toprak ve Halk işlerine dâir kuvvetli neticeler çıkarabilirdik; maamafih Osmanlıların On beşini asır ortalariyle On altıncı asırda mükemmel suret'te tesbit ettikleri tahrir defterlerinde Anadolu Beyliklerine ait Arazi defterlerinden ve bu Beylerin verdikleri Berat ve Nişanlardan bahsedilmektedir ki bunlar bizi oldukça tenvir edecek mahiyettedir.

Anadolu Beyliklerindeki Toprak ve Halk vaziyetini anlatmadan evvel bir defa Anadolu Selçukilerindeki bu kabil teşkilâta göz gezdirelim:

Büyük Selçukilerde olduğu gibi Anadolu Selçukilerinde de Timar teşkilâtı olduğunu Selçuknamelerden anlamaktayız; ayni teşkilâtın Zengiler, زنكى Eyybiler ايوبى, Memlûklar ve İlhanilerde de mevcut olduğuna dair elimizde vesikalar vardır [1] şu halde büyük Selçukilerin arazi ve halk idaresi anın Feodalleri olan devletlerde de tamamen tatbik edilmişti.

Müslümanlıkta Arazi esas itibariyle Harâciyye خراجيه, Öşriyye عشريه, Emiriyye اميريه isimleriyle üç kısım olup Anadoluda bu üç kısımdan Emiriyye denilen Devlete ait veya anın mümessili olan Hükmdara nisbet edilen arazl şekli vardı; mülk veya vakıf arazi bu, arazii Emiriyye'den ayrılmış ve bir hizmet mukabili verilmiş veya bir hayır müessesesine veya bir vazifenin yapılmasına tahsis ve terkedilmişti; yani devletin hazinesine girecek varidat bir hizmetine karşılık olarak beylere veya herhangi bir hörmete şayan şahsa mülk veya bir emri hayra terkedilmişti.

Anadolu Selçukilerinde Arazii Emiriyye'den olan bir yerin mülk ve vakıf olarak verildiğini de görmekteyiz. Şu halde Selçukilerde Toprak, ıkta اقطاع denilen Has, Timar ile Mülk ve vakıf kısımlarını havi idi; bu icmalden sonra toprağın bu tarzda taksim ve idaresini bir de Anadolu Beyliklerinde arayalım:

Anadolu Beyliklerinde Arazi ile Köylü tabakasının idarelerine dair elimizde hiç bir defter yoktur; fakat yukarıda söylediğimiz gibi Osmanlı tahrir daftelerinde, Anadolu Beyleri defterlerinden nakledilmiş kayıtlar var-

[1] الروضتين ve ibnülesir ابن الاثير, Nureddin Mahmud kısımları, Nücumı Zâhire (821) senesi vukuatı Ecnâdı halaka اجناد حلقه ve بنوبت Benevbet Timar hakkında ve Osmanlı Defterhane kayıtlarından 283 numaralı Memluklerin Timarlı Sipahisinden bahseden Malatya defteri. İbni Bibi Selçuknamesi.

dır; bu kayıtların çoğu Karamanoğulları zamanındaki defterlerden nakledilmiştir. Karamanoğulları defterlerinden nakledilen malûmat bizce diğer Beyliklerin kayıtlarından daha kıymetlidir; çünkü Selçukilerin Konya, Kayseri, Niğde, Aksaray gibi en mühim şehirlerine sahip olan bu Beylik arazi teşkilâtında tabii olarak Selçukileri örnek yapmıştı.

Osmanlılar, Anadolu'da Selçuk Beylikleri içinde en son Karaman devletini bertaraf ederek memleketlerini elde ettiklerinden On beşinci asırın son yarısından itibaren tekemmül eden Osmanlı mufassal ve mücmel tahrir defterleri Karamanoğulları defterlerinden Timar, Mülk ve Vakfa ait nakiller yapmaktadır[1]. Osmanlı kayıtlarından, Karaman defterlerinin mükemmel surette tertip edildiklerini anlamaktayız.

Keza Saruhan, Aydın, Menteşe, Candar oğullarına ait olarak da yine Osmanlı tahrir defterlerinde bunların vakıf ve mülk olarak verdikleri yerlerden ve bunu teyid ve tevsik için ita ettikleri Berat ve Mektuplardan bahsedilmektedir. [1].

Gazi Hünkâr diye meşhur olan Osmanlı hükümdarı Murat I, Hamid oğlu Hüseyin Beyden Akşehir Beyşehri ve diğer şehirleri satın aldığı zaman, oralardaki kalelere kendi askerini yerleştirdiği sırada o Beyliğe merbut olan Timarlıların dahi kendi Tuğrasiyle Beratlarını yenilemişti; keza Yıldırım Bayezit Han da Aydınoğlu İsa Beyin memleketlerini ve Menteşe İlini ilhak eylediği vakit yine o Beylikteki asıl yerli olan Timarlıların Timarlarını ibka ile Beratlarını kendi Tuğrasiyle tecdit eylemişti [3].

Osmanlılar Malatya ve havalisini tamamen ilhak eyledikten sonra oralarda da Memlûklar idaresinde iken Timar teşkilâtı yapılmış olduğunu yine bu Defterhane kayıtlarından anlamaktayız [4]. Gine tetkikimiz neticesinde Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Beyin muhtelif mıntakalardeki hususiyetlere göre Osmanlılarda olduğu gibi Kanunlar yapmış olduğunu ve bu Kanunların Osmanlılar zamanında da şarkta tatbik edildiklerini görmekteyiz [5]. Keza Karaman oğullarının Kayseri'ye ait bir kanunnameleri olduğu malûmumuzdur [6]. Bu cümleden olarak Dulgadır hükûmetindeki kanunnâmelerin halka ağır geldiğini ve bundan dolayı Osmanlıların bunları haylica tadil ile âdilâne bir şekil verdiklerini bu Kanunnâmelerin mukayesesinden anlamaktayız [7].

Dulgadır oğullarından, kanunnâmeleri tedvin ettiren zat Alâüddüvele Beydir (hükûmeti 1479 ilâ1515). Bunun Av kuşları için de kanunları vardır; mufassal kanunnamesi maalesef bir çok yerinden çürümüştür.

[1] No 68 Kayseri ve 810 Alâiye defterleri.

[2] 464 numaralı Saruhan Evkaf defteri, 285 numaralı Bursa, Biga, Aydın, Menteşe sancakları mücmel defteri. Bayazıt II dosyasında 24 numaralı Aydın vakıf defteri, Yavuz dosyasında Cüneyd Bey Evkafı. No 19 da İçel, ve No 939 Karaman mufassalı, 442 Konya mufassal defteri, Menteşe Evkaf defteri.

[3] Aşık Paşazade tarihi sayfa, 59, 60, 65, 67. (Fatih zamanında Tekeili) Tarih Encümeni mecmusı sene 14 S. 65

[4] 283 Numaralı Malatya defteri

[5] Defterhane kaydı: Defter 7 sene 923 Erzincan, Kemah, Bayburd'un Bac Damga kanunları.

[6] 68 uumaralı Kayseri defteri.

[7] 37 ve 735 numaralı defterdeki kanunnâme. [bu defterler Hazinei Evraktadır]

İşte yukarıdanberi vesikalara istinad ederek verdiğimiz malûmat, bize, Anadolu Beyliklerinin de arazi idaresini tıpkı Selçukiler gibi ikta (Timar) mülk ve vakıf şeklinde tatbik etmiş olduklarını ve Osmanlıların da yine ayni kanunlar dahilinde teşkilât yaparak bu sistemleri idame ettirdiklerini göstermektedir.

Anadolu Beyliklerinde Toprağın aynı tarzda idare edildiği hakkında bu malûmatı verdikten sonra bu bahsi burada bırakarak toprağı işleyen ve Reâya رعايا denilen Halk tabakası hakkında da biraz izahat verebiliriz.

***

On dört ve On beşinci Asırlarda şehirli ve köylü olan halk tabakaları arasında biraz fark vardı; şehirli şehir ve kasaba'da mülk sahibi olabilmek itibariyle köylüye nisbetle daha serbest idi; şehir ve kasabalarda her san'at erbabı muayyen ve mikdarları mahdud olup kendilerine mahsus teşkilâtları ve esnaf odaları, Şeyh kâhya, [Kethuda] Nakib, Yiğitbaşıları vardı. Şehir ve Kasaba halkı kendilerine tarhedilen şer'î ve örfî her nevi vergileri verirlerdi; eğer bunlardan biri kasaba haricinde köylü gibi toprağı ekip, biçerse bu çihetten o yerin sahibine (Sahibi arza) öşür ve resim vermekle de mükellefti; şehir ve kasaba halkı vergilerini kime tahsis edilmiş ise ona verirlerdi; yani o vergi bir hizmet mukabilinde veya bir emri hayra sarfedilmek üzere nereye mürettep ise kasaba halkı o vergi ve resimleri oraya vermeğe mecbur idiler.

Köylüye gelince; onun işlediği Toprak kendisinin mülkü değildi. Toprak Devlete âitti; Reâya burada muvakkat Tapu ile bulunuyor ve Toprağı işlediği müddetçe Evlâd ve torunlarına da intikal eylemek şartiyle kendisine dokunulmuyordu; köylü muvakkat Tapu ile elinde bulunan Toprağı işleyip bunun öşür ve resmini Devlet hazinesine vereceği yerde oraya vermeyip, Hükûmetin o öşür ve resmi bir hizmet mukabili kendisine terkeylediği bir Sipahiye veya Emire yahut mülk sahibine yahut da Vakfın mütevellisine verirdi; keza bağın, bal alınan kovanın, Agnamın vesair şeylerin Öşür ve resimleri Hükûmetçe kime tahsis edilmişse Reaya mahsulünün öşür ve resmini onlara verirdi. Birçok mahsulden alınan Öşür ile çift resmi [1] Ağnam resmi Mücerred rsmi [2] Bennak بناك resmi [3] Cebe veya Kara resmi [4] verilen resimlerin esaslarındandı.

Bazı köy halkı bir kısım vergisini vakfa ve bir kısmını da Timarlı Sipahiye verirdi. Bu kayitlarden anlaşılacağı üzere Reaya, başlıca İkta Reayası (Timar, Zeâmet, Has) Vakıf Reayası ve Malikâne Reayası veya bunlardan ikisinin müşterek Reayası olarak dört sınıftı. Köylü, elindeki toprağın muvakkat Tapusunu kimin Reayasi ise ondan alır ve Öşür ve Resmini oraya verirdi; köylü kendi Sipahisinin veya Vakfın veyahut Mülk sahinin emrinde olup kendi elindeki yerleri sürüp ekmekle mükellefti; o Toprağı bırakıp başkasının toprağına gidemez ve başkasının Raiyyeti olamazdı.

[1] Tam çift eni boyu alelâde adımla kırkar adım olan tarladır. Cift resmi, Tam çift resmi ve nim çift yani yarı çıft resmi olarak iki kısımdı. İsfendlyar oğlu Kasım Beyin çift resmi aldığı bir vesikada görülür.

[2] Bekâr resmi.

[3] Bennâk; بناك Resmi; yarı çiftten aşağı toprağı olanın verdiği vergi.

[4] Toprağı olmıyanın verdiği vergi.

Yalnız köylünün çalıştığı Toprak Mülk iken Vakıf veya vakıf iken inkırazına mebni Sipahiye verilmiş ise Raiyyet رعيت de o suretle Toprakla beraber Vakıf, Mülk veya Sipahi'nin Reayası olmak üzere yeni şekle göre ismini değiştirirdi.

Bazı köyler bir hizmet mukabilinde meselâ derbend beklemek, madenlerde çalışmak, Av kuşları yetiştirmek vesaire mukabilinde bir kısım vergilerden (Avarız ve Tekâlifi örfiyye) ya tamamen veya kısmen muaf olurlardı:

Şimdi bir de Askerî sınıfa bakalım:

Devlet kendisine ait Toprakta çalışan ve muvakkat Tapuya sahip olan Reayasının defterde mukayyed olan senevî vereceği Öşür ve Resimlerini kendi toplamazdı; bu gelir, daha evvel söylediğimiz gibi hizmet mukabili bir Beylerbeyi veya Askere ya bir vakfa veyahut bir mülk sahibine terk ve tahsis edilmişti. Mahsul ve resim zamanı, alâkadarlar ya bizzat veya bilvasıta kendi haklarını aynen tahsil ile anbarına koyar ve zamanı gelince satarlardı.

Reayanın Sipahiye veya mülk sahibine veyahut da Vakıf Mütevellisine karşı vaziyeti bazı hususlarda Avrupa Feodalitesindeki Reâya'ya benzemekte ve birçok yerlerde ise ondan ayrılmaktadır. Avrupada Toprak derebeyinin olup köylü onun esiri gibi idi; halbuki Türk memleketlerinde ve Askerî teşkilâtta toprak Sipahinin olmayıp devletindir; gerek sipahi ve gerek Raiyyet رعيت hizmet ve ekip biçmekle ancak o hakka sahip olabilirlerdi. Sipahi hizmet görmezse azledilir, köylü ekip biçmezse toprağı elinden alınırdı. Şu halde bütün iktalarda asıl Toprağa sahip olan Devletti. Tam mülk Timarlarde ise Reaya malikâne sahibinin elinde idi ki bu Avrupadaki derebeyiyle Reayasının arasındaki münasebata benzer; bu şekli Anadolu Beyleri teşkilâtında görmedim. Fakat müahharan Osmanlıların (mefruzulkalem maktuulkadem) diye zikrettikleri tam malikâne olarak verilen Arazide bunu görmekteyiz; taşkilât birbirinin ayni olduğûndan bu tarzın Beyliklerde de bu şekilde olduğuna şüphe yoktur.

Çiftçi ölecek olursa toprağın mutlaka erkek evlâdına intikal etmesi lâzımdı; kız evlâda verilmezdi; bu madde On altıncı asır ortalarına kadar ayni şekilde Osmanlılarda da vardı; fakat Osmanlılar sonradan toprağı işlemek şartiyle arazinin kız evlâda da intikalini kabul etmişlerdi.

Anadolu Beyliklerinde bir sınıf halk tıpkı Osmanlılarda olduğu gibi ya tamamen veya kısmen Avarız ve Tekâliftenve Öşürden muaf olmuşlardı. Meselâ Konyada Şeyh Sadrüddini Konevî = صدرالدین قونوی Evkafının Reayası (vakıf köylüleri) Karaman oğullarının beratlariyle Avarızdan masun olup Sadrüddini Konevî torunları dahi Avarız ve Tekâlifden ve ektikleri o yerin Öşür ve Resimlerinden muaf idiler [1]. Keza Celâlüddini Rumî vakfı Reayası da Avarız ve Tekâliften affedilmişlerdi; yine bu cümleden olarak İsfendiyar oğlu Kasım Bey Kalecik kazasının Afşar köyü halkını derbend bekledikleri için Avarızdan affeylemişti [2]. Bazı yerlerde de vakfedilen zaviyelerin şeyhleri gelip gidenlere bakmak, yatırıp yedirmek şartiyle bazı resimlerden ya tamamen veya kısmen affedilmişlerdi. Ulema ve İmam

[1] 939 numaralı Karaman defteri.
[2] 192 numaralı Çankırı evkaf defteri.

ve şeyhlerden hemen hepsi de Rüsum, Âşâr ve Avârız ve Tekâliften muaf olmuşlar ve bu imtiyaz torunlarına bile teşmil edilmiş, hattâ Osmanlılar bile bunları tanımışlar ve ellerine Berat vermişlerdi [1].

Osmanlıların tahrir defterlerinde, Karaman oğullarından Mahmud, Alâüddin, Mehmed, İbrahim, Pir Ahmed Beylerle Candar, Menteşe gibi diğer bazı Anadolu Beylerinin bu hususta verdikleri Berat ve Muafnamelerden bahsedilmektedir. Bunlardan (H. 867 Muharrem 1462 M.) tarihli İsfendiyar oğlu Kaşım Beyin Mülk ve Vakıf davasına dair Tuğrasiyle vermiş olduğu Beratin Osmanlılarda da ayni şekilde olmasına göre [2] diğer Anadolu Beylerinin de bu tarzda Tuğralı Berat ve Muafname verdikleri tereddütsüz kabul edilebilir.

Hazinei evrakta Fatih Mehmed II devrinde Arazi tahririne dair elde edilen bir defterde de Hamid oğulları zamanında Teke İlindeki Mülk ve Vakıf arazi tevcihinden behsedilmektedir; bu defterde eskidenberi devam edip gelen tahrir muameleleri zikredilmekte ve Osmanlıların buraya dair yaptıkları tahrir işlerinde Teke Beylerinin (Hamid oğullarının) verdikleri Mülk ve Vakıf Beratlardan bahsolunmaktadır [3], keza bu gibi hususlara dâir Menteşe hükümdarı Ahmed ve İlyas Beylerle Candar oğlu İsfendiyar, İsmail ve Kasım Beylerin de Beratları ve Mukarrername [İbka Berutı] denilen Nişanları vardır [4].

Şu kayidlere göre toprağı idare sisteminin Osmanlılarda olduğu gibi Anadolu Beyliklerinde de birbirinin ayni olduğu anlaşılıyor; Osmanlılarda Yıldırım Bayezid, Çelebi ve daha sonraki hükûmdarların (Fatih ve Beyazıd II) Timar, Vakıf ve Mülk olarak verdikleri Berat ve Nişanlar eserin sonunda Fotografisi konulan İsfendiyar oğlu Kasım Beyin Beratının aynidır.

Bütün bu zikrettiğimiz, vesikalara göre Osmanlıların On altıncı Asra kadar devam eden arazi idaresi ve Reaya haklarındaki muameleleriyle kanunların, ayni tarzda Anadolu Beylerinde de mevcut olduğunu tereddüd etmeden kabul edebiliriz; bundan dolayı Anadolu Beyliklerinde mevcud olduğuna dair elimizde henüz vesikası olmıyan teşkilâta ait bazı kayitleri istidlâl yoliyle alırsak yanılmamış oluruz; zaten yukarıdanberi vesikalara dayanarak arzettiğimiz malûmat bu istidlâle de lüzum göstermiyecek kadar bizi tenvire kâfi gelmektedir [5].

[1] 939 Karaman defterinde Mevlâna Şemsüddin'in ceddî ve kendileri hakkında Muafname ile 19 numaralı İçel defteri.

[2] 871, 884 Tarihli Fatih Dosyası 886 tarihli Bayezid II Beratları. Daha evvelki hükümdarların Nişan verdiklerini ve Beratları suretlerini de biliyoruz. Yıldırım Bayezid şehzadelerinden Süleyman Çelebinin 808 ve İsa Çelebinin 805 ve Musa Çelebinin 804 tarihli Muafnameleri ve vakıf Beratları vardır. Hatta Musa Çelebi, Menteşe oğlu Ahmed Gazinin vakıf beratı verdiği Ahmed isminde birine teyiden Berat vermiştir. (Paris millî Türkçe yazmaları gayri matbu Feridun Münşiatı tertibi kadim 79) Keza ayni Beratlar Esad efendi kütüphanesi Mecmuaları No 3436 (varak 280 B.) de vardır.

[3] Tarih Encümeni Mecmuası sene 14, sahife 65 ve hazinei evrak Fatih dosyası defter numarası 9.

[4] 891 Kastamoni livası vakıf defteri ve Menteşe livası evkaf defteri.

[5] Bu kısmı yazarken hamişte işaret etmiş olduğum eski Defterhane kayitleri içinden muhtelif livalara ait mücmel, mufassal, defterler ile vakıf defterleri, Aşık Paşa zade, Nücumı Zahire (ابن تغری بردی) İbni Esir İbni Bibi, Fatih Mehmed II dosyası, Tarih Encümeni mecmuası (sene 14) ve bazı mecmualarla husuŝî notlardan istifade edilmiştir.

VI

ANADOLU BEYLİKLERİ ZAMANINDA

İKTİSADÎ HAYAT

On üçüncü asırda Anadolu Selçukileriyle ondan sonra meydana çıkan beyliklerin, On dördüncü asırla On beşinci asrın ilk yarısına kadar sanayi ve Ziraatle Ticarete verdikleri ehemmiyet Fikir, Hayatına verdikleri ehemmiyet kadar belki de andan daha mühimdir.

Haçlı seferlerini müteâkip yarım asır süren dahilî sükûn, Anadoluda Ziraat ve Sanayiin inkişafiyle Ticaret ve servetin artmasını mucip olmuştu. Anadolu yarım adası evvelden beri şark ve garp Ticaret yolları üzerinde bulunduğundan mevkii pek ehemmiyetli idi; henüz Ticaret yolu kısaltılmamış veya başka bir yol keşfolunmamıştı; memleketin mahsullerini nakledecek olan Tüccar kârvanları Cenuptan Şimale ve Şarktan Garba ve bunun mukabili noktalara gidüp gelmek suretiyle her noktadan küçük Asyayı katediyorlardı.

Yolcuların, kârvanların selâmetlerini temin için her tarafta yollar, köprüler ve yollar üzerinde kârvansaraylar ve Han'lar yapılmıştı. Bugünkü harabelerinden de Anadolunun dört tarafına giden yollarını bize tanıtan bu kârvansarayların mevki ve isimlerini saymak bile Anadolu Türklerinin Ticarete verdikleri ehemmiyeti göstermeğe kâfidir.

Anadolu Selçukileri ve Anadolu Beyleri memlekette ziraat ve muhtelif sanat erbabını himaye ederlerken Ticaretin de emniyet içinde cereyanına ve her nevi, = نوع memleket mahsulâtının ihracına bütün gayretlerini sarfediyorlardı; hatta 1205 senesinde Gıyasüddin Keyhusrev, Kırım, Kafkas, Rus, Kıpçak ile Ticaret yapan Anadolu, Suriye ve Irak Tüccarlarına karşı, deniz ve kara yollarını kapayan Trabzon İmparatoru üzerine yürüyerek Trabzon'u muhasara ile İmparator Aleksi'yi yolları açmaya mecbur etmiş ve sırf Ticaretin temin ve muhafazası için bunu yapmıştı [1].

Büyük Alâüddin'in 1220 senesi martında Venediklilere altın yaldızla vazılı ve kendisinin kırmızı imsasını hâvi [Tugra] müsaade مساعده vermek suretiyle memleketinde garpla Ticarî münasebatı temin ettiğini de biliyoruz [2] ve yine bu hükümdarın Tebasının ve sair Tüccar mallarının yağma edilmesinden dolayı Ruslar, Ermeniler, ve Frenkler üzerine kuvvet sevkederek muvaffak olduğu da Selçuknamelerde yazılıdır [3].

---

[1] İbnülesir ابن الاثير cilt 12 [Hicrî 602 senesi vukuatı arasında].
[2] Bratianu (on üçüncü asırda Cinevizlilerin Karadeniz Ticareti) S. 163.
[3] İbnibibî ve yazıcı oğluAlinin Selçuknameleri.

Cinevizliler'le bozuşan Trabzon İmparatoru, Sinop Hükümdarı Gazi Çelebiyi Sinoptaki Cineviz Ticarethanelerinin yıkılması için tehdit ettiği halde Sinop beyi'nin buna hiç ehemmiyet vermediğini ise garp menbaları yazıyorlar.

Yine bu cümleden olarak Sıvas hükümdarı Kadı Bürhaneddin Ahmed, kendi hükûmetini kuvvetlendirmek için sarfettiği emek kadar memleketi dahilinde Tüccarın huzur içinde gelip gitmelerini temin yolunda büyük gayret sarfetmişti; hatta kenisinin parasız zamanında zengin bir Tüccarın malının müsadere edilmesi teklifini şiddetle reddetmiştir. Yine Bürhaneddin, aralarındaki karâbete rağmen, bir kısım Tüccarın mallarını vuran Dulgadır eşkiyasının tedibini ve malların da derhal iadesini istemek suretiyle Dulgadir Hükümdarını tehdit eylemişti.

Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Beyin Rakka cıvarından gelip geçen Tüccar kafilelerine rahat vermiyerek mallarını yağmalayan Neşib, Uneyn, Rebîa gibi Arap Aşiretlerini şiddetle tedip ederek Tüccar'a emniyet vermiş olduğunu da mehazlerimiz yazıyor [1].

İşte buna binâen gerek Selçukiler ve gerek Anadolu beyleri ve diğer Şarkî Anadolu hükûmetleri Ticaretin sekteye uğramaması için pek çok gayret sarfetmişlerdi. Bu ihtimam sayesinde Küçük Asyadaki birçok siyasî karışıklıklara rağmen Ticarete halel gelmemiş, gerek müslüman ve gerek firenk ve sair hiristiyan Tacirleri büyük bir emniyet içinde Anadoluda alış verişlerine devam etmişlerdi [2].

***

Anadolu eskidenberi gerek işlenmiş ve gerek iptidaî maddelerden, harice çok miktarda eşya sevketmekte idi; çünkü Anadolu'da Ziraat ve muhtelif Sanatların ilerlemesine ve çoğalmasına fevkalâde ehdmmiyet veriliyordu; On dördüncü asırda Anadolunun her tarafında Ahi'lerin esnaf cemiyetlerine tesadüf edildiği malûmdur. Bunlardan her sanatın kendisine göre teşkilâtı vardı. Biz burada Esnaf tşkilâtından bahsedecek değiliz. Yalnız bütün sanatların Anadoluda mükemmel surette revaçta olduğunu ve hariçten pek az miktarda eşya idhal edildiğini, her nevi dokuma, kumaş, ince yün ipek Kastamonu sahtiyanı ve Antalya ve garbî Anadolu limanlarından ihraç edilen kırmızı sahtiyan Maden ve sâirenin mamul ve Ham olarak mebzul miktarda dışarıya cıkarılarak ecnebi memleketlerine sevkedildiklerini işaret edeceğiz.

Memleketlerinin her tarafında Arazisinin kabiliyet ve müsaadesine göre mahsul yetiştirmek için çalışan Anadolu halkı esaslı mahsul olan buğday, ve arpadan başka harice susam, nohut, safran, pirinç ve pamuk gibi mahsulâtı sevketmek suretiyle kendilerini pek müsait şartlarla idare ediyorlardi.

Anadolu'da yetişen bütün mahsulâtı, hayvanları, maden ve saireyi kalem kalem saymağa lüzum görmiyerek asıl maksadımız, memleket haricine sevkedilen iptidaî ve mamul eşyayı zikretmektir. Bunun için De-

[1] Camiüddüvel Akkoyunlılar kısmı (takriben 861 hicrşi senesi vakayii).

[2] Muharebeler ve siyasî inkılâpların Ticarî münasebât üzerinde büyük tesiri olmamıştır. Bilâkis Konya sultanlarının Lâtin ücretli askerlerine ve askerî mühimmata olan ihtiyaçları Lâtinlerin onların memleketine gelmelerini teshil ediyordu [on üçüncü sairda Cinevizlilerin Karadeniz Ticareti, sahife 165].

nizli'nin nar mahsuliyle nar şaraplarını, Konyanın Suriye ve Mısıra da sevkedilen Kamarettin kayısısını, Kütahya ve diğer mıntakaların pirinçlerini ve diğer buna benzer ve mebzul yetişen ve fakat piyasalara gönerilmeyen veya az gönderilen Ziraat, Sanayi ve Madenlere ait mevaddı burada sıralamağı muvafık bulmadım.

Bu kısa izahattan sonra On üç ve On dördüncü asırlarla On beşinci asrın ilk yarısında Anadolu Ticaret pazarlariyle Ticaret yolları ve küçük Asyanın harice sevkettiği eşya hakkında malûmat verebiliriz.

Bu yazdığımız Asırlarda en mühim Anadolu piyasaları karadeniz kenarındaki Trabzon ve Sinop'la Samsun ve Sinop arasında Farya iskeleleri ve ikinci derece Fatsa kasabası, Marmara havzasında Bursa [iskelesi Trilya] ve garpta Foça, izmir, Ayaslug, Palative [Milet] Cenuptada Antalya, Alâiye ve Ayas kasaba ve limanları idi.

İç Anadaluda en mühim piyasa mahalleri Sıvas, Kayseri ve Konya'dır; bilhassa On üçüncü ve On dördüncü Asırlarda küçük Asya dahilinde en büyük pazar yeri Sıvas idi; Mısır, Suriye, Mezopotamya Müslüman Tüccarlariyle Cineviz ve Venedik Tüccarlarının büyük kafileleri her taraftan buraya gelirler ve burada ya mallarını satarlar veya icap eden yerlere giderlerdi. Sıvas dört yol arasında olduğundan her geçen eşyadan resim alırdı. Sıvastan çıkan kârvanların yolu Şarkî Anadolu ve İran, Cenupta Suriye ve Mezopotamya ve İskenderon, Ğarpta Kayseri, Konya, Şimalde ise Trabzon, Farya ve sinop idi.

Ticaret yollarına gelince; Küçük Asya Ticaret yollarının başlıca şehirleri bu gün de mevcuttur. Bu yollar hakkında bir fikir verebilmek için bunların sahillerde nihayet buldukları iskele ve pazarları gözönünde bulundurmak icap eder.

Karadeniz sahilindeki meşhur Ticaret iskelelerinin Trabzon, Farya, Sinop ve Fatsa oluşuna göre, Trabzon kârvanı Ticaret merkezi olan Sıvas'tan sonra Hafik [Koçhisar], Erzincan, Bayburt anayolu üzerinden geçmek lâzımdı. Keza Farya ve Sinob'a giden kârvanların uğrağı Tokat ve Amasya idi. Amasya'dan sonra Farya kârvanı, gümüş madeniyle meşhur ve On dördüncü asırda Irak ve Şam Tüccarlarının daimî surette gelip geçtikleri, (Gümüş) [1] kasabasına uğrayıp geçerlerdi. İran yolcu ve Tüccarları Erzincandan sonra ارزنة روم = Erzurum yolunu takip eyliyorlardı.

Karadeniz yolu bu Asırda pek mühim olup Anadolu ve Suriye, Mezopotamya, İran ve Kilikya, Mısır malları veya ora antrepolarına gelmiş olan Hindistan ve Yemen eşyası bu deniz vasıtasiyle Kırım, Rus, Kafkas, Kıpçak taraflarına sevkolunuyordu.

Sıvas,tan İskenderun'a gidecek Tüccar malları Bünyan Hami, Göksun ve sonra Ayas sahil kasabasına inerdi.

Garbî Anadoluya gelince; buraların iskele ve pazar yerleri yukarıda isimlerini saydığımız Foça, İzmir, Ayaslug, Palatiya ve Cenupta Akdeniz sahillerinde de Antalya ve Alâiye idi. Buralardan dışarı çıkacak eşya denize yakınlıklarına göre Cenup, Garp veya Şimal istikametini takib eyliyordu.

[1] İbni Batuta seyahatnamesi C. 1. S. 328

Anadolu nakliyat ve Ticaretinde bazı Nehirlerden de istifade edildiğini ve bu vasıta ile memleket dahilindeki eşyanın sahillere sevkolunabildiklerini görmekteyiz. Bunlardan büyük Mendires nehri üzerinde On dördüncü Asrın ilk yarısında Nehir gemileriyle yolcu ve eşya nakledildiğini Şehabeddini Omerî yazdığı gibi Heyd'in (Orta zamanlarda Şark Ticareti Tarihi) isimli mühim eserinde de Kütahya şaplarının Nehir vasıtasiyle Ayaslug ve Palatiya şehirlerine indirildiğini beyan etmektedir[1]. Yine bunun gibi On üçüncü Asrın ortalarında Seyhan, Ceyhan, Misis Nehirlerinin de seyr ve sefâine müsaid olub içinde gemiler yürüdüğünü İbni Adiym (ابن عديم) yazar [2].

Yukarıda isimlerini saydığımız iskele ve Piyasalardan On beşinci asrın ortalarında Foça ile Ayaslug, eski ehemmiyetlerini kaybetmişler ve Palatiya ise sönmek üzere bulunmuş idi. Çünkü Palatiya bu asrın ortalarında artık piyasa olmaktan çıkmış olub ihracatını Sakızdan Mısıra gelip, giden gemiler vasıtasiyle yapmakta idi. Yalnız Cenuptaki Antalya ile Alâiye şehirleri eski ehemmiyetlerini henüz muhafaza etmekte idiler; maamafih bu piyasalardan en mühimmi Antalya piyasası idi. Burası hem Mısır vasıtasiyle gelen Hindistan Mısır ve Yemen eşyasının deposu ve hem de bir kısım Anadolu Emtiasının ihraç iskelesi olduğundan pek çok antrepoları vardı.

*
* *

Küçük Asyanın iskele ve piyasa mahalleriyle Ticaret yolları hakkında bu kısa malûmattan sonra Anadolunun harice çıkardığı başlıca eşyayı zikredelim; bunlarda kumaş, ipek, ehlî hayvanlar, av kuşları, şap, halı ve kilim (dokuma) pamuk zamk, lâden (reçine), bakır, Gümüş, mazı, kereste, susam, bal, balmumu, Kastamonu sahtiyaniyle Garbî Anadolu'nun kırmız sahtiyanı, nohut, safran ve sâiredir.

Kumaş ve dokumalar ve ipek:

İlk önce Anadolu ihraç Emtiası olan kumaşlardan başlayalım: Germiyan, Denizli ve Alaşehrin kırmızı kumaşları ve beyaz renkteki sarık Tülbentleri pek makbul idi; bu kumaş ve Tülbentler bütün civar hükûmetlere sevkolunmakta idiler; hattâ Germiyan oğlu Süleyman şah, kızını Osmanlı şehzadesine vermek istediği zaman gönderdiği heyetle beraber hediye olarak bu kıymetli kumaşlardan da yollamıştı. Cermiyan kumaşlarından ve Denizlinin Ak âlemli bezlelerinden hil'at yapıldığını ve keza Alaşehir kızıl eflâdisi'nin de hem sancak bezi ve hem de hil'at olarak kullanıldığını mehazlerimiz yazmaktadır [3].

Hammer Tarihi de Hüdavendigâr Murad Beyin, başına Germiyan bezlerinden beyaz renkte ince Tülbend sardığını ve kaftan ve cübbesinin de kırmızı renkli Germiyan kumaşından olduğunu beyan etmektedir [4].

[1] Heyd [Orta zamanlarda şark Ticareti Tarihi C. 2. 567].
[2] Zübde, Haleb Tarihi (Ayasofya kütübhanesi No. 3036 S. 395)
[3] Aşık paşa zade Tarihi S. 56. ve neşri Tarihi.
[4] Hammer tercemesi, C. I. S. 222.

Şehabeddini Ömerî, Germiyan askerinin kırmızı atlaslı elbise giydiğini yazıyor; [1]. On dördüncü asrın sonlarına doğru bu kıymetli kumaşların azaldığını yine Tarihlerden anlamaktayız [2].

Anadoludan İstanbul ve Avrupa pazarlarına sevkedilen ipek ise pek mühimdi. Diyarbekir ve Siirt havalisinde istihsal edilen ipekten başka Küçük Asyadaki ipek mahsulâtı en ziyade Filâdelfiya yani Alaşehir ve Balıkesir taraflarında elde edilmekte idi.

Buralarda çıkan ipekler Rum ve Firenk memleketlerine sevkediliyordu; ezcümle Balıkesir ipekleri Bizans ipek dokumacıları tarafından tercihan satın alınmakta idi: bu ipeğin Rum ipeğine rekabet etmekte olduğunu şark ve garp menbaları yazmaktadırlar [3]. Malatya Sof'ı ismi verilen ve pek mükemmel dokunan beyaz renkli bir nevi sof'un memlûklerde üst elbisesi yani hilat olarak kış mevsiminde giyildiğini de biliyoruz [4]. Bundan başkka şarkî Anadolu kumaşlarından (Hasan Keyf = Hısnı Keyfa) ın sof ve abayî ve Mardin'in Muhayyer ve sofları On altıncı asırda bile şöhretlerini muhafaza ediyorlardı [5].

Anadolu Atları ve ehlî hayvanlar:

Kastamonu ve havalisinde yetişen İğdiş atlariyle, katırlar ve Arab atlarına faik olabilecek derecede dikkatli terbiye edilen Germiyan atları Anadolunun her tarafına, ecnebi memleketlerle Bizans İmparatorluğuna ve diğer civar Beyliklere sevkedilmekte idi. Bu, Germiyan atları içinden bin altına kadar satılan kıymetlileri bulunduğu gibi hepsi de şecerli idiler. Lâtin Tüccarlarının pek ziyade kıymet verdikleri bu, Küçük Asya at ve iğdişleriyle sair hayvanlarından çok miktarda alarak Avrupaya sevkettiklerini burada kaydetmek icap eder [6].

On dördüncü asrın sonlarında da Germiyan atlarının şöhretlerini muhafaza ettiklerini, Germiyan oğlunun, Osmanlı hükümdarı Birinci Murad Beye hediye olarak gönderdiği atlardan anlamaktayız [7].

Bundan başka birinci derecede Suriye, Irak, İran, Diyarbekir taraflarına ihraç [8] edilen koyun ve keçi varidatı epiy bir yekûn tutuyordu. Lâtin Tüccarlarının Attan başka Anadoludan çok miktarda satın aldıkları hayvanlar arasında koyun ve keçi de vardı.

Av kuşları:

Şehabeddini Ömerî, av için alınıp satılmakta olan Toğan ve şahinlerin en iyi cinsinin Kastamunuda bulunduğunu ve kendi emsalleri içinde en

---

[1] Mesaliküľebsar (Germiyan memleketi kısmından).

[2] Aşık paşa zade Tarihi S. 56.

[3] Orta zamanlarda Şark Ticareti Tarihi [Heyd] Cilt 2, Sahife 674 ve Mesalikülebsar [Teşner tabı Sahife 43].

[4] Subhül'aşa صبح الاعشى C. 4 S. 39

[5] Bratianu (On üçüncü asırdan Karadenizde Cineviz Ticareti sayıfa 168) ve Mesaliküľebsar (Kastamonu ve Germiyan memleketleri kısımlarında).

[6] Hazinei Evrak Mevkufat موقوفات defterleri No. 543

[7] Aşık Paşazade Tarihi sayfa 60.

[8] Mesaliküľebsar Teşner tab'ı sayfa 19,20.

güzelleri olduğunu ve bunların buradan alınarak başka memleketlere götürülüp satıldıklarını yazmaktadır ki av için beslenilen bu kuşların İç Anadolu, Suriye, Mısır, Irak, İran ve Orta Asya'ya götürüldükleri anlaşılmaktadır. Bu Toğanların Trabzon İmparatorluğunun merkezinde de satıldığını ve ecnebi seyyahlar tarafından alındığını, Bratianu beyan etmektedir [1]. Bu ifade ile Şehabeddin'in mütaleası karşılaştırılınca bunların da Kastamonu veyahud umumî olarak Anadolu doğanlarından başkası olmadığı görülür. Çünkü Anadolunun bir kısım mıntakalarında bu av kuşlarının on beş ve on altıncı asırlarda da bulunduğunu Osmanlı İmparatorluğu resmî kayıd ve kanunlarından anlamaktayız [2].

Şap madenleri:

Küçük Asyadaki şap madenleri de mühim varidat getiren menbalardandı! orta zamanlarda Avrupalılar tarafından en ziyade alınan eşya şap'tı. Anadoluda en zengin şap madenleri birinci derecede şapı havi olan Foça ile Şarkî Karahisar ve ikinci derecede ise Ulubat, Kütahya şapları idi. Şap üzerine en ziyade muameleyi, Cineviz ve Filoransa'lılar yapıyorlardı.

Foça sahilde olduğundan Foça şapları 1421 de de Cinevizliler tarafından işletiliyor ve Osmanlı Hükûmeti bundan mühim miktarda vergi alıyordu; hattâ İkinci Murad Bey, amcası Mustfayı (düzme Mustafa) takib ederken Foça Podestası Adorno'ya haber göndermiş ve anın verdiği gemi ile Rumeli sahiline geçmişti. Bu geçiş esnasına Adorno, maden vergisinden Osmanlılara medyun olduğu yirmi yedi bin dokayı affettirmiş ve yeni padişahtan bu yolda ferman almıştı [3].

Bu madenler Saruhan oğulları zamanında da Cinevizliler tarafından işletiliyor ve vergisini Saruhan Beyliği alıyordu.

Foça sahilde olduğundan madenin gemilere nakli kolay ise de Giresun ve Tirilya iskeleleri vasıtasiyle naklolunan Şarkî Karahisar ve Ulubat şaplarının naklinde epey masraf ihtiyar olunuyordu. Kütahya şapları, kısmen büyük Mendires üzerinden Ayasluğ ve Palatiya kasabalarına indirilir ve kısmen de on beş günde karadan Antalya'ya naklolunurdu.

Bunlardan sonra On üçüncü asırda Frenkler tarafından büyük bir teşkilâtla işletilen Konya şaplarını kaydetmek lâzımdır. Bunun da pazar yeri Antalya idi.

Avrupa piyasalarına sevkedilen Anadolu şaplarının bir piyasası da İstanbu olup burada çok miktarda şap depoları vardı [4].

Halı, kilim ihracatı:

Anadoludan harice giden eşyalardan halı ve kilim gibi dokumalar ilk zamanlarda da meşhurdu; bunlar metanetinden başka zevk ve zarafetçe de

[1] Hazinei Evrak Mevkufat ve mühimme defterleri.

[2] Osmanlılar zamanında Kastamonu'da Taraklı Borlu'da Toğancı Timarları vardı [kanunnâmeler Veliyyüddin ve Atıf efendi kütüphaneleri (No. 1970 S. 75 Atıf No. 1734 S. 63).

[3] [Dukastan naklen Hammer C. 1 S. 1661].

[4] Heyd; Cilt 2, Sayfa 565 ve müteâkib sayfalar.

emsaline fâik olduğundan Avrupada (Deniz aşırı halılar) diye anılır ve kıymetlerini takdir için başka bir mahraç ismi aranmazdı.

Aksaray kilimlerinin pek nefis olub Suriye, Mısır, Irak, Hint ve hattâ Çine kadar gönderildiğini On dördüncü asrın ortalarına yakın bir zamanda Anadoluyu gezen Seyyah İbni Batuta yazmaktadır ki, bu kayıd, Anadolu dokumalarının garptan başka şarkta da kıymeti olduğuna delildir [1].

Pamuk ihracatı:

Anadoludan çok miktarda muhtelif memleketlere gönderilen zengin mahsullerden biri de pamuk olup, birinci derecede mevki tutmakta idi; şarktan, Avrupaya ihrac edilen Mısır, Suriye ve Kıbrıs pamuklarına karşı muvaffakıyetle rekabet yapan, ancak Anadolu pamukları idi. Bursa ile Konya arasında yetiştirilen pamuklar ile Adana, Silifke ve havalisi pamukları Anadolu için en mühim varidat menbalarından biri idi; Bursa ile Konya arasındaki pamukların pazar yeri On dördüncü asrın ilk nısfında Ticaretçe mühim bir piyasa mahalli olan Bursa ile Ayaslûğ, ve Kilikya pamuklarının da İskenderun körfezi kenarındaki Ayas limanı idi.

Zamk, Reçine ihracatı:

Küçük Asya zamkı da Avrupa piyasalarında makbuldü; eski Hamideli yani Isparta ve etrafındaki arazide bulunan ağaçlardan elde edilen ve Adragan zamkı denilen bu zamk Yunanistanda çıkan zamktan kat kat üstündü.

Antalya pazarı vasıtasiyle Avrupa piyasalarına sevkedilen Adragan zamkı sanayide gök mavisi boyasının ihzarında, yaldızlama işlerinde kullanılıyordu. Bunun, müessir bir ilâç ve serinletici bir mâyi olarak ta istimal edildiğini (Heyd) yazmaktadır [2].

Buna bir de Şahabettini Ömerî ile (Heyd)in Balıkesir taraflarında çıkarak Avrupa piyasalarına sevkolunduğunu söyledikleri lâden yani reçineyi de ilâve etmek lâzımdır. Tababette kullanılan ve Garikon yahud katran köpüğü ismi verilen bir madde Kilikya'nın Agarikıyye آغاريقيه beldesinden geldiği için bu isimle şöhret bulmuştu; bu madde Tarsus civarında (Hısnı Cevzat) dağlarından çıkarılmakta idi [3].

Bu kısmı daha ziyade uzatmamak için San'at ve Tababette kullanılan ve bilhassa Avrupa piyasalarında birinci derecede mevki işgal eden ve en mühim ihraç iskeleleri Palâtiya, Antalya ve Alâiye olan mazı ile bal, balmumu, ince yün,ile Kastamonu sahtiyanı, kırmızı sahtiyan, tiftik, safran, susam, nohud ve keresteyi ve Kastamonu, Diyarıbekir (Ergani) Erzincan bakırlarile Anadoluda dört yerden çıkarılan gümüş madenlerini zikretmek suretile bu bahsi icmal ediyoruz.

Bunlardan Avrupa, İskenderiyye, İstanbul piyasalarına sevkedilen gemi kerestesinin en mühim ihraç yeri Alâiye idi. Buradaki Tezgâhlarda yapılan gemilerden başka yine gemi yapmakta kullanılmak üzere harice çok

[1] İbni Batuta Seyahatname tercemesi C. 1, S. 324.
[2] Orta zamanlarda Şark Ticareti Tarihi (Sayfa 624).
[3] Zübdei Tarihi Haleb = زبدة تاريخ حلب [İbni Adiym ابن عديم].

miktarda kereste çıkarılırdı. İbni Batuta burayı ziyaret ettiği zaman, Mısır, Şam, İskenderiyye Tüccarlarının mübayaa ettikleri kerestelerin İskenderiyye ve Dimyat taraflarına sevkolunduğunu beyan ediyor [1].

Gümüş Madenleri:

Anadoluda çıkarılan kıymetli madenlerden gümüş, Onüç ve On dördüncü asırlarda başlıca dört merkezden elde edilmekte idi. Bunlar da, Kütahya'nın gümüş şehri ismi verilen ve şimdi nahiye merkezi olan Gümüş köyü ile Ulukışladaki Lolova ve Gümüş köyleri ve Amasyanın Gümüş Hacı köyü ve bir de Orta zamanlarda Bayburt gümüş madenleri ismi verilen şimdiki Gümüşhane idi.

Bunlardan Kütahyadaki gümüş madeninin hâsılatı çok, cinsi iyi ve çıkarılması daha kolay olduğunu Mesalikül'ebsar yazızor. Bu gümüş madenlerinin hepsi de On dördüncü asrın ilk yarısında faaliyette iseler de sonradan bu faaliyet terkedilmiştir. Bunlardan Gümüşhane Madeninin ise Osmanlılar tarafından tekrar işletildiği malûmdur.

Gerek Selçukilerin ve gerek Anadolu Beylerinin bastırdıkları gümüş paralar bu madenlarden çıkarılmakta ve fazlası harica da gönderilmekte idi. Amasya gümüş madenine Mısır ve Şamdan Tüccarlar geldiğini İbni Batuta yazmaktadır [2]

Bir de Mehmed Bin Mansur tarafından Uzun Hasan namına yazılan جواهرنامه = Cevahirname isimli Farisî eserde (sünbâde = سنباده) denilen ve Sıvasta bulunan Zımpara taşı Madeninden bahsedimektedir; bu madenin Növbe'deki [Nubiya] birinci derecede olan zımpara madeninden sonra en iyi cins olduğu yazılmaktadır.

⁂

Anadolu ile en ziyade Ticarî münasebetlerde bulunan Avrupalılar, birinci derecede Venedikliler ve Cinevizliler, sonra da Filoransa, Napoli, Anju küçük hükûmetleri idi. Bunlardan Selçukiler devrinde de Anadolu ile Ticaret yapan Venedikliler daha ziyade Akdeniz ve Ege denizi sahilleriyle, Karaman ve Menteşe oğullariyle Ticarî münasebatı temin eylemişler ve Ticaretlerinin, Anadoluda yayılmakda olan Osmanlılar tarafından sekteye uğratıldığını gördükleri zaman Anadolu Baylerini ve Akkoyunluları, Osmalılar aleyhine kışkırtmak ve onlara müttefik bulmak veya bizzat onlarla ittifak etmek gibi fırsatları da ihmal etmemişlerdi.

Anadolu ile Ticaretini daha ziyade Karadeniz tarafından yapan Cinevizlilerin ise Suriye kârvanları vasıtasiyle Sıvas ve Bursa'ya kadar gelen şark eşyası olan, baharat vesaireyi Sıvas ile Farya ve Fatsa arasında ve Bursa ile İstanbul mabeyninden nakletmek suretiyle piyasayı ellerinde tuttukları malûmdur. Anadolu ile Kırım ve Kafkas sahilleri arasında en mühim iskelelere malik olup bu denizde en kârlı Ticaret yapan Cineviz Cümhuriyeti idi; bunların Karadeniz iskelelerinde ve İstanbulda eşya depoları vardı.

[1] İbni Batuta tercemesi C. 1, S. 311.
[2] Cilt 2 S. 328

Bunlardan sonra Anadolu ile Ticarî muamelâtı olan Filoransa, Napoli ve Anju hükûmetlerinin Bursada ve Ticaret yaptıkları Garbî Anadolu Beyliklerindeki şehirlerde de eşya depoları vardı. Saruhan, Aydın ve Menteşe oğullarının Ticaret için bunlarla münasebatı malûmdur.

Müslüman Devletlerden Anadolu ile en ziyade bağlantısı olan ve Suriyeye de malik bulunan Mısır Kölemen Devleti idi. Şam, Halep, İskenderiyye şehirleri, Anadolu ihracat eşyasının hariçte birinci derecedeki depolarındandı. Bunların içinde bilhassa İskenderiyye, mevkii itibariyle bunların en mühimini teşkil ediyordu.

Gerek Suriye ve Mısır ve gerek Mezopotamya, Hint ve Cenubî Arabistan ile, ve İran ise Orta Asya ile Anadolu arasında vasıta olan memleketlerden idiler.

***

On dördüncü asrın tamamiyle on beşinci asrın yarısında Anadolu'nun iktisadî vaziyeti göz önüne alınacak olursa Anadolu Halkının oldukça müreffeh bir hayat geçirmiş olduğu istidlâl edilebilir. Bu asırlarda Anado luyu gezenlerin veya burası hakkında malûmat alarak iktisadî vaziyete dair yazı yazanların mütalâaları bize bu kanaati vermiştir.

Yukarıdan beri verdiğimiz izahata göre müstahsil olan ve elde ettiklerinin mühim bir kısmını harice sevk ile memlekete para getirmesini temin eden, dahilde inkişaf etirdiği san'atlarla ihtiyacını bertaraf eyliyen Anadolu halkı, bu tarihlerde iyi yaşamıştır.

On beşinci Asrın ilk yarısından sonra Osmanlıların Anadoluda Türkleri bir idare altına toplamaları üzerine iktisadî merkezlerde tabiî surette değişiklik olmuştur. Buna da sebep Anadolu Beyliklerinin ortadan kalkması ve onların zamanlarında İlim, San'at ve Ticaret merkezi olan şehirlerin ehemmiyetten düşerek merkezi sıkletin başka taraflara naklidir.

Nitekim bundan sonra Osmanlılar zamanında İzmir şehri, evvelce Ticareti meşhur olan Ayasluğ, Palatiya şehirleri yerine kaim olmuş ve Karadeniz sahilindeki İnaos denilen Ünye'de, Sinop, Farya ve Fatsenin yerini almıştır. Ünye'nin on yedinci asrın ilk yarısında Buğdan, Eflak, Kazaklar memleketiyle Suriye ve Anadolunun, Karadenizde Ticarî münasebatı temin eden bir alış veriş pazarı olduğunu oraları gezen seyyahlar yazmaktadırlar; Diyarıbekirin kırmızı ham İpeği ve sahtiyanı Haleb'in mavi futa vesair eşyası bu vasıta ile de ihraç edilirdi [1] [2].

---

[1] Kitabürrihle = كتاب الرحله (Antakya Patrikinin 1652 - 1659 seyahati. Paris Millî kütüphanesi, Arapça yazmaları No 6016 (Bay Mükremin Halilin hususi kütüphanesındeki notlar).

[2] Anadolu Beylikleri zamanındaki iktisadî vaziyet yazılırken istifade edilen eserler:

Heyd (orta zamanlarda şark Ticareti Tarihi) Bratianu (on üçüncü asırda Karadenizde Cineviz Ticareti) Mesalikül'ebsar, İbni Batuta seyahatnamesi, Hammer tercemesi, İbni Esir, Ali'nin Selçuknamesi, İbni Bibî'nin Selçuk Tarihi, Aşık Paşazâde, neşri Tarihleri. Cevahirname, Hazinei evrak, mevkufat defterleri, Subhul'aşu, Zübdei tarihi Halep, Bezmü Rezm = بزم ورزم İslâm Ansiklepedisi. Meskûkât katalogları.

NETİCE

Siyasî, Askerî İdarî, İlmî, İçtimaî ve iktisadî hayat ve faaliyetlerini ayrı ayrı icmal ettiğim Türkmen Aşiretleri, Anadolu Selçukilerinin son zamanlarından itibaren mevcudiyetlerini hissettirip birer Beylik kurarak yerlerinde tutunduktan sonra Aşiret an'anelerinin esaslarını muhafaza ile muhitlerinde Selçukileri takliden İdarî, Askerî teşkilât vücuda getirmişler ve hudutlarının müsaadesi nisbetinde memleketlerine daha birçok yerler ilâve ederek garbî Anadoluyu elde etmişler ve hatta bir kısmı Rumeliye ve Adalara bile geçmişlerdir.

Pek çoğu okumaktan mahrum olan bu ilk Aşiret Beyleri Siyasî gürültülere rağmen memleketlerinde mükemmel bir İrfan hayatı uyandırmağa muvaffak olmuşlar, yer yer İlim müesseseleri olan Medreseler vücuda getirmişler ve âdeta biribirleriyle rekabet edecek derecede bu işe ehemmiyet vermişlerdir.

Yine bu Beylikler dahilinde Cami, İmaret, Han, Hamam, Kârvansaray, köprü, Çeşme, Zaviye gibi adedi yüzleri geçen binalar ve içtimaî tesisat yapılmak suretile şehir ve kasabalar imar edilemiştir. Anadoluda yetişen mütenevvî iptidaî ve mamul mahsul ve eşyanın memleket haricine sevki Ticaretin emniyet altında cereyanı, memleketteki san'atkârların himayesi Mimarî, çinicilik, halıcılık, nakş نقش, oymacılık, dokumacılık vesaire gibi faaliyet, Ticaret ve Sanayii inkişaf ettirmiştir.

Anadolu Selçukilerinin son zamanlarında, yarım asır kadar Moğol istilâ ve tahribatiyle yıkılmakta olan Anadolu. bu tegallübün gevşeyerek nihayet ortadadan kalkması üzerine Türkmen Beylerinin yüksek himmet ve gayretleriyle kalkınmağa başlamış ve on dördüncü asırda yetmiş seksen sene kadar bir refah ve istirahate kavuşmuştur.

On beşinci asır iptidalarındaki Timur istilâsının memleketi ikinci bir felâkete sürükleyeceği zannedilmişse de bu, korkulduğu gibi olmayıp muvakkat bir işgal olarak geçmiş ve bu istilâ neticesinde memleketlerine tekrar sahip olan Anadolu Beyleri hummalı bir faaliyetle Mıntakalarında tekrar imar işlerine başlamışlardır.

Anadolu Beyleri, bugünkü vilâyetler kadar küçük olan memleketlerine bir taraftan bu suretle kalkınmağa uğraşır ve diğer taraftan mevcudiyetlerini muhafaza için muhtelif siyasetlere başvururlarken esaslı surette Askerî ve İdarî teşkilât ile kuvvetlenerek Rumeli'de geniş ülkelere sahip olan Osmanlılar, kendi hesaplarına çok isabetli bir siyasetle yani zaptettikleri yerlerde muvakkat bir zaman için hükûmdar Ailesinden maada Beyliklerin bütün an'ane ve teşkilâtını ipka etmek suretiyle Anadoluyu istilâ ile bu yarım adayı bir imparatorluk idaresinde toplamağa muvaffak olmuşlardır.

Bugün, Anadolu'nun birçok şehir, kasaba ve hattâ köylkrinde bakayasını gördüğümüz miktarı hayli yekûn tutan eserlerle muhtelif sınıflara mahsus olup tahrip ve ziyadan kurtularak bize kadar gelebilen eşya, kitap ve vesikalar, Anadolu Beylerinin ilim hayatında ve memleketi imar hususunda, san'atkârları himayede ne derece alakâ ve kadirşinaslık gösterdiklerini isbat eden en canlı şahitlerdendir.

SON

Büyük Türk tarihi için hazırlanarak basılan bu eser, tabiî olarak kısa yazılmıştır. Anadolu Beylerinden her biri hakkında bütün vesikalariyle beraber ayrı ayrı broşürler neşredileceğinden fazla malûmat istiyenler onlara müracaat edebilirler.

Ord. Prof .İ. H. Uzunçarşılıoğlu

İNDEKS

A

H

***

İ

I

K

SON

ESERDEKİ İSİM VE ISTILAHLARIN CEDVELİ

Eserin içinde isimleri geçeni ve on üçüncü asırdan itibaren on beşinci asır ortalarına kadar Anadolu'da gerek hükümdar ve beylerin namlarına ve gerek müstakil olarak te'lif ve terceme suretile meydana konmuş olan eserlerden bugün elimize geçmiş olanlarının muhtelif İlim ve Fenlere göre bir cedveli:

T E F S İ R

Cevahirül'esdaf [Müfessiri meçhul] S. 81	جواهرالاصداف
Takşirüttefsir [Karamanlı Hamza] S. 81	تقشيرالتفسير
Fatiha tefsiri [Müfessiri meçhul] S. 81	فاتحه تفسيرى
Fatiha tefsiri [Molla Fenârî] bu tefsir, dolayısile Tasavvuf, Kelâm, Usûl Maanî, belâgat vesair - İlimlerden de bahsetmesi itibarile kıymetli olup basılmıştır. S. 81	فاتحه تفسيرى [عين الاعيان]
İhlâs tefsiri [Müellifi Meçhul] S. 81.	اخلاص تفسيرى
Sûrei Mülk tefsiri S. 81.	سورهٔ ملك تفسيرى
Risalei Münciye [Tecvidden. Ömer] S. 88	رسالهٔ منجيه

F I K I H — H U K U K

Elmesailülmensûre [Hacı şad geldi paşa] S. 85.	المسائل المنثوره
Hulviyyatı şâhî [Candar oğlu İsmail Bey] S. 87.	حلويات شاهى
Kitabüddürerilmensûre [İzzeddin Ahmed] S. 85 . . .	كتاب الدرر المنثوره
Kitabüles'ileti velecvibe [Cemalüddin M. Aksarâyi] S. 85	كتاب الاسئلة والاجوبه
Manzum Kudûri [Gülşehrî] S. 82	منظوم قدورى
Tercihuttazih [Kadı Burhâneddin]	ترجيح التوضيح [اصول فقه]

TASAVVUF [Manzum ve Mensûr]

Feleknâme [Gülşehrî] S. 81	فلك نامه
Garibname [Aşıkpaşa] S. 82	غريب نامه
Hadîkatülmaarif [Şücaüddini Kirmâni] S. 88	حديقة المعارف
İbtidanâme [Bahaüddin Veled] S. 82	ابتدانامه
İksirüsseâdât [Kadı Burhâneddin Ahmed]	اكسيرالسعادات
İntihanâme [Bahaüddin Veled] S. 82	انتهانامه
İntihabı Süleymânî [Allamei Şirâzî] S. 81	انتخاب سليمانى
Kurretü aynittâlibin S. 84	قرة عين الطالبين
Mahzenül esrar [Nizamüddini Gencevî] S. 78	مخزن الاسرار
Mantıkuttayr Tercemesi [Gülşehrî] S. 82	منطق الطير ترجمه سى

Mirsadül'ibad [Necmeddin Ebûbekir Dâye] S. 78 . .	مرصاد العباد
Pertevnâme [Şehabeddini Sühreverdi] S. 78	پرتونامه
Rebabnâme [Bahaüddin Veled] S. 82	ربابنامه
Risaletünnushıyye [Yunüs Emre] S. 82	رسالة النصحيه
Şerhi Kasidei İbni Fârız [Saidi Kaşanî] S 78	شرح قصيدهٔ ابن فارض
Tezkirei Evliya Tercemesi [Metercimi meçhul] bu terceme Aydınoğlu Mehmed Beyin emrile yapılmış olup bu kitabın 81 inci sayfasında yazılmak lâzım gelirken unutulmuştur .	
Veledname [Bahaüddin Veled] S. 82	ولدنامه
Miyarül'esrarı velahbar [Haliloğlu Yûnüs] S. 87	معيار الاسرار والاخبار

TARİH ve MENÂKIB

Arâis Tercemesi S. 81	عرائس ترجمه سی
Bediuzzeman fi kıssatı Hay ibni Yakzan [Fazlullah bin Ruzbehan] S. 90	بديع الزمان فى قصة حى ابن يقظان
Bezmürezm [Azizi İsterâbâdî] S. 48	بزم و رزم
Selçuknâme [İbni Bibi]	ابن بيبى سلجوقنامه سى
İskendernâme [Ahmedî] S. 82	اسكندرنامه
İşrakuttevârih [Kara Yakub]	اشراق التواريخ
Karaman Oğulları Şehnemesi [Yârıcânî] S. 86	
Karaman Tarihi [Şikârî] S. 86	
Enisülkulûb [Burhaneddini Enevî] S. 78	انيس القلوب
Kitabı Diyarıbekriyye [Ebûbekri Tahrânî] S. 69-89 .	كتاب دياربكريه
Kerâmâtı Ahi Evren [Gülşehrî] S. 92	كرامات اخى اورن
Manzum Selçuknâme [Hoca Dehhanî] S. 78	
Makteli Hüseyn [Mevlevî Yusuf] S. 82	مقتل حسين
Menâkıbül'arifin [Ahmedi Eflâkî] S. 82	مناقب العارفين
Rahatüssudûr [Ravendî] S. 78	راحة الصدور
Tarihi Âlemarayı Eminî [Fazlullah bin Ruzbehan] S. 67-90	تاريخ عالم آراى امينى

TIB ve HIFZUSSIHHA

Hulâsatüttıb [İshak bin Murad] S. 80	خلاصة الطب
„ [Müellifi meçhul] S. 87	„
İlyasiye [Şırvanlı Mahmud oğlu Mehmed] S. 88 . . .	الياسيه
Miftahünnûr ve Hazainüssürûr [Halil oğlu Mümin] S. 87 .	مفتاح النور و خزائن السرور
Müntehabı şifa [Hacı Paşa] S. 80	منتخب شفا
Tervihül'ervah [Ahmedî] S. 80	ترويح الارواح
Teshil [Hacı Paşa] S. 80	تسهيل
Şifaül'eskam fi Devâil'âlâm [Hacıpaşa] S. 80	شفاء الاسقام فى دواء الآلام
Zahirei Muradiye [Halil oğlu Mümin] S. 87	ذخيرهٔ مراديه

MEVIZA - AHLÂK ve SİYASET

Kabusnâme tercemesi [Baba Ali Bin Salih] S. 83 . .	قابوسنامه ترجمه سی
Kıstasüladâle [Mahmud oğlu Hatib Mehmed] S. 78 . .	قسطاس العداله
Kenzülküberâ [Şeyh oğlu Mustafa] S. 83	كنز الكبرا
Kitabülletaifil'alâiyye [Ahmed Bin Sadülzencânî] S. 78 . .	كتاب اللطائف العلائيه
Levamiulişrak [Ahlâkı Celâli] Devvanî S. 89	لوامع الاشراق
Merzbannâme [Baba Ali Bin Salih] S. 83	مرزباننامه
Ravzatülulemâ S. 85	روضة العلما
Risalei Adâlet [Celâli Devvanî] S. 89	رسالهٔ عدالت
Teferrücül'ümera [Cemalüddin M. Aksarâyi] S. 85 . .	تفريج الامرا

LİSAN-ŞİİR VE EDEBİYAT

Ferhenknâmei Sâdi [Hoca Mesud] S. 83	فرهنك نامهٔ سعدى
Kavâidürresâil [Hoylı Hasan] S. 81	قواعد الرسائل
Hurşidnâme [Şeyhoğlu Mustafa] S. 33	خورشيدنامه
Kelile ve Dimne [Malatyalı Gazî Ahmed] S. 78 . . .	كليله و دمنه
,, ,, ,, [Hoca Mesud] S. 83	,, ,, ,,
Miracnâme S. 87	معراجنامه
Miftah Şerhi [Müellifi Meçhul]	مفتاح شرحى
Nesimi Divanı [Nesimi] S. 82	
Nüzhetülküttab [Abdül'mümin oğlu Hasan] S. 81 . . .	نزهة الكتاب
Ravzatülküttab [Sadrı Mütetabbib] S. 78	روضة الكتاب
Süheylü Nevbehar [İzzeddin Ahmed ve Hoca Mesud] S. 83	سهيل و نوبهار
Varaka ve Gülşah [Mevlevî Yusuf] S. 82	ورقه و كلشاه
Yunüs Emre Divanı S. 82	
Şerhi Kâfiye S. 81	شرح كافيه
Tasavvufî Manzumeler [Tasavvuf Cedvelinde yazılmıştır.]	

FENNÎ ESERLER

Cevahirnâme [Mehmed Bin Mansûr] S. 98	جواهرنامه
İhtiyârâtül'muzafferî [Allâmei Şirazî] S. 80	اختيارات المظفرى
Nihayetül'idrak fi Dirayetil'eflâk [Allâmei Şirazî] S. 83 .	نهاية الادراك فى دراية الافلاك

LÜGAT

Mecmûullügât [Şinâsi ve Cafer] S. 86	مجموع اللغات

KELÂM

Hâşiyei Kadiyme [Celâli Devvanî] S. 89	حاشيهٔ قديمه

AVCILIK

MUHTELİF DİGER ESERLER

ANADOLU BEYLİKLERİNİ YAZARKEN İSTİFADE EDİLEN MUHTELİF ESERLERİN MÜELLİF İSİMLERİYLE UMUMÎ CEDVELİ

Ali : Künhül'ahbar ve Fusûli hallüakd فصول حل وعقد

Abdurrahman Şerif : Ahlat Kitâbeleri

Ahmed Tevhid : Meskûkâtı İslâmiye Kataloğu ve Tarih Encümeni Mecmuasındaki Yazıları.

Aksarayî : Farisî Selçukname.

Ali [Yazıcı Zâde] **:** Türkçe Selçukname

Ali Bey : [Meskûkât Mütehassısı] Tarih Encümeni Mecmuasındaki Yazıları

Âşıkpaşa Zade : Tarihi Âli Osman

Arifî Paşa : Dulgadır Oğulları Makalesi [Tarih Encümeni Mecmuası].

Atâyî : Şakayık Zeyli

Aynî : İkdülcüman عقدالجمان.

Azizi İsterabâdî : Bezmürezm بزم ورزم

Bâkî : [Muallim] Yunüs Emre (1936)

Behçet : Kastamonu [Anadolu Türk Âsâr ve Mahkûkâtı Tetebbuatına Esas] (1341)

Besim Atalay : Maraş Tarihi ve Coğrafiyası.

Bratianu : Recherches sur le Commerce Genois dans la Mer Noire du XIII. Siècle 1929

Cenâbî : El'aylemüzzâhir العيلم الزاخر

Cevdet : Zeylün alâ faslil'ahyetil fityanüttürkiyye ذيل على فصل الاخية الفتيان التركيه

Celâli Devvanî : Arznâme ile muhtelif eser ve Mecmuaları

Cihangir : [Zeyneloğlu] Muhtasar Âzerbaycan Tarihi

Deginyi : Türklerin T arihi Umumisi [B. H. C. Yalçın Tercemesi]

Ebülfazıl Mehmed : Vakayii Türkmaniyye وقايع تركمانيه

Ebilfida : Takvimülbüldan تقويم البلدان

Eflâkî : Menakıbül'arifin مناقب العارفين

Emir Devletşah : Devletşah Tezkiresi

Enverî : Düsturnâme

Evliya Çelebi : Seyahatnâme

Feridun : Münşiâtı Selâtın

Fuad Köprülü : İlk Mutasavvıflar, Türk Edebiyatı Tarihi, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine tesiri, Türkiyat, yeni Türk ve İslâm Ansiklopedisindeki yazıları.

Fazlüllah bin Ruzbehan : Tarihi Alemarâyı Emini

Gibbons : Osmanlı İmperatorluğunun Kuruluşu [Terceme edilmiş nüsha]

Gabriel : Monuments Turcs d'Anatolie [1931-1934 iki kısım]

Galib Ethem : Meskûkât Kataloğu

Hacı Kemal : Camiunnezâir جامع النظائر

Hafız Ebru : Mecmûai Hafız Ebru

Halil Ethem : Düveli İslâmiye, Kayseri şehri ve Tarih Eücümeni Mecmûasındaki yazıları

Halkondil : [Chalcondile Athenien] Histoire de la Décadance de l'Empir Grec et établissement de Celuy des Turcs (1632)

Hammer : Osmanlı Tarihi [Atâbey Tercemesi]

Hamdullahı Müstevfî : Nüzhetülkulûb نزهة القلوب

Hadidî : Manzum Âli Osman Tarihi

Hayrullah E : Osmanlı Tarihi

Hasan Rumlu: Ahsenüttevarih احسن التواريخ

Heyd : Histoire du Commerce du Levant

Hoca Sadüddin : Tacüttevarih تاج التواريخ

Hondmir : Habibüssiyer حبيب السير

Hüseyin Hüsamüddin : Amasya Tarihi
Hüseyin Hilmi : Sinop Kitabeleri [1341]
İbni Arabşah : Acaibülmakdur عجايب المقدور
İbni Ayas : Bedayiüzzuhûr fî vekayi-iddühûr بدايع الزهور في وقايع الدهور
İbni Adim: Zübdei Tarihi Haleb
İbni Batuta : Seyahatname [Şerif Paşa Tercemesi]
İbni Bibi : Farisî Selçuknâme
İbni Eca : Tarihi Yeşbek
İbni Esir : Elkâmil الكامل
İbni Hacer : Düreri kâmine ve İnbaülgumür درر كامنه وانباء الغمر
İbni Haldun : Kitabül'iber كتاب العبر
İbni Kemal : Tarihi Âli Osman
İbni Tanrı Berdi : Nücumı Zâhire نجوم ظاهره ve Menheli Safî منهل صافى ve Kitabül' kevakibilbâhire كتاب كواكب الباهره
İdrisi Bitlisi : Heşt Bihişt هشت بهشت
İsmail Hakkı : [Uzunçarşılı oğlu] Kitabeler [iki kısım] Kütahya şehri, Sıvas şehri, Karasi Vilâyeti tarihçesi, Anadoluda üç mühim sima [Demirtaş, Ertena, Kadı Burhaneddin Ahmed] Karamanoğlu İbrahim bey vakfiyesi
Jauna : Histoire Général des Royaumes de Chypre de Jérusalem, d'Arménie et d'Egypte.
Jorga : Philipe de Mezières
Kadî İbni Şühbe : [Takiyyüddin] : Tarihi Kadı İbni Şühbe تاريخ قاضى ابن شهبه [İbni Kesir Tarihi Zeylî]
Kadı Seyyid Nureddini Meraşî : Mecalisül'müminin مجالس المؤمنين
Kalkaşendî : Subhül'âşa صبح الاعشى
Kantaküzen : [Cantacuzène] Chronique de Cantacuzène traduit par Cousin. Histoire de Constantinople (Cild 7 ve 8) Paris 1674
Kâtib Çelebi : Keşfüzzünûn كشف الظنون ve Cihannüma
Lebeau : Histoire du Bas-Empire
Lâtifi : Şuara Tezkiresi
Makrizi : Kitabüssülûk كتاب السلوك
Mehmed Arif : Osmanlı Tarihi [Necib Asım'la müşterek] ve tarih Encümeni Mecmuasındaki yazıları.
Mehmed bin Mansur : Cevahirnâme
Mehmed Tahir : [Bursalı] Osmanlı Müellifleri
Mezidoğlu Ömer : Mecmuatünnezâir مجموعة النظائر
Miller : Trebizont The Last Grec Empir
Mirhond : Ravzatüssafa روضة الصفا
Mirza Yahya : Lübbüttevarih لب التواريخ
Mortman : Karası Oğullarına dair 1911 de neşrettiği Almanca Broşür
Monkada : [Moncada] Expédition des Catalan et des Aragonais [1828]
Mübarek Galib : Ankara [İki kısım]
Müneccim başı Ahmed : Camiuddüvel جامع الدول
Mükremin Halil İnanc : Düsturnamei Enverî tahlili ve Paris Millî Kütüphanesinden alınarak bu eserde ismi geçen notlar
Necib Asım : Tarih Encümeninin neşrettiği Osmanlı Tarihi [Arif Beyle beraber]
Neşrî : Tarihi Âli Osman
Nüveyri : Nihayetül'ereb نهاية الارب
Nüzhet Paşa: Tarih Encümeni Mecmuasındaki yazısı
Rıdvan Nafız: Sıvas şehri [İ. H. Uzunçarşılı oğlu ile müşterek]
Sam Mirza : Tuhfei Sâmi [Sam Mirza Tezkiresi]
Sehâvî : Vecizülkelâm ve Eddav'ullâmi وجيز الكلام و الضوء اللامع
Sehî : Şuara Tezkiresi
Sultan Hüseyin Mirza : Mecalisül'uşşak مجالس العشاق
Süleyman Fikri : Antalya Tarihinin basılmamış notlarından
Şehabeddini Ömeri : Mesaliküül'ebsar مسالك الابصار
Şemseddin bin Abdullahı Cezeri : Cevahirüssülûk [Mirâtı zaman zeyli]

Şerefeddini Yezdi : Zafernâme
Şikâri : Karaman Tarihi
Şilt Berker : Hatırat [On dördüncü Asır sonlarile on beşinci asır iptidasına ait]
Taşköprülü Zâde : Şakayıkı Nomaniye شقایق نعمانیه ve Mecdi Efendi Tercemesi
Zambaur : Manuel de geneologie et de chronologie pour L'Histoire de L'islam

Bunlardan başka kitabın içinde ve Fikir Hareketleri kısmında isimleri geçen muhtelif eserlerile اجابة السائل الی معرفة الرسائل isimli Münşiat kitabı, Evkaf ve Defterhane kayitları, İslâm Ansiklopedisi, Türkiyat Mecmuası, Doğu Mecmuası, Millî Tetebbûlar Mecmuası, da esaslı menbalarımızı teşkil etmektedir.

YANLIŞLAR

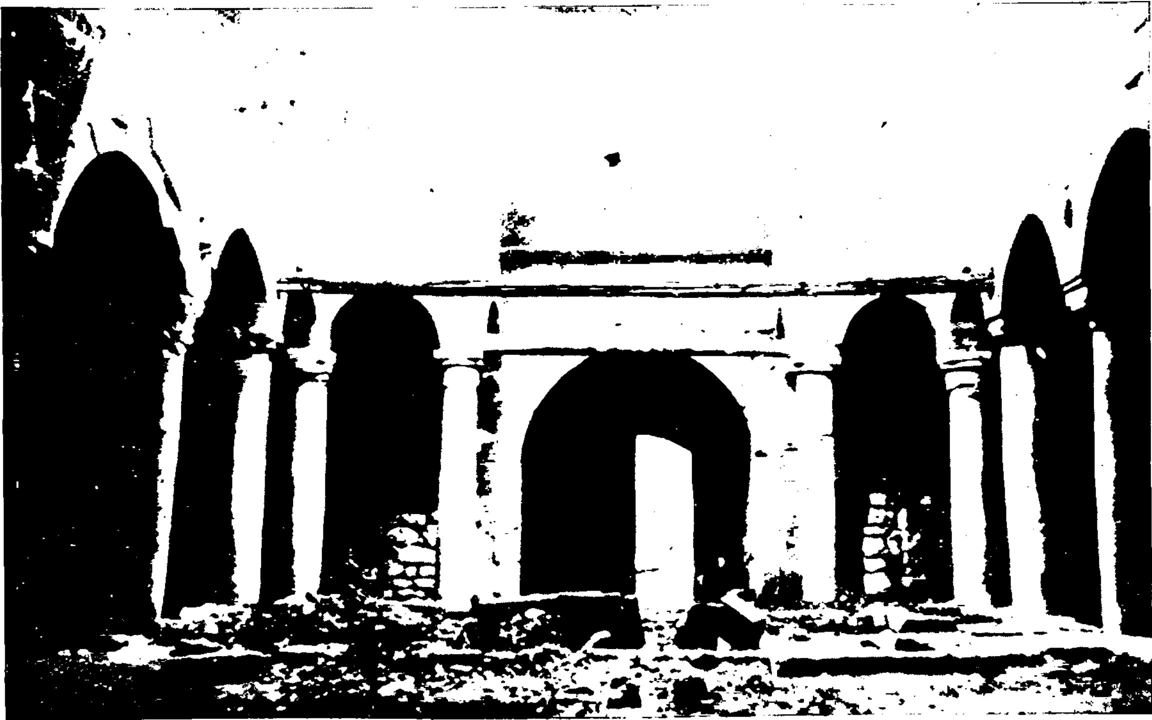
Sahife	Satır	
81	30	(Kaleme aldığı Aynülâyân isimli Fatiha Suresi Tefsiri bu asırda . . .) şeklinde tashih edilecek.
86	4	Candar oğlu İsmail bey adına yazılan ve sehven (Miyarül'eşrar vel'ahyar) diye yazılan eserin (Miyarül'esrarı velahbar) tarzında tashihi.
95	29-30	Anadoluda Mud diye kullanılmış olan ölçek Arapların telâffuzu gibi Müd olarak dizilmiştir. Bizim Lehce'ye göre Mud olarak tashihi rica olunur.
		Eserin içinde karine ile anlaşılabilecek yanlışlar düzeltilmemişlerdir. Bir de sahifa 78 ilâ 90 daki kitap isimlerinden yanlış okunmuş olanlar en sondaki iki cetvele göre okunmalıdır.

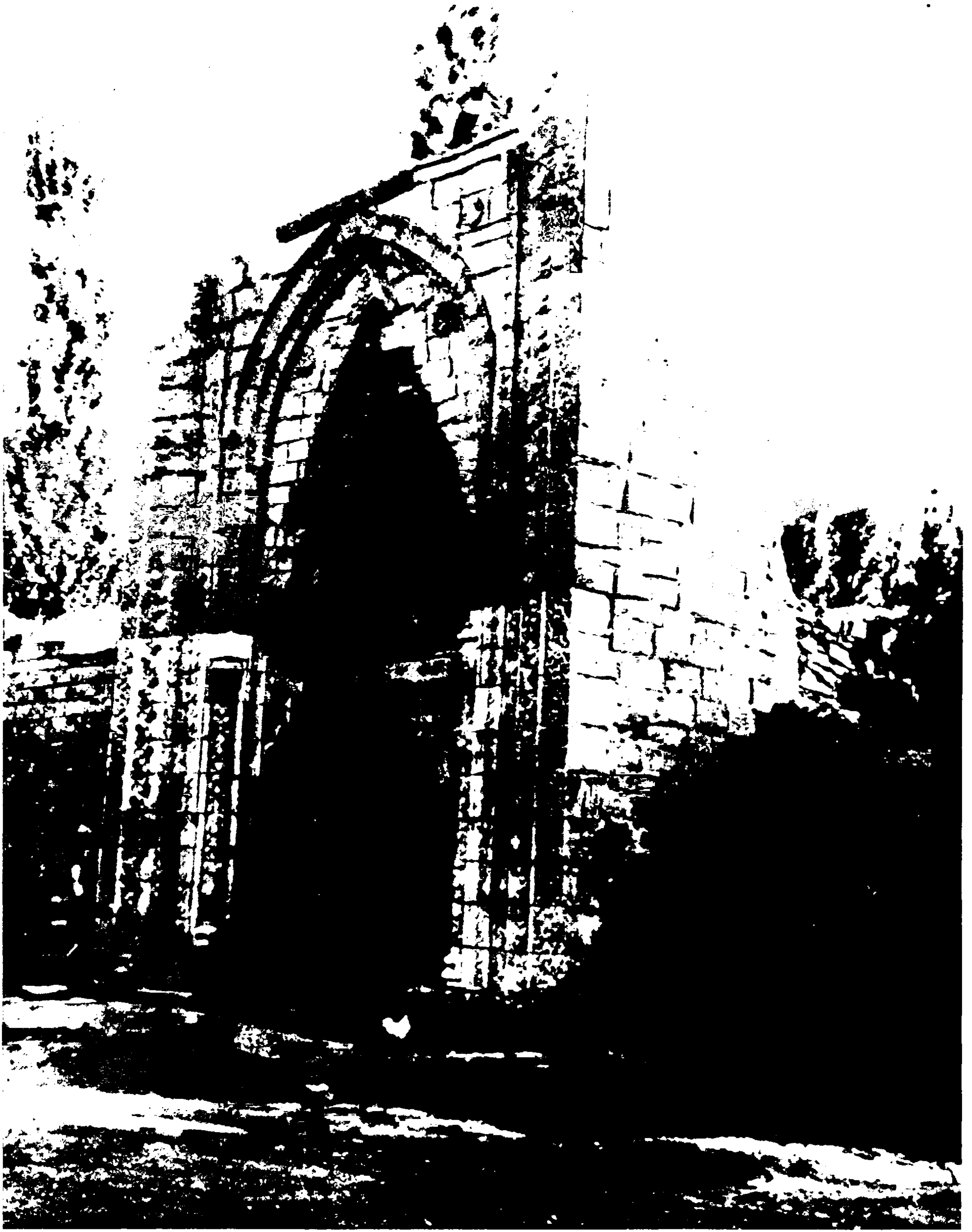
1 — Karamanda Emir Musa Medresesi dış kapısı

2 — Ermenakta Karaman oğlu Musa Beyin Tul Medrese kapısı

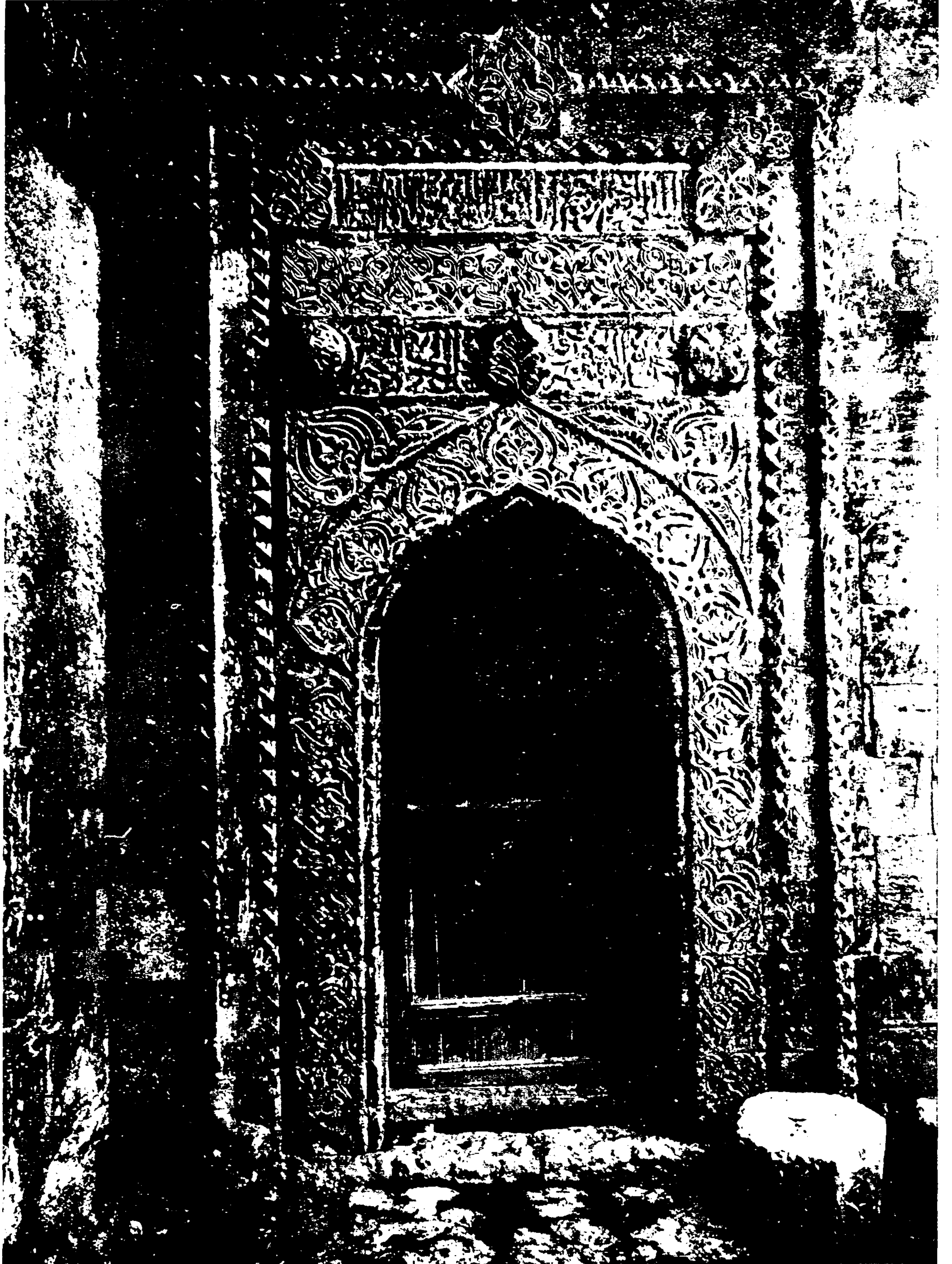
3 — Karamanda Emir Musa Medresesinin içi

4 — Karamanda Nefise Hatun Medresesi kapısı

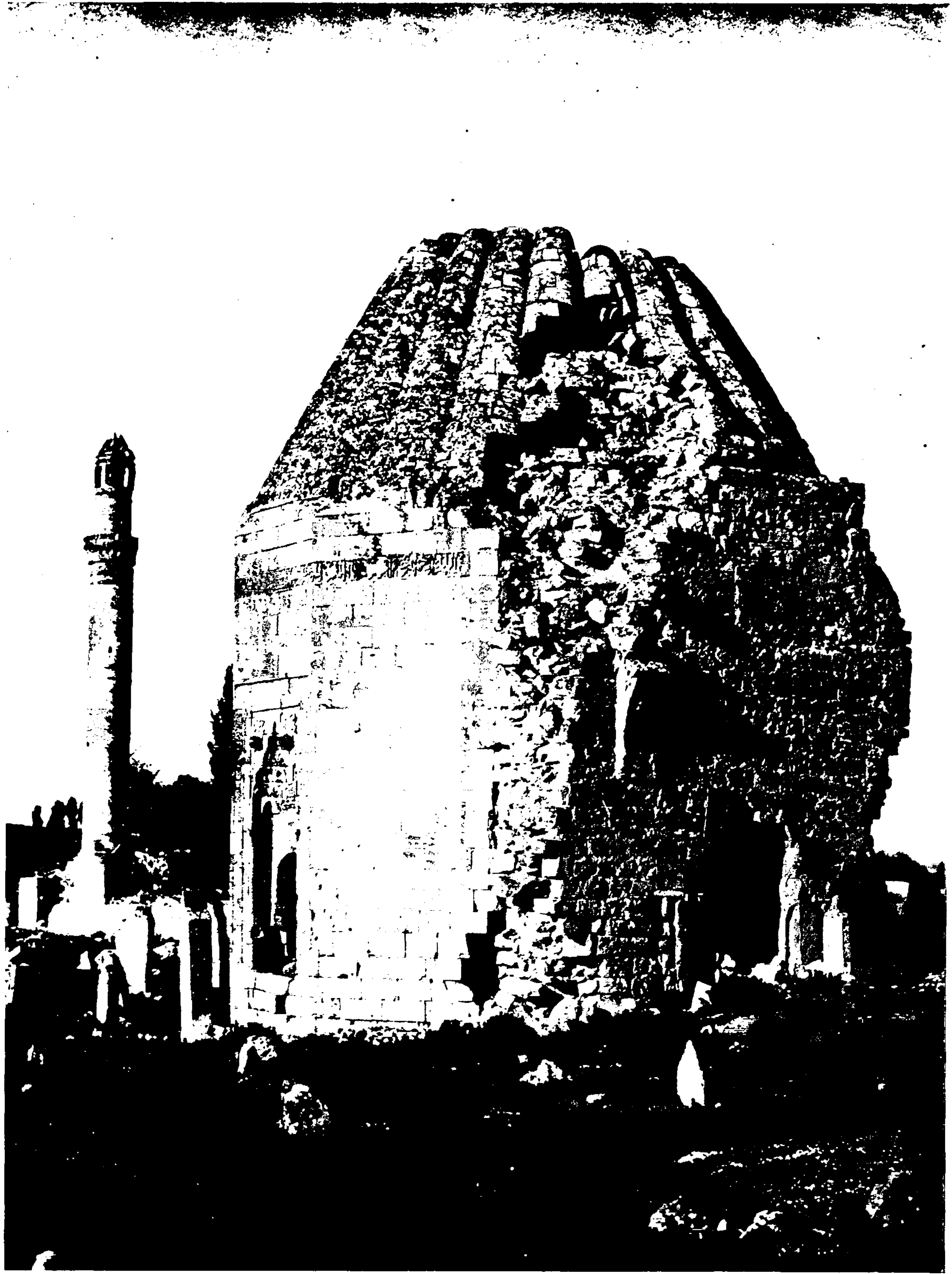
5 — Karamanda Nefise Hatun Medresesi içindeki kapılardan biri

6 — Karaman'da Hatuniye veya Nefise Hatun Medresesi
iç kapılarından sol kapı

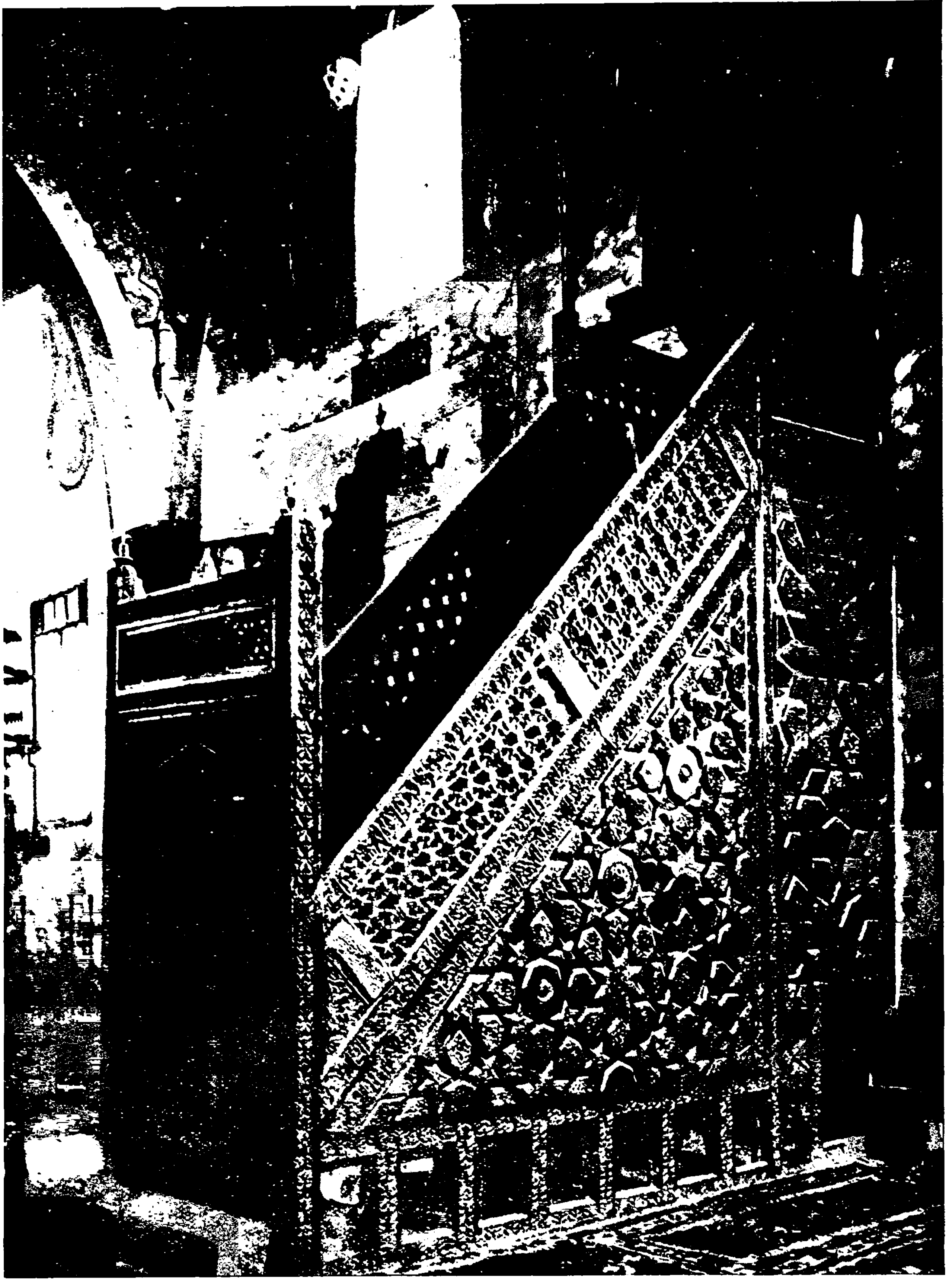
7 — Konyada Hasbey Darülhuffazı

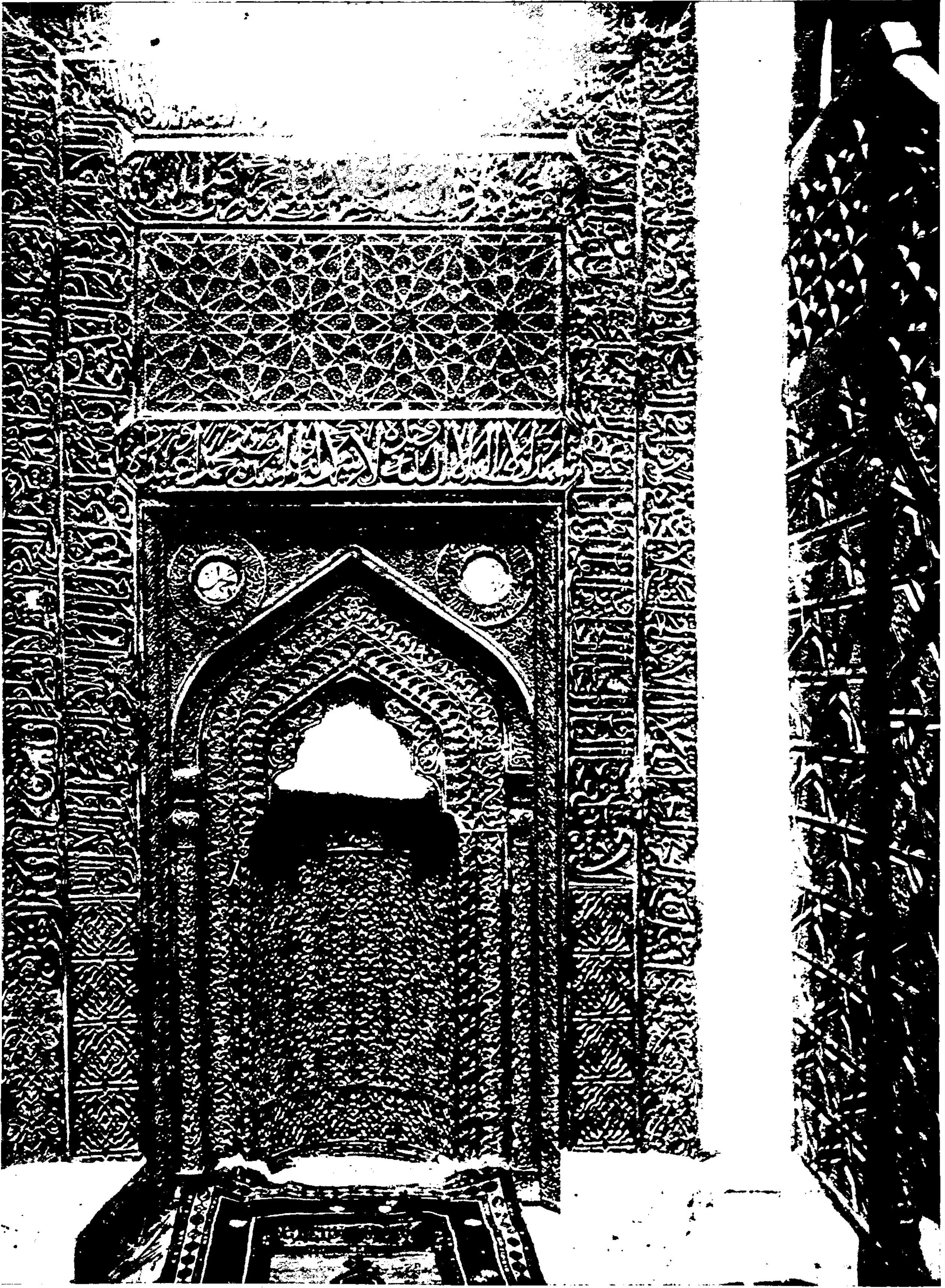
8 — Karaman'da Karaamn oğullarına âit Türbe

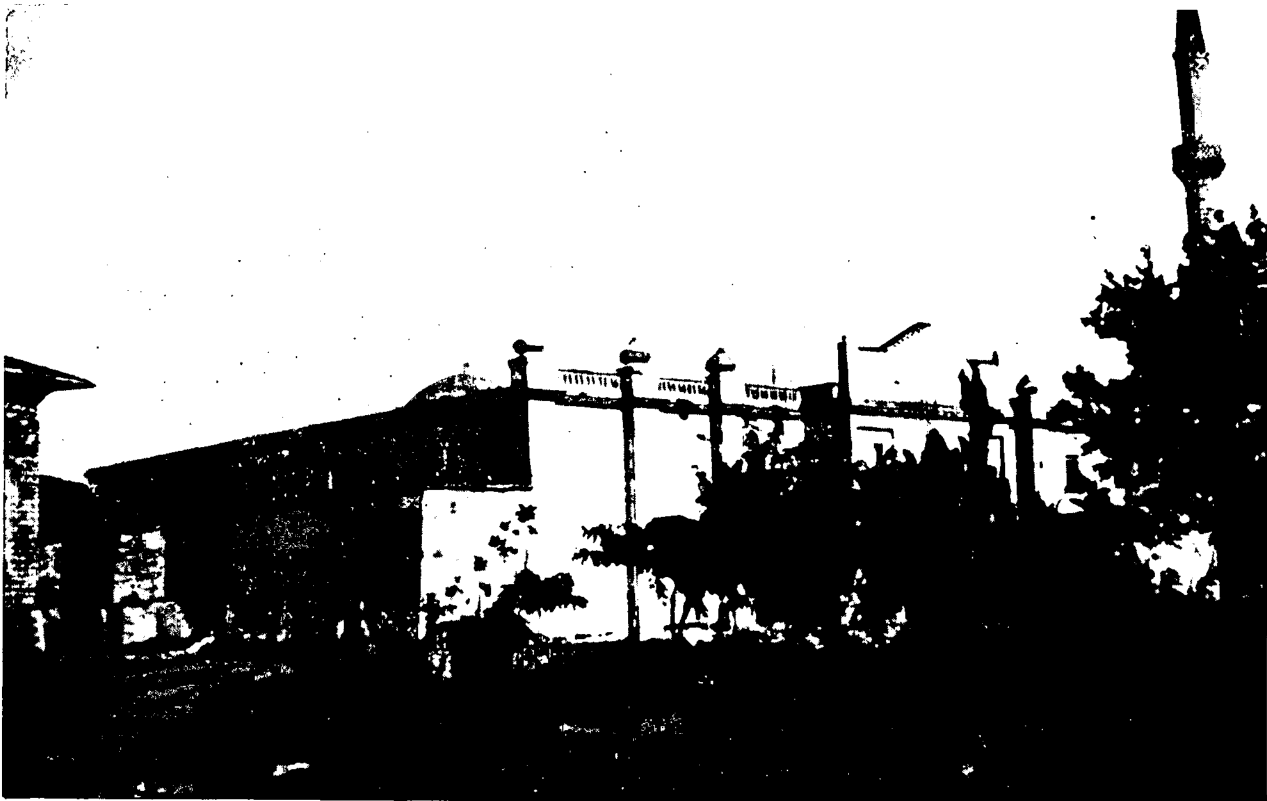
9 — Niğde'de Karaman oğulları zamanına âit Akmedrese kapısı

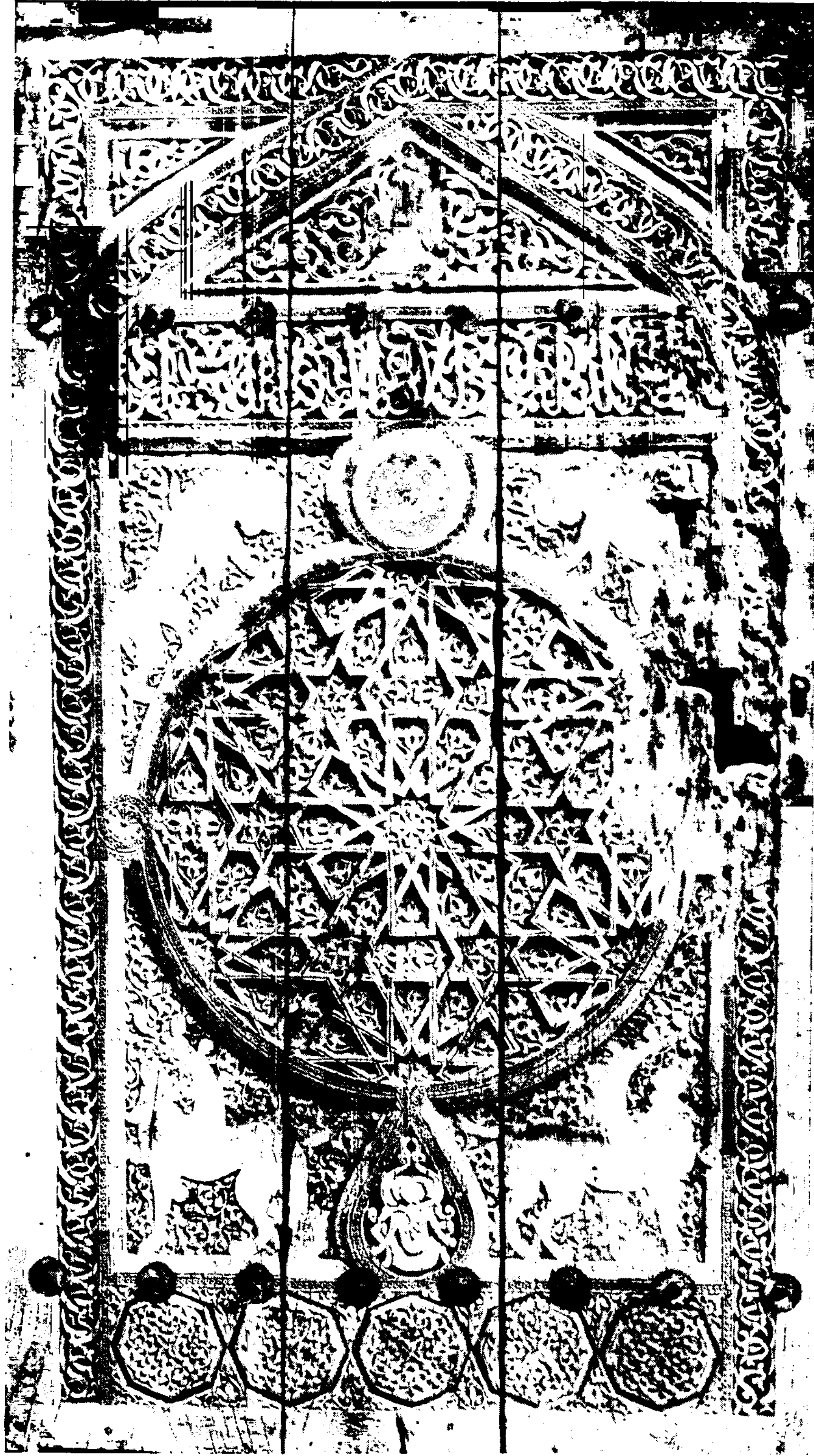
10 — Aksaray'da Karaman oğulları zamanına âit İbrahim Bey Camii Minberi

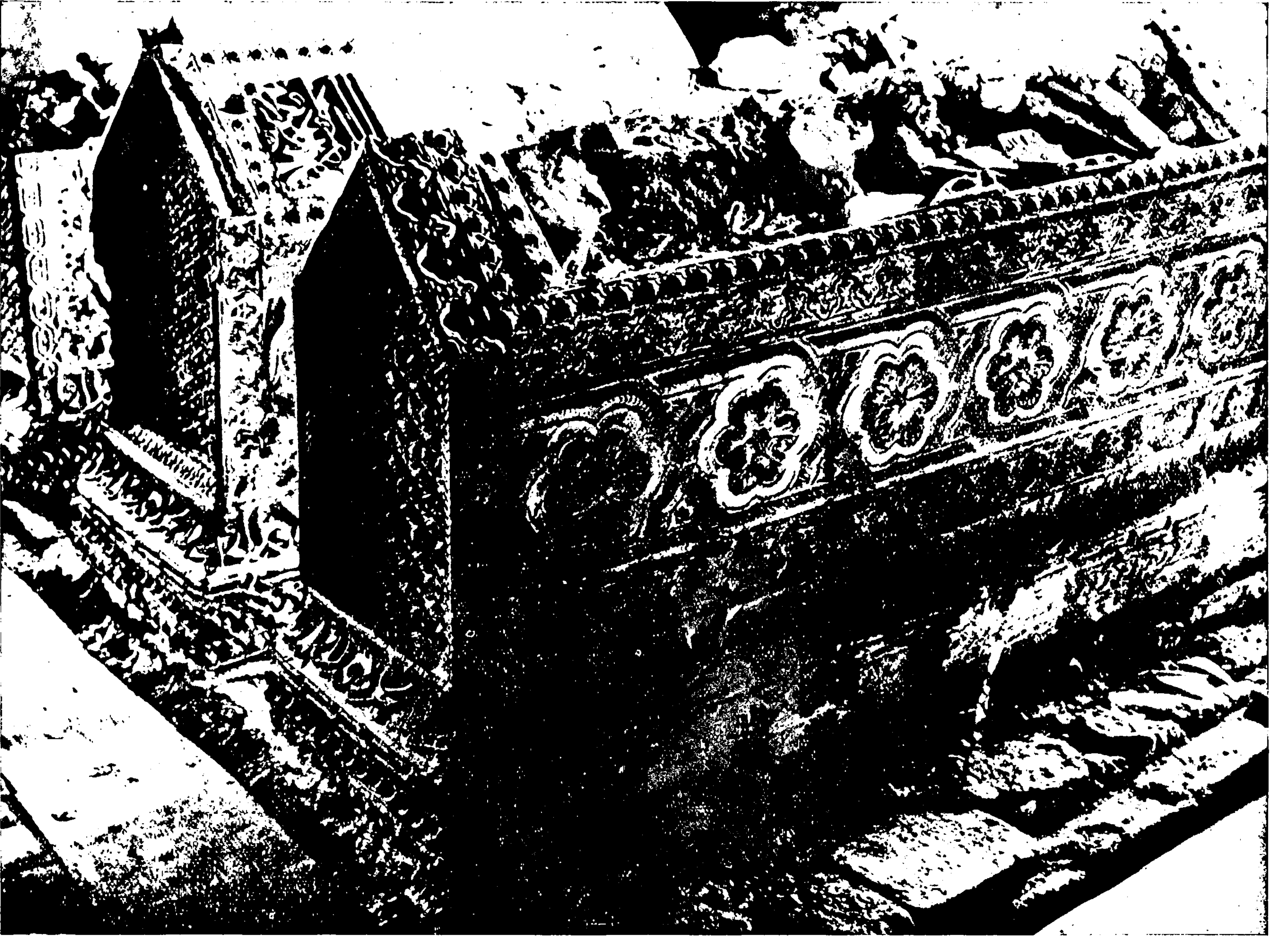
11 — Karaman oğullarına âit Ürgübün Damsa köyünde Taşkın Paşa Camiinin ağaç Mihrabı

12 — Karaman'da İbrahim Bey İmareti

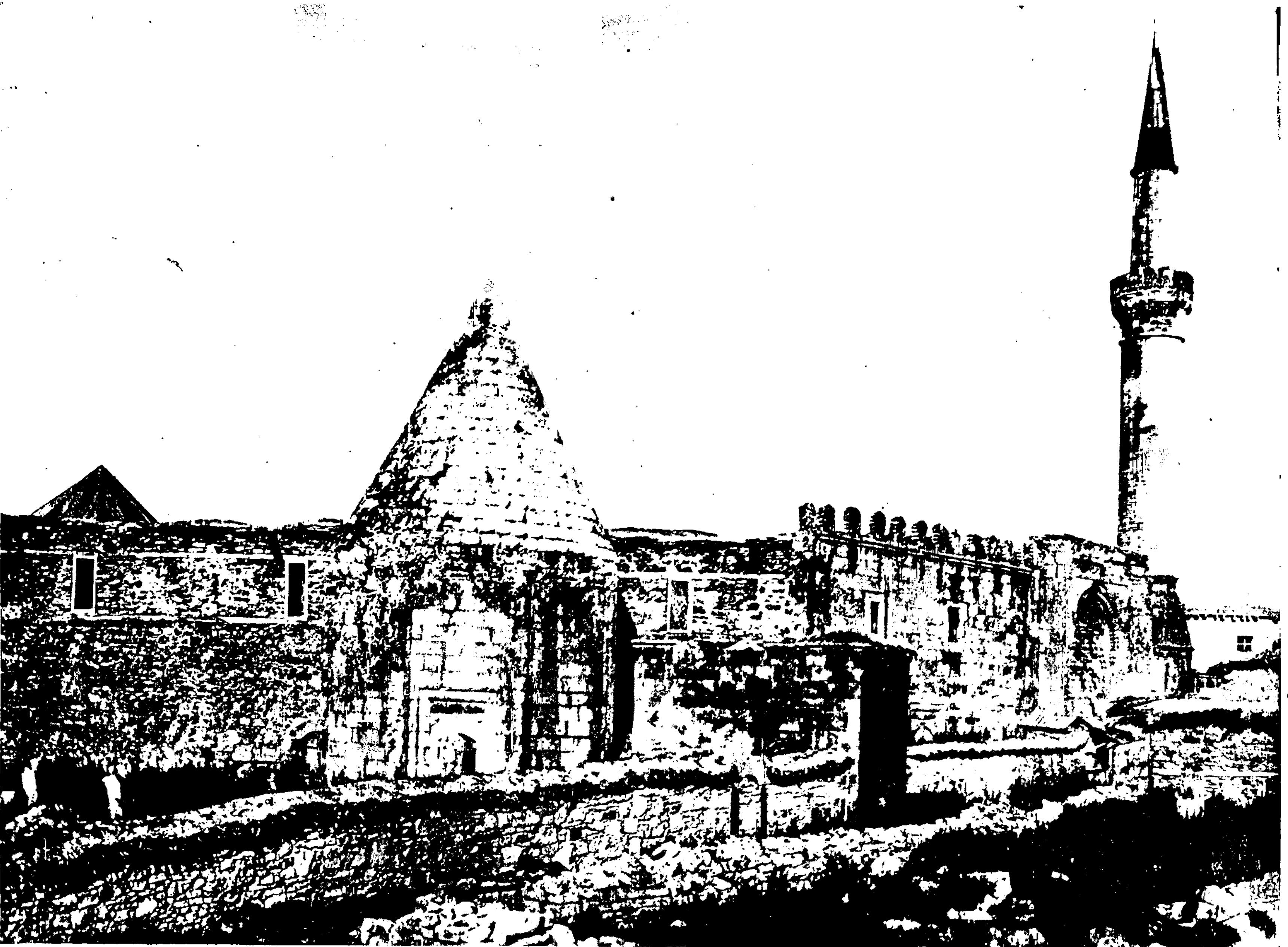
13 — Karamanda İbrahim Bey İmaret MescidininPencere
kanatlarından biri [İstanbul Müzesinde]

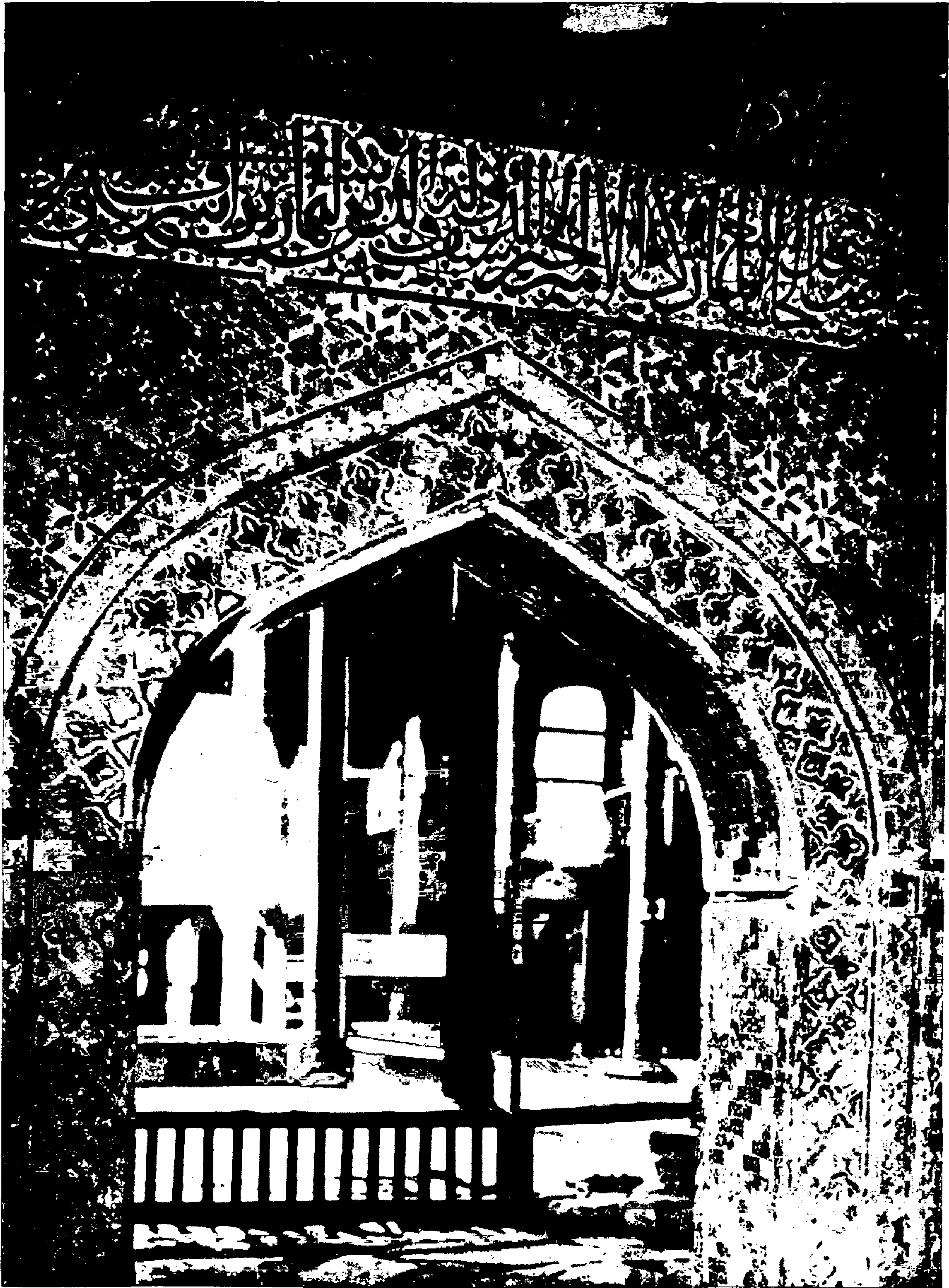
14 — Karaman'da İbrahim Türbesindeki alçıdan sandukalar

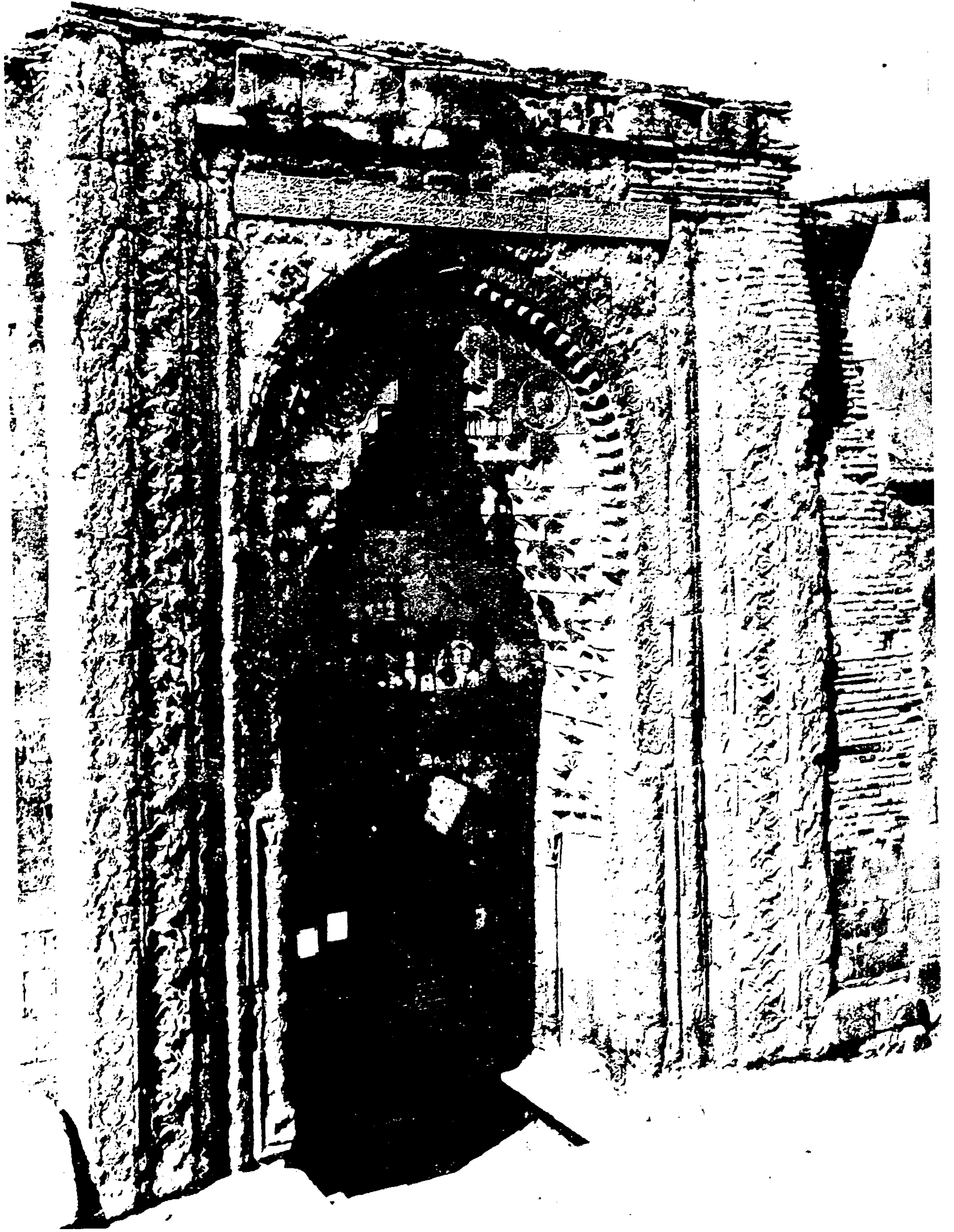
15 — Niğde'de Sungur Bey camii [Karaman oğullarının son devri]

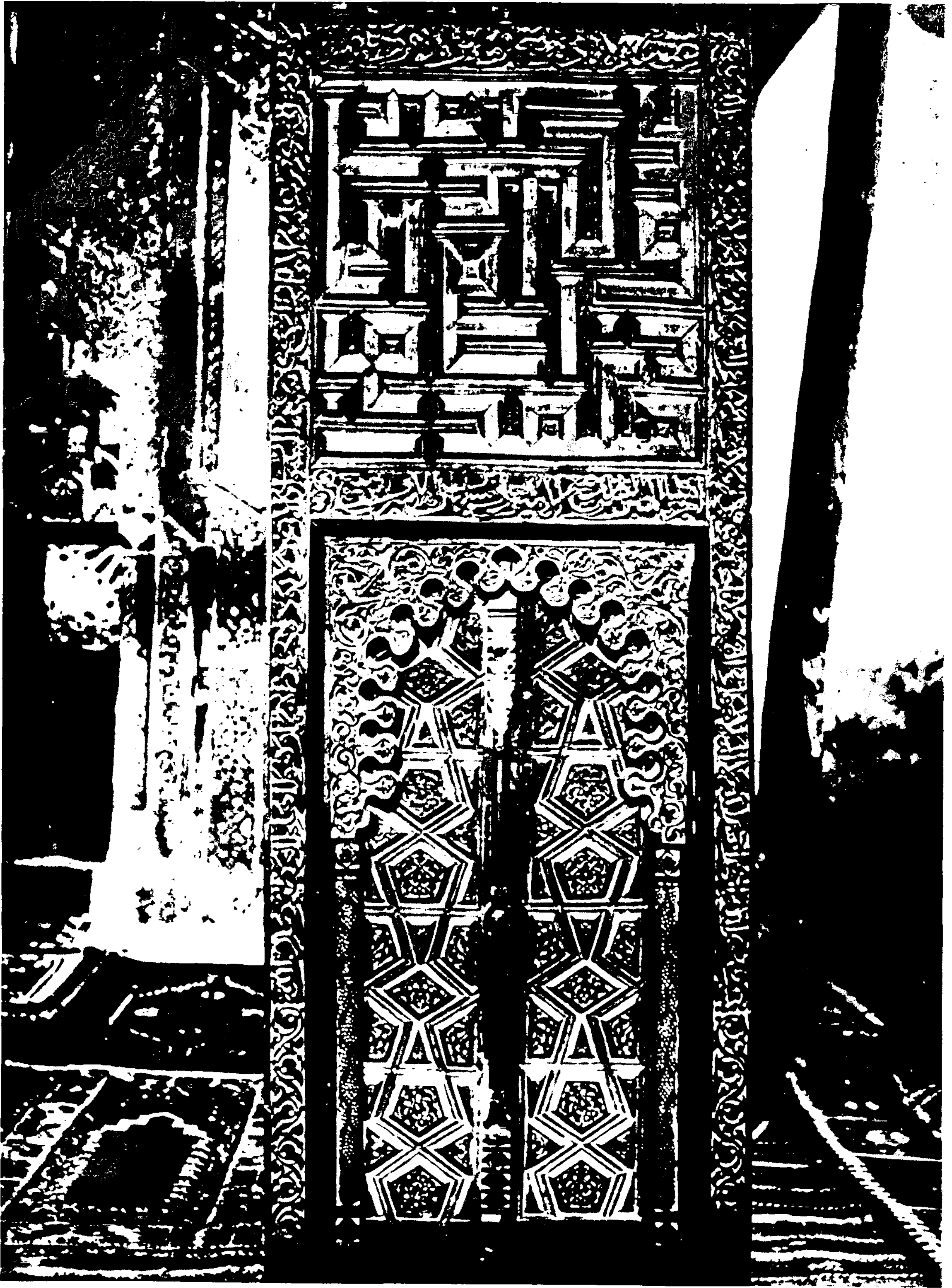
16 — Beyşehrinde Eşrefoğlu camii

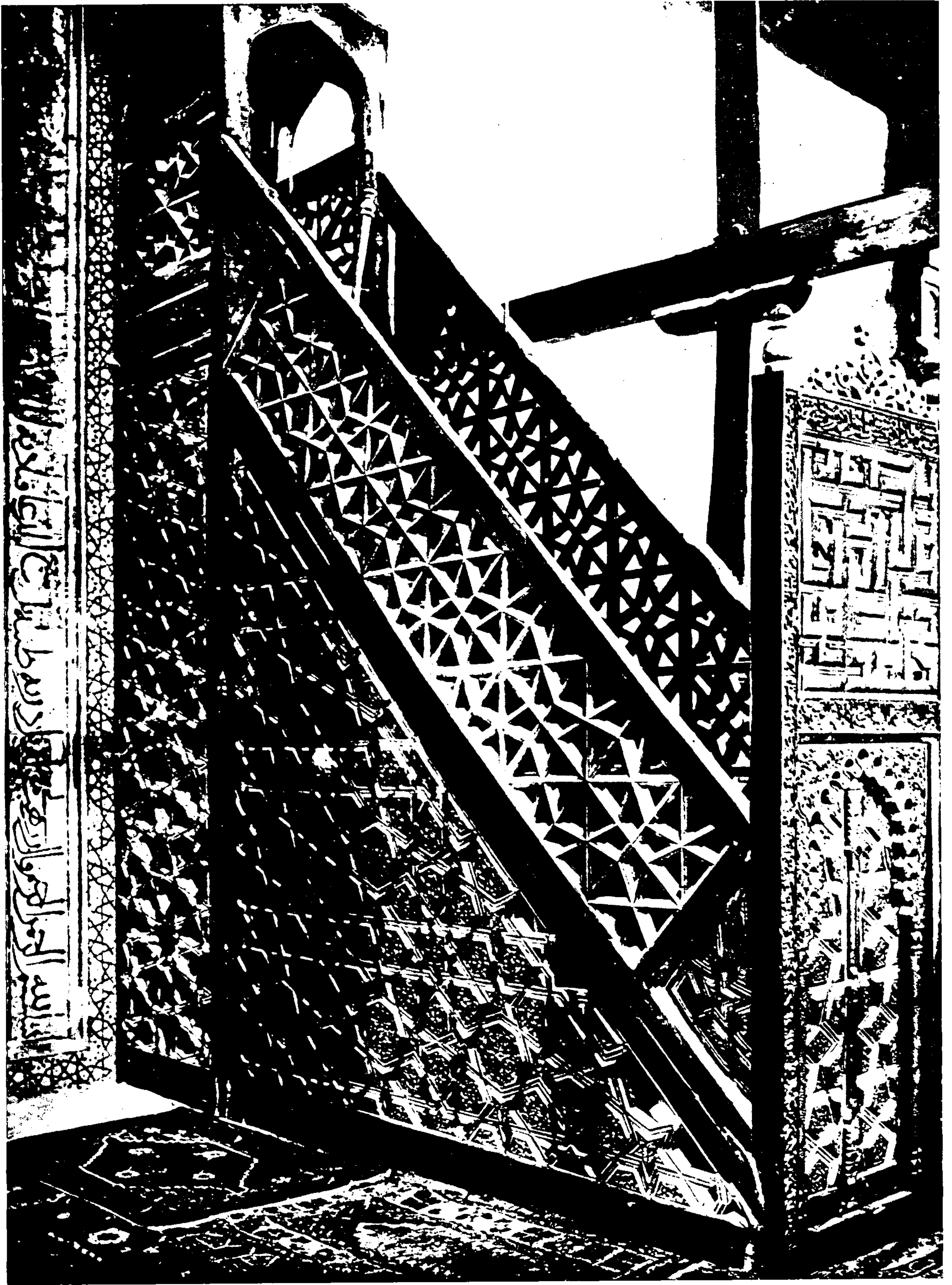
17 — Beyşehrin'de Eşrefoğlu camiinin içi [Tezyinat çini mozayik]

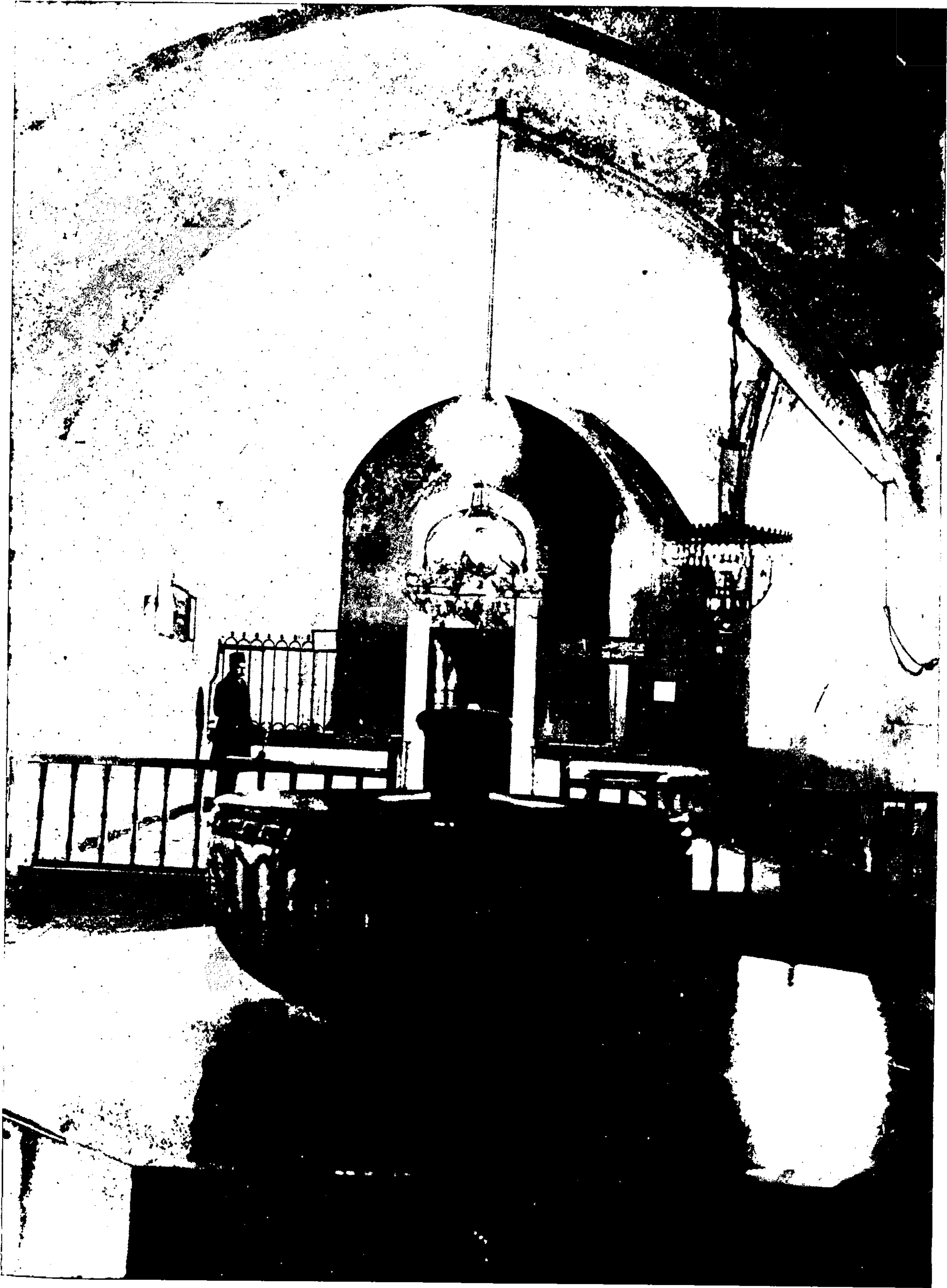
18 — Eşrefoğlu Cammii'nin dış kapısı

19 — Beyşehri'nde Eşrefoğlu Camii Minberi'nin oyma kapısı

20 — Beyşehrinde Eşrefoğlu Camii Minberi

21 — Kütahya'da Germiyan oğlu Yakup Beyin İmaret Mescidinin içi [Gök Şadırvan]

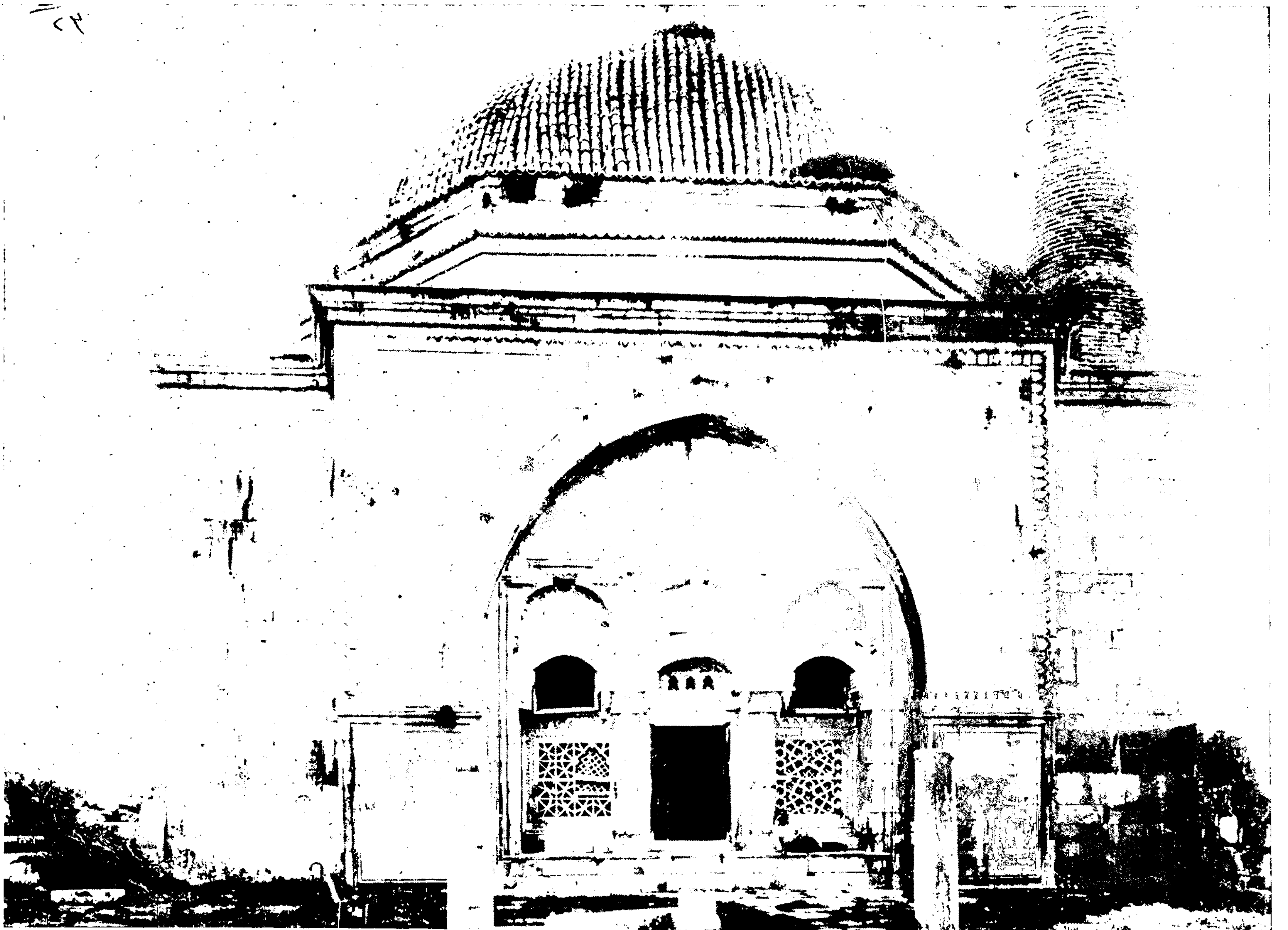

22 — Kütahya'da Germiyan devri Âlimlerinden İshak Fakih Camii

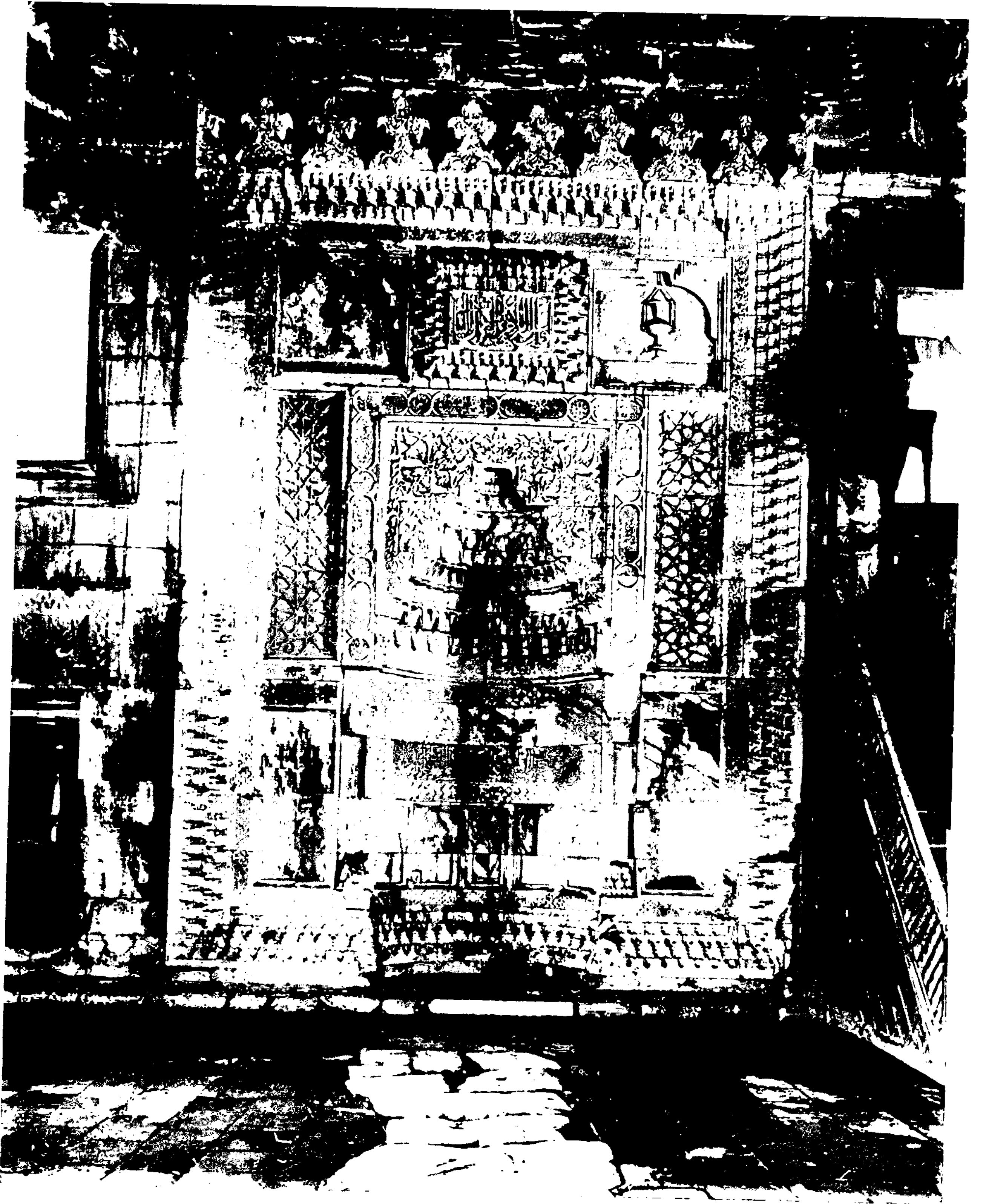

23 — Peçin'de Menteşe oğullarından Gazî Ahmed Bey Medresesi

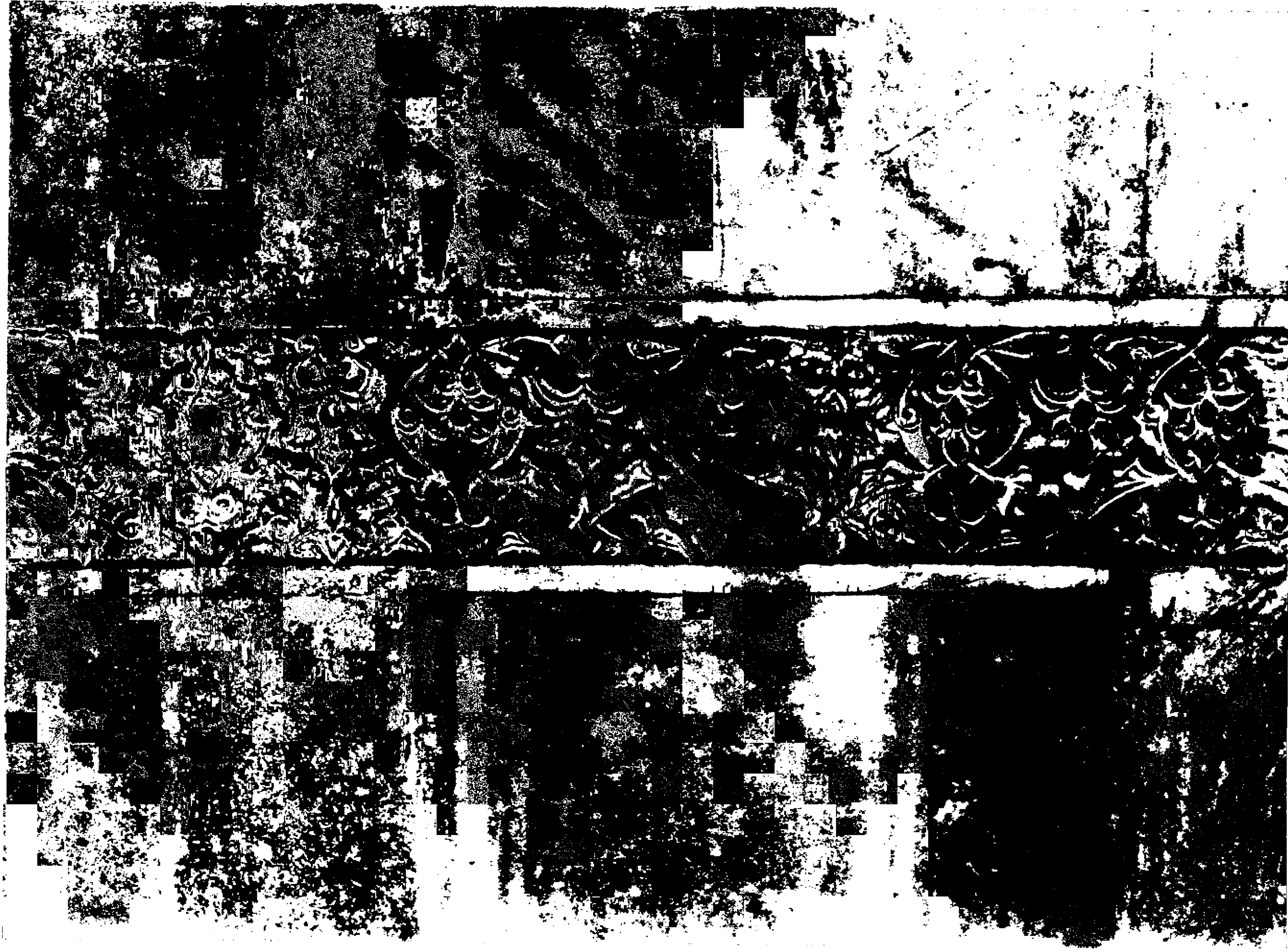
24 — Peçin'deki Medresesi içinde Menteşe oğullarından Gazî Ahmed Bey Türbesi

25 — Söke kazasının Balat köyünde Menteşe Oğullarından İlyas Bey Camiinin cepheden görünüşü

26 – Söke'nin Balat köyünde İlyas Bey Camiinin Mihrabı

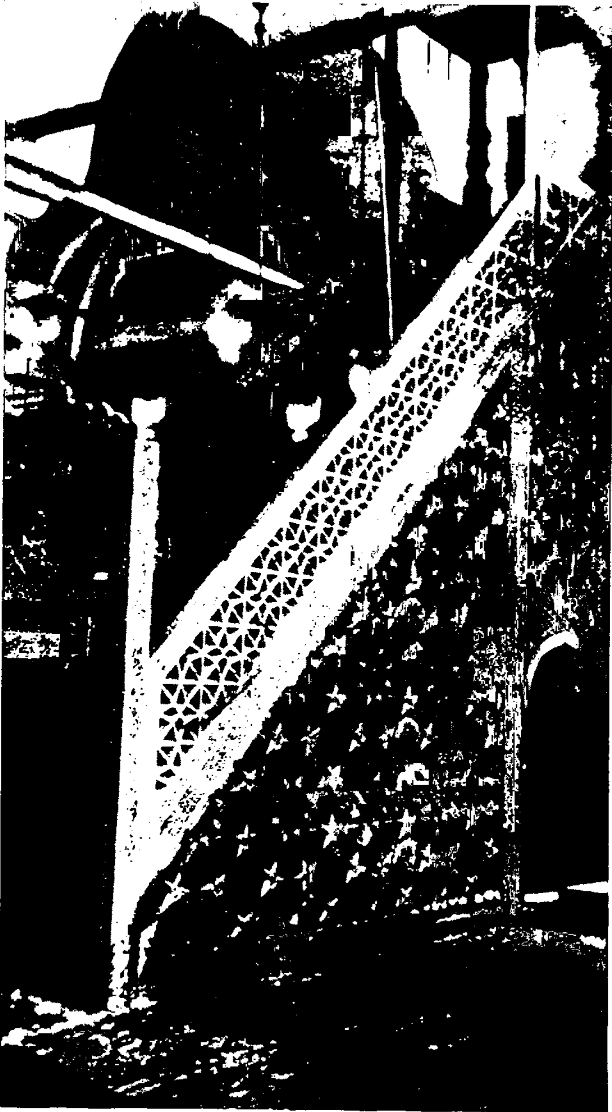
27 — Balatta İlyas Bey Camiinin dış kısmındaki Bordür

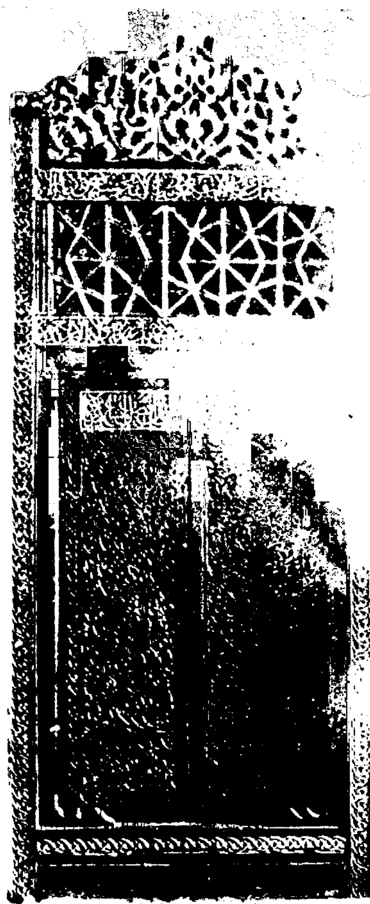
28 — Balat'ta İlyas Bey Camii pencerelerinden..

29 — Balat'ta [Sökede] İlyas Bey Camii süslü pencerelerinden

30 — Birgi'de Aydınoğlu Mehmed Bey Camisinin oyma Minberi

31 — Birgi'de Aydınoğlu Mehmed Bey Camiindeki Minberin kapısı

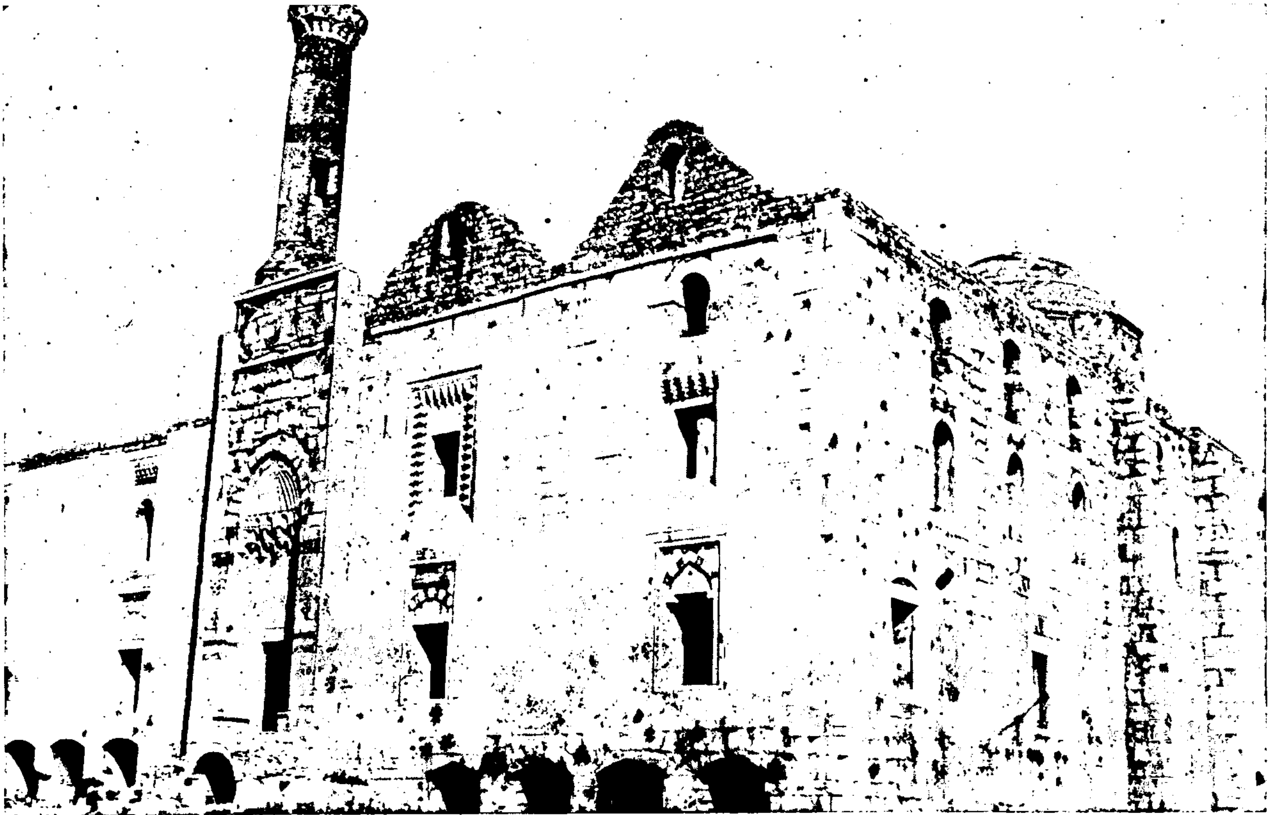
32 — Birgi'de Aydınoğlu Mehmed Bey Camiinin pencere kapaklarından biri

33 — Bırgi'de Aydınoğlu Mehmed Bey camii pencere kapaklarındaki oyma tezyinatı

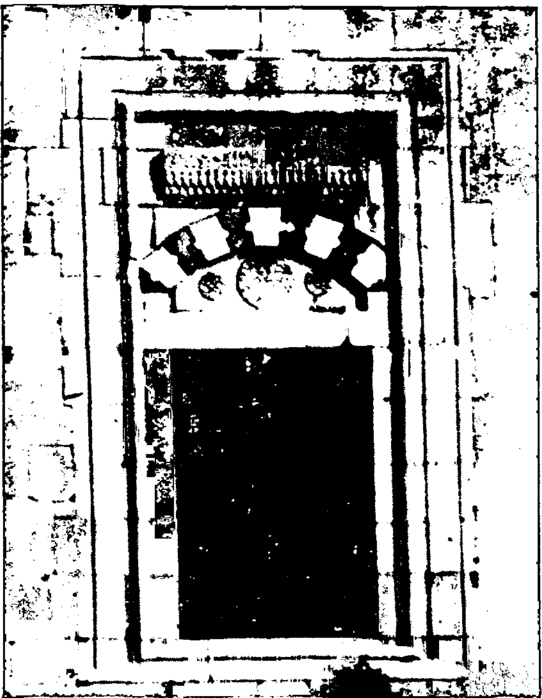

34 — Selçukda [Ayasleg] Aydınoğlu İsa Bey camiinin cebheden görünüşü

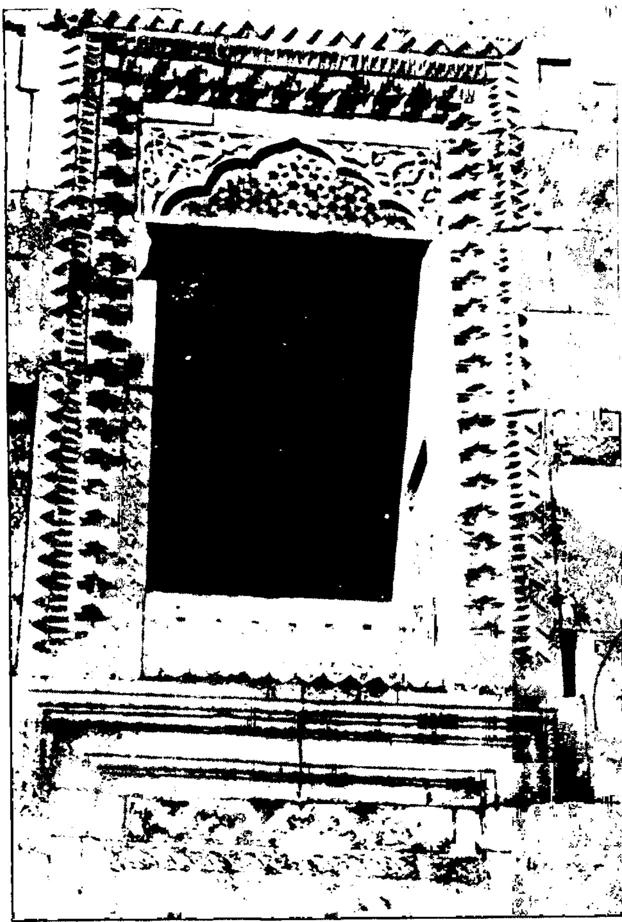

35 — Ayasluğ'da [Selçuk] Aydınoğlu İsa Bey Camiinin Cenup ve Garp taraflarından görünüşü

36 – Aydınoğlu İsa Bey Camii'nin Garp tarafındaki süslü pencerelerinden

37 – Ayaslugada [Selçuk] İsa Bey Camii pencerelerinden

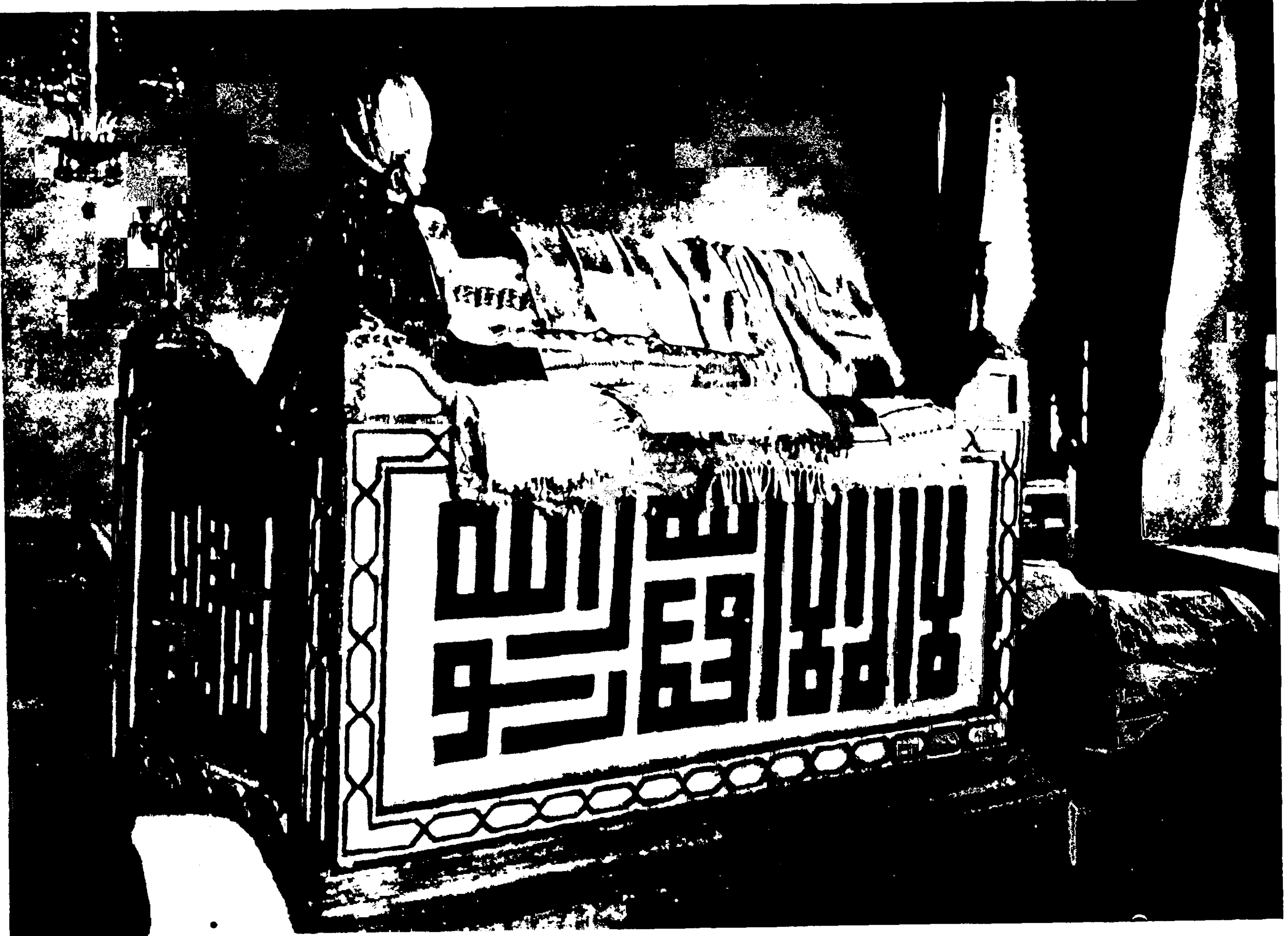
38 – Ayslugda İsa Bey Camii pencere tezyinatı

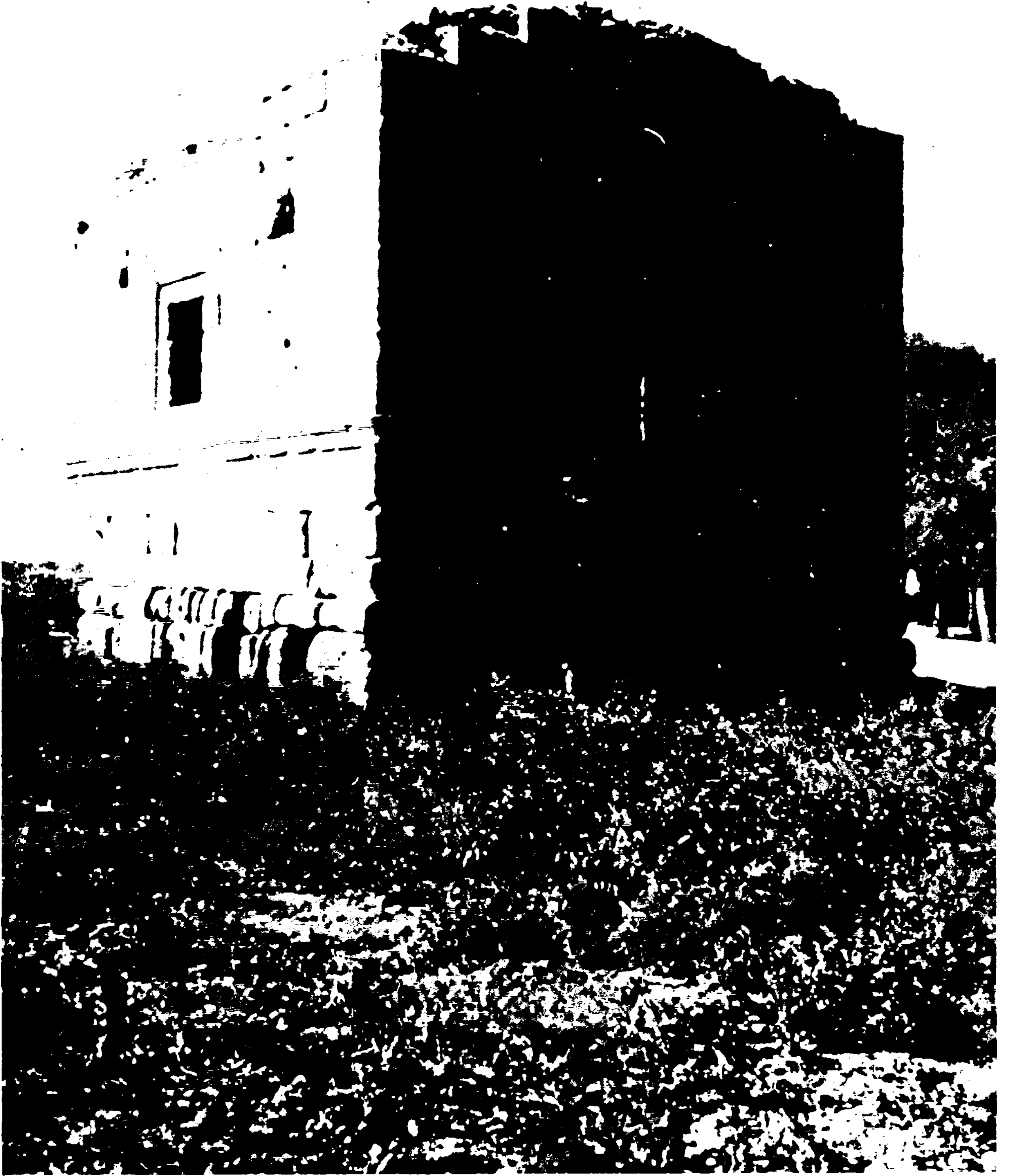
39 – İsa Bey Camii pencere tezyinatı

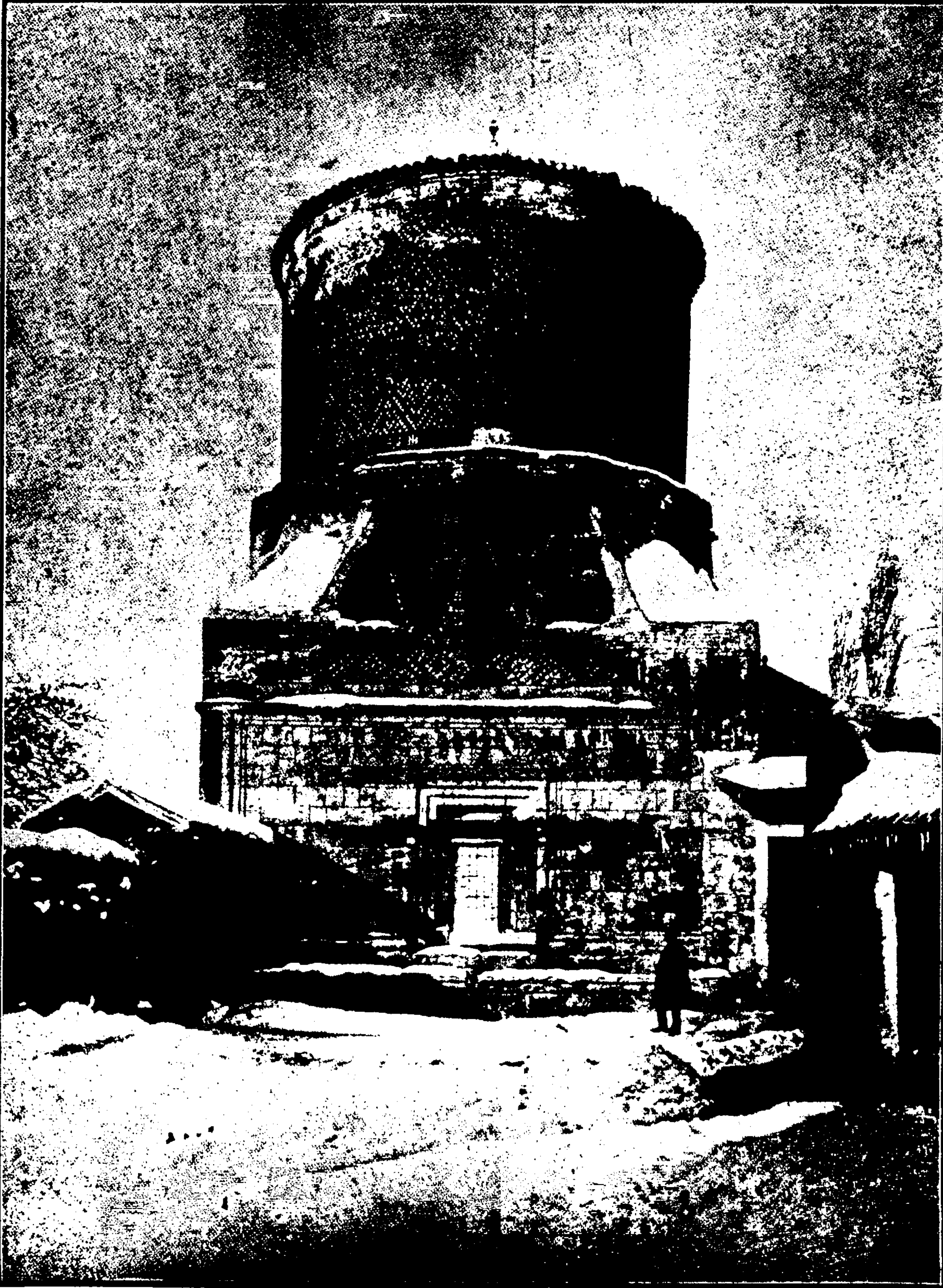
40 — Korkudelinde [Antalya] Hamid Oğullarına âit bir Medrese kapısı

41 — Balıkesirde Karası Bey Türbesinde Karası Bey sandukası

42 — Kayseri'de Ertena Devrine âit bir Türbe

43 — Sıvas'da Ertena Bey zamanına âit Güdük Minare ismi verilen bir Türbe [Ertena oğlu Hasan Bey Türbesi]

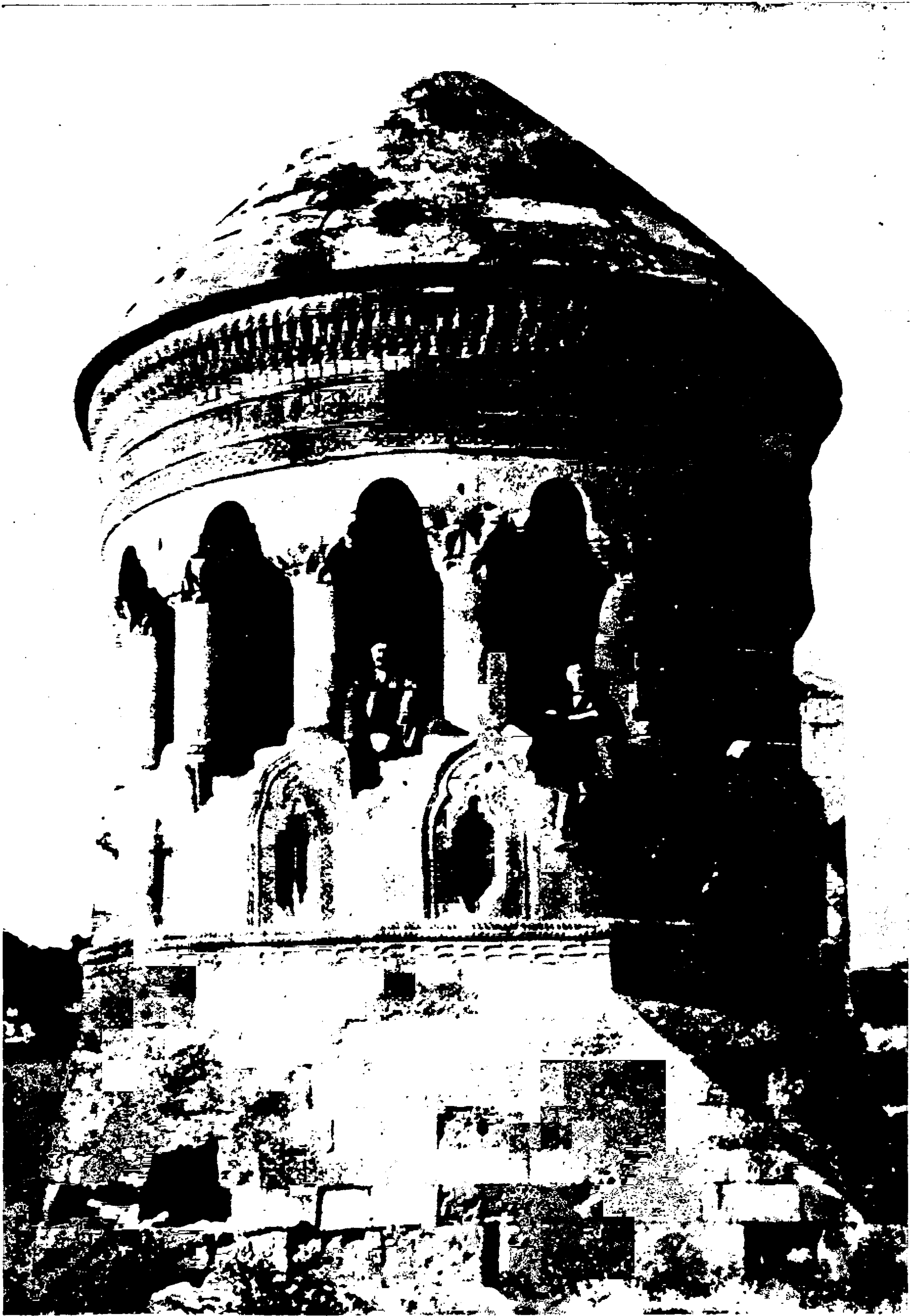
44 -- Kayşeri'de Kadı Burhaneddin zamanında yapılmış bir çeşme
[Şeyh Müeyyed Çeşmesi]

45 — Mardin'de Akkoyunlulardan Cihangiroğlu Kasım Beyin (884 H 1479 M) Tarihli bir Medresesi

46 – Mardin'de Kasım BeyMedresesinin kapısı

47 — Ahlat'ta Akkoyunlulardan Rüstem Bey oğlu Baysungur Bey Türbesi

48 -- İsfendiyar oğlu [Candar oğullarından] Kasım Beyin bir beratı

49 — Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Beyin bir bayrağı [Topkapı Sarayında]

KARADENİZ VE EGE DENİZİ ETRAFINDAKİ MEMLEKETLER 1300 — 1350

